
1-2•2000

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Rozhovor s Karolem Efraimem Sidonem, vrchním rabínem v České republice	3
Charta 77 - 4. část	12
<i>Milena Hübschmannová</i>	
Vztahy mezi Romy a Židy na východním Slovensku před druhou světovou válkou	17
Rozhovor s Jolankou a Aladárem Kurejovými	24
Rozhovor s Terou Fabiánovou	32
Rozhovor s Ilonou Lackovou	39
Rozhovor s Deziderem Landou	48
Rozhovor s Maxmiliánem Špirou	49
<i>Petra Lukšíková</i>	
Naučená vzájomnosť (Vzťah majoritnej spoločnosti k Rómom a Židom)	52
<i>Ľibor Nečas</i>	
Židovští lékaři v cikánských táborech	58
<i>Markus Pape</i>	
Michal Bohin, lékař-lidumil	62
Na návštěvě u p. Vojty Fabiána	66
<i>Ľibor Nečas</i>	
Dininy podobizny Romů	68
<i>Jiří Nekvapil et al.</i>	
Obraz Romů v střeoevropských masmédiích po roce 1989	77

Věra Ščuková

Paramisi pal o bakrane flakici

Pohádka o ovčích vnitřnostech 88

Romské organizace v Austrálii

(Rozhovor M. Ouhrabkové s O. Durkinem) 92

VÝTVARNÍ UMĚLCI 98

Barbara Scotch

Zlo nevypadá vždy zlověstně 98

PORTRÉTY 100

Tera Fabiánová 100

Tera Fabiánová

Ačhiľom romňi 107

Tera Fabiánová

Ukázky z básnické tvorby 112

RECENZE - ANOTACE 120

INFORMACE 138

OHLASY ČTENÁŘŮ 140

ROZHOVOR S KAROLEM EFRAIMEM SIDONEM, VRCHNÍM RABÍNEM V ČESKÉ REPUBLICE

Pan Karol Efraim Sidon, vrchní rabín v České republice, je mezi Romy znám jako člověk, který je chápe a stojí na jejich straně, kdykoli jsou vystaveni aktu násilí či diskriminace ze strany majoritní společnosti. Ve věstníku židovských obcí Roš chodeš se nejednou vyslovil k situaci Romů (Proti Romům stejně jako kdysi proti nám, Chvála apartheidu atd.). S velkým pochopením psal o Romech ještě jako novinář v šedesátých letech a v čase asimilační politiky vůči Romům patřily jeho články k nejdůležitějším. Požádali jsme ho o rozhovor a dověděli jsme se fascinující věci. Rozhovor vedla dne 3. března 2000 M. Hübschmannová.

Když mám být velmi osobní, pak můj vztah k Romům je dán také tím, že v židovské části mé rodiny se zcela určitě po nějakou dobu vyskytovalo jméno **Cikán, Cigán, Zigeuner**. Objevilo se i v pojmenování ulice v pražském židovském ghettu.

K Sidon u příležitosti odhalení pomníku umučeným občanům Vraného u Slaného za 2. světové války.

Byla to krajní ulice, která tvořila hranice ghetta. Zcela bezpečně tu bydlel - zřejmě v rohovém domě - jakýsi **Moše Cikán** a pravděpodobně to byl jeho syn **Šlomo Zalkind Zigeuner**, který tu založil synagogu. Ta byla při asanaci ghetta zbourána.

Osoba Šloma Zalkinda je dost zajímavá. Podle některých dochovaných informací se po tři roky skrýval, protože mu hrozil hrdelní trest. Dlužil komusi 1.000 zlatých a opakovaně se nedostavil k soudu. Nakonec si tu sumu asi vypůjčil a vrátil a úřady vyslyšely prosbu jeho ženy o milost. Zemřel pak ve vysokém věku ve Vídni, kde je také pohřben. Měl řadu dětí a jeden z jeho synů se zřejmě přestěhoval do Dolních Kounic. A právě odtamtud pochází ta naše rodina Cigánů. Část rodiny odešla později na Slovensko a z nějakých důvodů změnila jméno na Sidon. Takže já vlastně sdílím s Cikány dokonce i jméno.

Od kdy to víte? Kdy jste na to přišel?

Já už to vím poměrně dlouho, protože moje tetička blahé paměti mi kdysi dávno dala dlouhatánský rodopis, který sepsal roku 1937 jeden náš příbuzný. Psal v něm, že naše rodina pochází z Kounic, odkud se tři bratři přestěhovali na Slovensko. Jeden z nich - můj prapradědeček Jehuda - měl syna, který se stal rabínem, čili byl slavný. Díky tomu jsem potom našel v knížce o moravských Židech zmínku, že předeek tohoto rabi Šimona Sidona se původně jmenoval Cigán.

A jak se to jméno do Vaší rodiny mohlo dostat?

Musíme rozlišovat mezi tím, co se dá doložit, a co ne. Nejstarší zpráva o **Moše Cikánovi**, který bydlel tady v Praze na rohu Červené a Cikánské ulice, je z roku 1593. Víím, s kým byl ženatý, jak se jmenoval tatínek jeho manželky, ale bohužel jsem se nedopátral, co bylo předtím, takže problém, odkud se to jméno objevilo, nemám vyřešený. Nabízejí se různé možnosti: Například jsem při svém bádání židovských rodokmenech zjistil, že by naše rodina mohla být nějak spřízněná rodinou, na jejímž počátku stojí **Majnuš** z Tovačova. Zemřel roku 1480 v Praze, am se přestěhoval.

A teď si představte! Vy jste mi tu nechala minule *Romano džaniben* - a já jsem jel na nějakou služební cestu, tak jsem narychlo sáhl po něčem, co si budu cestou číst. Já si to otevířu a tam čtu, že **manuš** (*jedna ze skupin Romů žijících ze-jména ve Francii, pozn. red.*) znamená "Cigán"! Zarazila mě nejen obdoba těch jmen, ale i "náhoda", která mě vedla k tomu, že jsem sáhl právě po tomhle časopise! Myslím, že spojitost mezi romským **manuš** a naším **Manis**, **Majnuš** není vyloučená.

U nás se vyskytuje jméno **Manis** zcela běžně. Židi - alespoň většina z nich - žili ve středověku na okraji společnosti. Ten svět na okraji sdíleli i s Cigány. Ať se někdo neuráží, že říkám Cigán - ale já si to můžu dovolit, protože se tak jmenuju. A tam vznikl "jazyk podsvětí" - *rotvelš* - ve kterém je mnoho německých, ale taky mnoho jiddiš, hebrejských i cigánských slov. To byla tajná řeč lidí, kteří nechtěli, aby jim ostatní rozuměli, když se potřebovali domlouvat sami mezi sebou. Zde by mezi **manušem**, **Majnušem** a **Cigánem** mohla vzniknout nějaká souvislost.

To je jedna věc. Druhá věc je, že Židé i Romové se zabývali většinou obchodem, což byl jeden z mála způsobů obživy, které jim tehdejší podmínky a zákony dovolovaly. Přitom je zajímavá skutečnost, že Židé jednu dobu zcela určitě ovládali

PROTI ROMŮM STEJNĚ JAKO KDYSI PROTI NÁM

Řeč rabína Karola Efraima Sidona na tryzně v Terezíně 17. května 1998

Vážení přátelé, shromáždili jsme se zde, abychom si jako každoročně společně připomněli oběti nacistického pokusu o vyhlazení židovského národa a české oběti nacistické okupace za 2. světové války.

Vedle uctění jejich památky je hlavním smyslem těchto shromáždění burcování paměti a odpor k myšlenkám, ideologii a hnutí, jež v jakékoli podobě navazují na odkaz fašismu a nacismu. Jestliže byly tyto akce v poválečném období až vlastně donedávna zaměřeny na varování před neofašismem a neonacismem na západ od Čech, již několik let se - právě dnes, když se také naše země těší západním svobodám - dostávají do popředí obavy z neofašismu domácího. Jsme již několik let konfrontováni se skutečností, že tzv. "vlastenecké" rasistické předsudky, ideologie, hnutí a strašné skutky vcelku úspěšně rostou z domovské české půdy.

Nemluvím jen o úředně registrovaných nebo ilegálních neonacistických organizacích, jejichž stoupenci často beztrusně anebo s minimálními tresty terorizují naše spoluobčany Romy, zahraniční studenty s jinou barvou pleti a tu a tam i příslušníky naší komunity, ale především o tiché spolupráci, již jejich činnosti svou lhostejností k utrpení druhých a svými sympatiemi poskytují široké vrstvy obyvatelstva. V důsledku toho velmi často dbají orgány místní a státní správy a moci, justiční orgány a nezanedbatelné množství poslanců českého parlamentu více o ochranu útočníků než o ochranu obětí jejich útoků.

Uvědomuji si dobře, že netíkám nic nového, ale jako zástupce židovské komunity, jež byla v minulosti se stejnou

lhostejností a se stejnou vnitřní nevraživostí, a navíc i lačností po opuštěném majetku vystavena většinou národa záhubě, chci připomenout, že jedním z důležitých faktorů současné duchovní kalamity v České republice je skutečnost, že český národ, vždycky spíše zaujatý vlastními ideálními iluzemi o svých dějinách a přirozených mravních

lostí. Takřka denně jsme s ním konfrontováni v denním útku a v médiích, když se mluví o mírovém procesu na Blízkém východě. Ale o tom teď nechci mluvit.

Pro nás Židy nejsou rozhodující slova pokání, neočekáváme omluvy, ale konkrétní činy, dokazující, že proces konfrontace s vlastní vinou byl skutečně nastoupen. V době, kdy se "vlastenecká" agresivita vybíjí především na Romech a antisemitismus tzv. "vlastenců" je - prozatím - jen průvodním, ale nutným přívazkem v rámci jejich ve své podstatě nacistické ideologie, cítíme se dříve než všichni ostatní ohroženi nenávistí, jež používá proti Romům týchž slov a prostředků, s jakými nacismus vyrukoval proti nám. Proto jsme přesvědčeni, že je třeba mobilizovat všechny síly a prostředky k tomu, aby Romové co nejrychleji získali ochranu zákonů, justice, legislativy a státní moci všude tam, kde na ni jako občané této země a lidské bytosti mají nezadatelné právo.

Prakticky to znamená veřejně podpořit sdružení aktivistů, kteří již léta mapují tento terén, upozorňují na strašlivé hříchy této společnosti a s minimem finančních prostředků, faktické podpory, a proto i úspěchů se snaží napomáhat právu a lidskosti

v této zemi. Lze však učinit mnohem víc a apeluji v tomto směru především na církev a náboženská společenství bez rozdílu, která by se ze své podstaty měla stát hlasatelem lidskosti a vychovatelem k ní a legálním a respektovaným společenským garantem, že snahy o nápravu nebudou jen donekonečna omílaným tématem v médiích, stránkách, vládních a parlamentních kruzích, ale konečně nabudou reálných forem.

Plastika A. Veselého na Národním hřbitově v Terezíně Foto archiv

hodnotách než tím, jak se ve své historii skutečně zachoval, nebyl schopen reflektovat postoje a činy, které se diametrálně rozcházejí s iluzemi, jež o své národní povaze všeobecně chová.

Jistěže v tom není sám. S podobným alibismem se Židé, i když v civilizovanější podobě, setkávají i jinde než v Čechách, a dokonce i v době minulých prohlášeních církví, motivovaných snahou o vyrovnání se s vlastní minu-

CHVÁLA APARTHEIDU

Prohlášení vrchního pražského a zemského rabína Karola Sidona ke sporu kolem zdi, jejíž pomocí chtěli představitelé obce v Neštětčicích (Ústí nad Labem) oddělit bílé a snědé obyvatele Matiční ulice: *Vznik židovských ghett v evropském středověku, černošských ghett v severoamerickém a jihoafrickém novověku, jakož i romských ghett na východním Slovensku za komunistického režimu měl vždy podobné příčiny. Mezi nimi nikdy nechyběl prvek "výhodnosti" pro segregovanou skupinu. Ghetto jí do jisté míry a do určitého stupně poskytovalo ochranu. Před čím? Před dennodenními šikanami ze strany těch, kteří se pokládali za lepší lidi. A proč? Protože momentálně nepokládali za vhodné nebo možné cizí živel prostě vyvraždit nebo vyhnat ze svého středu. Jinými slovy ghetta je možno budovat dnes i zítra a radovat se z jejich "praktických" výhod. Jak pro "bílé", tak pro "černé" (záměna je ovšem možná, i když kupodivu není běžná). Ale vláda, která to ve svém státě připustí, by měla být důsledná a odvolat svůj podpis pod Listinou základních lidských práv a svobod a přihlásit se k apartheidu jako své tradiční filosofii.*

obchod s koňmi. Oni byli ti, na které se obracel i stát, pokud potřeboval koně: na zajištění dopravy, pošty atd. - k tomu všemu sloužili koně. Myslím si, že ten obchod se nedal vůbec provozovat bez velmi blízké spolupráce s Cigány, kteří s koňmi obchodovali taky. A člověk, který v tomhle prostředí žil, byl z hlediska jiných "Cigán". To je další možné vysvětlení.

A ještě něco: slovo "cigán" se často užívá jako synonymum pro "černý". Máte "Kale" (název Romů ve Španělsku, pozn. red.). Jménem "Černý" se taky už zabývám delší dobu. Lidé klanu Černých (německy **Schwarz**, hebrejsky **Šachor** nebo **Kojdr** atd.) samozřejmě mohli být z různých míst, ale v zásadě si byli nějakým způsobem příbuzní. Dneska se to dá těžko vypátrat, protože Schwarzů je strašně moc, ale právě tahle skupina "Černých" se zabývala koňským handlířstvím. Ne všichni sa-

mozřejmě, ale je doložitelné, že Koníř nebo Rostauscher (koňský handlíř, pozn. red.) jsou jména běžná v rodech "Černých". I zde je možná někde klíč k příbuznosti jmen.

Možná je i jiná souvislost. Jménu Majnuš nebo Majniš je v hebrejštině nejblížešší Menaše. Menaše byl starší syn slavného biblického Josefa, který byl vladařem Egyptě. Měl dva syny: Efraima a Menašeho. Jejich prapor byl černý a oni tam byzpodobeni jako Egypťané, protože vyrůstali v Egyptě. Egypt se v hebrejštině velmi často nazývá podle jednoho z nejstarších egyptských měst **Coan**. A "Cikáni" se v hebrejštině jmenují **Coanim** - tedy vlastně "Egypťané". Odtud by mohl být jen kousek k přezdívkě Menašeho - **Coani** - **Cikána**.

To je stejná etymologie jako anglické Gypsy.

Ano. Je to historie, která nemá konce.

A ještě jedna možnost! Ale toho se může dopátrat jenom ten, kdo čte hebrejsky, a speciálně historickou literaturu. V Praze žil rabín **David Gans**, který napsal Kroniku světa. Po jeho smrti připsal ještě kousek někdo jiný. A ten někdo jiný popisuje události z r. 1602, kdy král Filip I. vypověděl ze Španělska **kušim** - "černé". V kronice se píše, že jich vypověděl na 200.000. Židé ovšem byli ze Španělska vypovězeni už v roce 1492, takže toto byl asi poslední pokus o "rasovou očistu" katolického Španělska a týkalo se to zřejmě všech tmavých. Hrozně zajímavá je ale jedna věc: V hebrejském spise stojí, že je král vyhnal, aby šli zpátky do své vlasti, do Indie. Je to tu černé na bílém! Já vám to ukážu! (*Pan rabín překládá z kroniky úryvek, který pro nás laskavě oxeroxoval*).

J. ECKERT?: Průčelí Cikánovy synagógy z jihozápadu při přestavbě Josefova, 1905.
Z publikace Pražské synagógy, St. židovské muzeum, Praha 1986.

"Král Filip ve Španělsku vyhnal všechny černé (kušim), kteří bydleli v jeho království, aby cestovali do své země Indie. Do místa, kde se narodili, do starodávných zemí. Bylo jich velice mnoho, víc než 200.000. A udělal to proti jejich vůli. A většina z nich zemřela po cestě hlady a mnoho z nich povraždili lupiči."

To sice nemůže s naším dřívějším jménem "Cikán" přímo souviset, ale na druhou stranu si říkám: Copak známe ten svět tak perfektně, abychom chápali všechny souvislosti?

מה שמחו מחמת רעש ורעב :
שסא 1601 המלך סליטוש בשפניא גרש כל
כבושים שדרו במלכותו
דסיינו שילכו ויסעו למדינתם לאינדי"ה מקום
מולדתם מימים קדמונים וס' היו עס רב יותר
משני פעמים מאה אלפים . וכן נעשה צל כרחם
אבל הרוב מהם מחו בדרך מחמת הרעב ונכרגו
הרבה מהם מן הרוגז"ס . בשנה הזאת מלכה
הכלכה עלוניסמא צפנלללל היא מלכה מ"ה
שנים היא ביתה אשת חיל ויודעת לדבר בשפה
לשונות וסליחה נגד שונאים ומח' עלי זרע ואחרים

Soubor snímků josefovských dvorků Eckertova nástupce Josefa Pfeiffera ukazuje, že autorovi nešlo jen o strohý dokument, ale že chtěl vytvořit i fotografické svědectví o lidech.

*Dvorky v Cikánské a Červené ulici počátkem 20. století.
Z knihy Praha 1848 - 1914 autora P. Scheuflera, Panorama, Praha 1984.*

*Průhled Cigánskou ulicí. Foto: červen 1902.
Z knihy "Pražská asanace",
v r. 1993 vydalo Muzeum hl. m. Prahy*

A nemohlo by Vaše dřívější jméno Cikán být přezdívka? V Čechách se taky vyskytuje jméno Cikán. Myslím, že jeden "Cikán" byl filmový režisér.

Já vám ze zkušenosti můžu říct, že jména se musí brát vážně. Když už si některá rodina své jméno drží, nedělá to většinou jen tak.

Pokračuje Vaše původní jméno "Cikán" i v té vídeňské větvi?

To se mi nepodařilo zjistit. Ale existuje antisemitsky zaměřená knížka o šlechtě židovského původu a tam stojí, že potomek již zmíněného Šloma Zalkinda Josef Zigeuner z Vídně byl se svými synovci v roce 1770 povýšen do šlechtického stavu jako Blumendorf. Mně moje tetička ovšem tvrdila, že naše rodina pochází ze Španělska, že se

usadili v Kounicích, že tam ještě po několik generací nosili vysoké klobouky a udržovali zvyky španělských Židů. A já místo abych se v Kounicích dopátral španělských předků, jsem se dostal zpátky do Prahy k Cigánům.

A Váš předek "Cigán" Vás přitáhl k Cikánům?

Ne tak docela - a přece! Ještě mnohem dříve, než jsem vůbec přišel na to, že jsme se v Kounicích jmenovali Cigáni, a ne Sidoni, se mi zdál sen, který jsem vnímal jako konfrontaci s předkem. Vynořil se mi před užaslými zraky z rudě fazolové polévky na kozlíku cigánského vozu - a byl to patrně starý Cigán.

A proto jste už koncem šedesátých let o Romech psal do Literárek! Ne, ale vážně: Co Vás tehdy k tomu vedlo?

Já se domnívám, že to je trošičku náhrada za židovský problém. Problém "černý-bílý" je pro mnoho Židů náhradou problému vlastního. Utíkají od vlastního problému, aniž si to uvědomují, a řeší ho prostě na jiné půdě. Samozřejmě jsou si obě problematiky velmi blízké. První, co mě jako mladého novináře zajímalo, byli "černí-bílí" na východním Slovensku.

V historii obou národů, které ovšem odlišuje mnoho charakteristických prvků a lze je chápat i jako živé protiklady (Židé - lid knihy, Romové řídící se citem), najdeme nepochybně mnoho styčných bodů - od jejich společenského postavení ve většinové společnosti až po společný osud v koncentračních táborech. V dávnější minulosti to bylo i nejisté, a proto nestálé bydlíště. Sledovat rodové linie židov-

ských rodin je jako dotýkat se blechy na mapě Evropy a tuším, že s Romy by to bylo ještě těžší, neřku-li nemožné. Chci tím ale říci, že "kočovnický duch", který v nás Židech přebývá, má velmi praktické důvody. Sedlák, vázaný na svou půdu, zemi a jazyk, by musel žalem umřít, kdyby ho stihla jen část našeho osudu. Ale ani Žid ani Rom neopouští zemi a místo, kde přišel na svět, když nemusí.

V situaci, jaká je dnes v České republice, se ovšem Romové chovají dosti přirozeně, když hledají východisko v úniku. Úniková reakce je přirozená a myslím si, že je nejvyšší čas, aby o ní přemýšleli ti druzí. Jsou-li Romové diskriminováni, nemohou-li dostat práci, nelze se divit, že se snaží hledat lepší živobytí jinde. Ale to není jejich problém! To, že "dělají problémy", není jejich problém!

SUMMARY

Interview with Karol Efraim Sidon,
Chief Rabbi of the Czech Republic

Rabbi Karol Efraim Sidon, the chief rabbi of the Czech Republic, is known among Roma as a man who understands them and stands by them whenever they are exposed to acts of violence or discrimination. Even back in the 1960's, when he was still a journalist, he wrote about the Roma and in the times of anti-Roma assimilation policies, his articles were the most daring. In this conversation with M. Hübschmannová, we learn of some fascinating research Rabbi Sidon has done into the origins of his name, of the Jewish names Cikán, Cigán, and Zigeuner (Czech and German for "Gypsy") and Černý and Schwarz (Czech and German for "black").

During the time of the razing of the ghetto a man named Moše Cikán lived in the Prague ghetto. His son, Šlomo Zalkind Zigeuner, apparently founded the Prague synagogue.

Šlomo, who was under the death penalty for owing someone 1000 zlatys, finally borrowed the sum and repaid his debt. His wife begged for mercy. He was forgiven and died at an advanced age in Vienna. One of his sons apparently moved to Dolní Kounice in Moravia. Rabbi Sidon's family, who were named Cigán, originated there. A part of the family later left for Slovakia and changed its name to Sidon. Rabbi Sidon therefore feels he even shares his name with the Gypsies.

He later established that his family might be related to the family founded by Majnuš of Tovačov, who died in 1480 in Prague. In the Middle Ages, Jews and Gypsies lived on the edge of society and they spoke a language which contained many German, Yiddish, Hebrew and Gypsy words. Manouche was one of the groups

of Roma living mainly in France and so the connection between manuš, Manouche and Cigán cannot be excluded.

Jews and Roma were both horse dealers. Jews sold horses to the government for transport, the mails, etc. They probably cooperated with the Gypsies. A man who lived in that milieu was called a "Cigán". This is a possible explanation of the origin of the name among Jews.

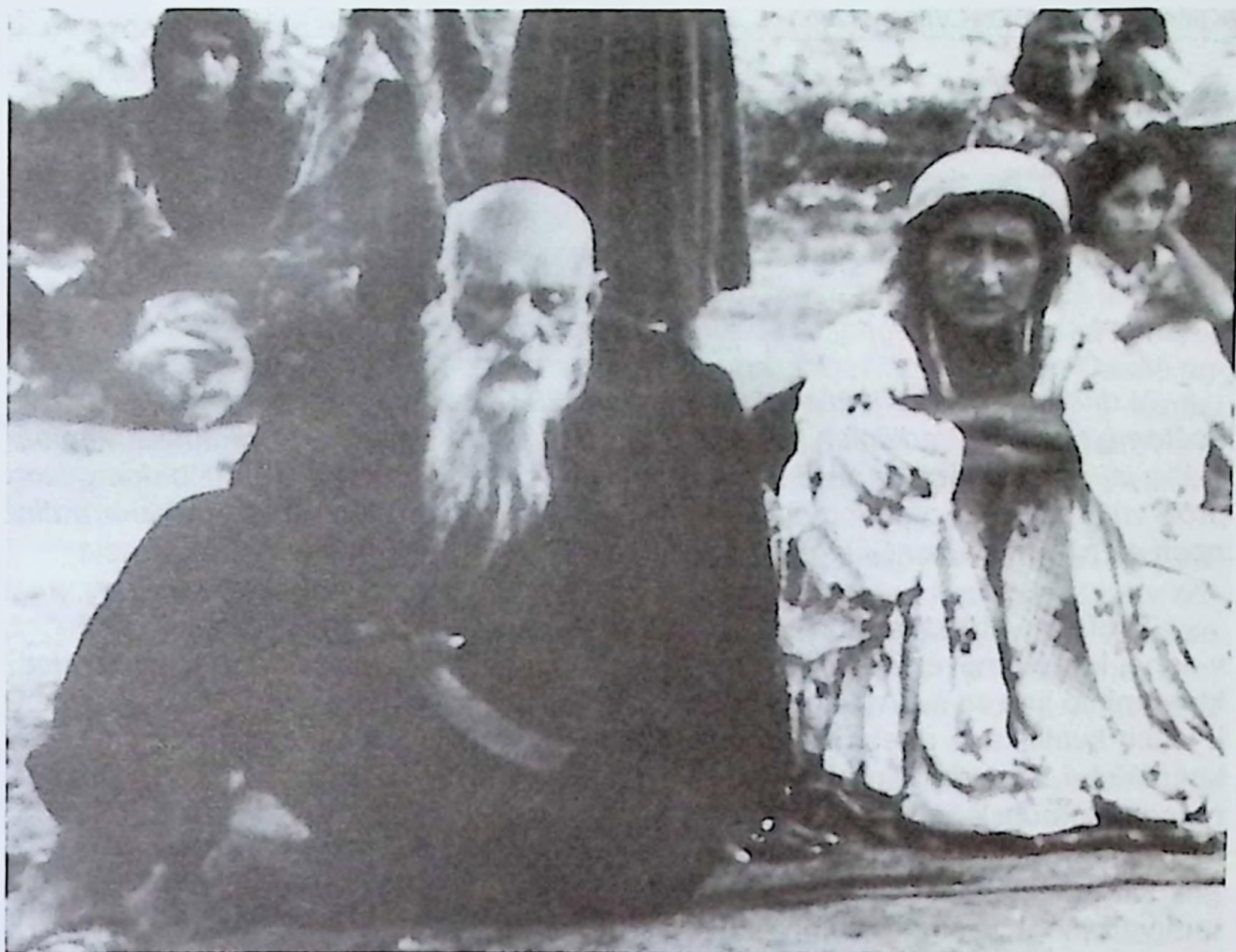
In addition, the word "Cigán" is often used as a synonym for "black", hence the names Černý and Schwarz. As a matter of fact, Konlíř and Rostauscher (Czech and German for horse dealer) are common names in the Černý family.

The name Majnuš or Majniš is close to the Hebrew Manasseh. Manasseh, the oldest son of the famous Biblical Joseph, the ruler of Egypt, had two sons, Ephraim and Manasseh. Their flag was black and they were portrayed as Egyptians because they grew up in Egypt. Egypt was very often called Tsoan in Hebrew, after one of the oldest Egyptian cities. "Cikáni" (Gypsies) are called Tsoanim in Hebrew, actually Egyptians. From there it would be only a short distance to the nickname of Manasseh - Tsoani - Cikán (the "C" in Czech is pronounced "ts").

Before Rabbi Sidon learned that his name was originally Cigán in Kounice, he had a dream which he perceived as a confrontation with an ancestor. An old Gypsy (Cikán) emerged before his amazed eyes from red bean soup on the box seat of a gypsy wagon.

Rabbi Sidon compares the character and experiences of Jews and Roma. He says for example, that neither the Jew nor the Rom will leave his land and the place he was born if he doesn't have to, but, in situations like today's in the Czech Republic, Roma are acting quite naturally when they look for a way to escape.

V. Levy

Přestože Romy a Židy odlišovalo mnohé: jejich původ, tradice, způsob života i náboženství, jejich osudy se v mnohém podobaly. Nejtragičtější údobí svých dějin měli společné: hromadné vyvražďování v koncentračních táborech za druhé světové války.

Foto z knihy J. Ficowského: Cyganie w Polsce, Varšava 1989, jejíž anotaci najdete v příštím čísle ROMANO DŽANIBEN.

CHARTA 77

V dnešní - poslední části dokumentu č. 23 Charty 77 věnovaného Romům se dočteme o zániku tradičních romských povolání, o tzv. "specificky cikánské kriminalitě" a jejích příčinách, o násilném umísťování romských dětí v dětských domovech proti vůli rodičů, o přemlouvání a motivování romských žen ke sterilizaci a o činnosti a zrušení Svazu Cikánů-Romů v roce 1973.

Profesní struktura romské menšiny je dnes mnohem jednostrannější než v době, kdy Romové žili na okraji společnosti a živil se svými tradičními povoláními, která mimo jiné ve svém úhmu představovala vyšší kvalifikaci, než jakou představují jejich kvalifikace dnes. Některé z těchto tradičních "cikánských profesí" - např. košíkářství, umělecké kovářství apod. - nacházejí uplatnění i v současné době, ale nejsou Romům přístupné. Dodnes živá je tradiční hudebnost Romů a mnohé přirozené talenty dosahují mimořádných kvalit tím, co se naučí uvnitř rodinné a rodové pospolitosti. Málokterý z nich však ob stojí v byrokratickém bludišti vedoucím k povolení veřejného vystupování.

V minulosti žili Romové v krajní bídě, přestože byli jako řemeslníci i jako hudebníci uznáváni. Dnešní romští kopáči, uhlíři a pomocní dělníci vydělávají mnohem víc, ale přitom mohou posloužit jako názorný příklad toho, jak může stoupnout hladina příjmů a vydání, aniž by stoupl sociální standard. Za současné hospodářské situace však politická moc potřebuje mít romskou menšinu právě takovou, jaká je: nevzdělanou, bez vyhraněných aspirací a ochotnou přestěhovat se ze dne na den za nekvalifikovanou práci a bez vyhlídky na byt z jednoho konce země na druhý. Nedo statek nekvalifikované pracovní síly v takovém rozsahu, v jakém je pociťován u nás, však není normálním průvodním jevem hospodářského vývoje. Je naopak důsledkem technického zaostávání a hlubších celospolečenských poruch, které způsobily, že pracovní síla je levnější než technika, která by ji měla nahradit. Věčně ovšem tento stav trvat nemůže a vzdor všem poruchám a nedostatkům v řízení musí - tak jako v dřívějších krizových etapách - k jakémusi vyrovnání s mezinárodním vývojem přese všechno dojít. Potřeba nekvalifikovaných pracovníků pak poklesne a mezi Romy nutně vznikne hrozba masové nezaměstnanosti, která tuto překotně a bezohledně urbanizovanou menšinu vystaví krajním tlakům a její společenskou vyřazenost a hmotnou tíseň rázem propojí s novým etnickým uvědoměním, které pak zesílí o to víc, oč urputněji je dnes potlačováno.

V romské menšině probíhá proces sociální desintegrace, který nemá v dějinách Romů obdoby. Dokládá jej i vzestup počtu Romů odsouzených k trestu odnětí svobody. Příčinou nejsou jen sociální podmínky, v nichž žijí, ani jen urbanizace a uvolnění rodových pospolitostí, které se v prostředí průmyslových

center rozpadají, ale hlavně nerovné postavení Romů před zákonem a ve společnosti vůbec.

Tzv. "specificky cikánská kriminalita" je v mnohých případech přímým důsledkem nezaměstnanosti romského dorostu s nedokončeným základním vzděláním. Pro patnáctileté, šestnáctileté Romy není dostatek pracovních příležitostí a ani pracovní úřad nemůže zprostředkovat nic než nejhorší nekvalifikované práce v naprosto nevhodném, často skutečně kriminogenním prostředí. Zvláště dívky jsou raději rodiči ponechány doma, aby pečovaly o sourozence apod., přestože jim hrozí trestní stíhání pro příživnictví. V jiných případech je tzv. "specificky cikánská kriminalita" důsledkem rychlého biologického a sociálního zrání romské populace. Časně navazované partnerské vztahy, které zpravidla vedou k trvalému soužití a vzniku rodiny, jsou posuzovány a trestány jako mravnostní delikty, aniž je posuzována okolnost zcela odlišného kulturního a hodnotového kódu, který je podstatou takové formy sociálního chování.

Nepsané zákony, které jsou pro soudní instance fakticky závaznější než zákony psané, požadují, aby se Romům ukládala vyšší výměra trestu, než se v obdobných případech ukládá obžalovaným z většinové populace. Kromě toho se soustavně zneužívá jejich neznalosti češtiny a slovenštiny, jakož i práv obviněného. Častěji než na obviněné z většinové populace je na obviněné Romy uvalována vazba a jsou diskriminováni i během výkonu trestu.

Nejtruchlivější kapitolou jsou však předpojatá soudní rozhodnutí o umísťování romských dětí v dětských domovech proti vůli rodičů schopných dítě vychovávat. Romové, kteří na svých dětech lpějí, se v takových případech odebrání dětí brání. Došlo i k případu, kdy VB vyhledala romské dítě schované pod postelí, a to pomocí vycvičeného psa, který dítě před očima rodičů z úkrytu vytáhl. Násilné převádění romských dětí do dětských domovů proti vůli rodičů je velmi často diktováno úsilím zbavovat etnickou skupinu vlivu na své vlastní děti a snahám, aby tyto děti podléhaly výhradně vlivu většinové populace.

Zvlášť závažná je otázka sterilizace. Ta je v lékařsky řádně odůvodněných případech přípustná, někdy snad i nutná, mravně však vždy problematická. Souhlas romských žen ke sterilizaci je získáván ovlivňováním, jehož objektivita není zaručena. V některých obvodech se sterilizace romských žen provádí jako plánovaná administrativní praxe a úspěšnost pracovníků je na interních schůzích hodnocena podle počtu romských žen, jež se jim podařilo k souhlasu se sterilizací přemluvit. Za takových podmínek je objektivnost vyloučena. Mnohdy je k získání souhlasu se sterilizací demagogicky využívána peněžní odměna. Tak se sterilizace stává jedním z postupů většinové populace proti populaci menšinové, směřující k tomu, aby se v menšinové etnické skupině bránilo rození dětí.

Subjektivita Romů jako uvědomělé menšiny se koncem 60. let formovala ve Svazu Cikánů-Romů. Tato organizace se u nás poprvé pokusila o to, aby její příslušníci nebyli pasivním objektem sociální péče, ale dobrovolnou frontou sebevědomých a rovnoprávných občanů, kteří by spolurozhodovali o opatřeních ke změně dávno nenormální situace a na této změně spolupracovali. Začala poprvé v dějinách Romů v Československu působit zcela přirozeným způsobem, který předestřel skutečnou šíři a hloubku problému. Je příznačné, že tato organizace byla pro "normalizovanou" politickou moc nepřijatelná. Přestože po celou dobu své existence Svaz Cikánů-Romů nabízel své síly ke spolupráci a vždy vystupoval zcela loajál-

ně, byl v dubnu 1973 donucen ukončit činnost. Při procedurách vedoucích k rozpuštění Svazu Cikánů-Romů byli členové vedení této organizace vystaveni neomalenému nátlaku a nepokrytým výhrůžkám. Projevili však vytrvalost a statečnost, jaká ve svazových a spolkových činnostech v Československu 70. let nemá obdoby. Romové s vysokoškolským vzděláním, kteří se na činnosti a vedení Svazu Cikánů-Romů aktivně podíleli, se v současné době v mnoha případech živí nekvalifikovanou prací.

Konečné řešení problému romské menšiny vidí společenská moc v zániku této menšiny jejím splynutím s většinou. Zrušením minority má být zrušen minoritní problém. Teoretickým zdůvodněním tohoto cíle je doktrína, podle které Romové tvoří *"odumírající etnickou skupinu"*, která je *"předurčena k zániku"*. Aby k tomuto zániku došlo, společenská moc brání Romům všemi prostředky v jakékoli samostatné kulturní a jiné aktivitě, zbavuje je jejich jazyka a skupinové identity, usiluje o to, aby zpřetrhala jejich rodová a rodinná pouta a zrušila veškeré vazby jejich pospolitosti. Toto úsilí o splynutí menšiny s většinou však naopak prohlubuje propast mezi Romy a ostatním obyvatelstvem. Je označováno za integraci, ale vyvolává naopak stupňující se dezintegraci.

Pravou podstatou úsilí společenské moci je ve skutečnosti násilná asimilace, jíž se Romové brání, protože je zbavuje přirozených sociálních vazeb a násilně rozkládá základní předpoklady jejich sociálního bytí. Sebezáchovnou reakcí Romů je překlenutí tradičních rozdílů mezi subetnickými skupinami, oslabení rodových riválů a vznik zcela nového povědomí celoetnické sounáležitosti. Souběžně s poklesem komunikační funkce romštiny u mladší generace Romů v Čechách a na Moravě probíhá proces opačný a vzniká romská literatura, jejíž autoři v dětství romsky nemluvili. Mnohdy se svému jazyku naučili až v dospělosti, tak jako někteří z autorů českého národního obrození. Jazykové vakuum, v němž se v důsledku potlačování romské kultury ocitli, tedy spolupůsobilo jako podnět k tomu, aby vytvořili literární díla v romském jazyce a tím zahájili vývoj, který může vést ke vzniku spisovné romštiny. Tito autoři jsou současnou kulturní politikou odsouzeni k izolaci, přestože právě oni jsou živým dokladem zrodu romské inteligence, která by mohla pomoci sociálně dezintegrační proces zastavit.

Postup společenské moci se tedy mívá účinkem ve všech směrech, protože tvrdě odmítá jedinou přirozenou cestu k sociální integraci Romů, jíž je integrace skupinová.

Dosud sledovaný cíl zániku skupiny musí proto nutně vést k dalšímu stupňování represí. Jestliže trvalé neúspěchy této politiky nepovedou k důslednému přehodnocení všech jejích komponentů, ocitnou se československé instituce velmi brzy v situaci, kdy budou muset čelit obviněním, že se dopouštějí zločinu proti § 259 trestního zákona (zákona o genocidiu), který mimo jiné stanoví:

1. a. *Kdo v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu,*
b. *provede opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rozenní dětí,*
c. *násilně převádí děti z jedné takové skupiny do druhé bude potrestán odnětím svobody na dvanáct až patnáct let nebo trestem smrti.*
2. *Stejně bude potrestán ten, kdo se na činu uvedeném v odstavci 1. účastní.*

Bude-li zejména násilné odebírání dětí romským rodičům a sterilizace romských žen pokračovat tak jako dosud, nebude již žádné utajování a žádné nezákonnosti v oblasti justice moci zabránit vznesení formálních obvinění podložených důkazy.

Přiliv romských rodin do průmyslových center vede k tomu, že mezi většinovou populací, která je o Romech a jejich problémech naprosto neinformovaná, vzrůstá tendence k segregacionismu a k rasistickým postojům. Tím se většinová populace - vzdor tomu, že je ze sféry rozhodování o státních záležitostech vyloučena - dostává do postavení, kdy je za útisk, jemuž jsou Romové v Československu vystaveni, morálně spoluzodpovědná. Vykonavatelé protizákonných směrnic týkajících se Romů, a to na všech stupních a v různých sférách činnosti a pravomoci, jsou spoluzodpovědní právně i materiálně.

O tom, zdali menšinová populace splyne s většinou, nebo zdali si svá specifika udrží, zdali zůstane menšinou etnickou, nebo se rozvine v menšinu národnostní, o tom všem nemůže rozhodnout nikdo jiný než ona menšina sama. Jestli tento proces rozhodování proběhne klidně, nebo bouřlivě, a jak dalece bude ovlivněn vědomím kumulovaných křivd, závisí na tom, v jaké míře dokáže většinová společnost této menšině přiznat skupinová práva. Bez nich se Romové nemohou účinně dovolávat ani těch práv, která jim právní řád přiznává, nemohli by jich účinně užívat ani v případě, že by společenská moc začala platný právní řád dodržovat. Bez skupinových práv nemohou Romové rozvinout žádnou kulturní aktivitu, která by jim dopomohla k vědomí vlastní identity, bez níž je jakákoli skutečná sociální integrace nemožná.

V duchu Charty 77 navrhujeme, aby veškeré dosud utajované informace o Romech byly soustavně uveřejňovány, aby protizákonné zásahy proti Romům a jejich kulturním a organizačním činnostem byly přešetřeny a projednány v souladu s platným právním řádem, aby příslušná ministerstva ve spolupráci s ČSAV, případně dalšími orgány provedla a zveřejnila seriózní odborný popis a rozbor situace romského obyvatelstva, aby došlo k veřejné, svobodné diskusi o řešení této situace, a zejména aby byl připraven návrh úpravy právně neudržitelného postavení Romů. Bez pravdivého odhalení závažnosti problému, bez zásadní právní úpravy a bez skutečné účasti Romů samých na rozhodování o věcech, které se jich týkají, jsou pokusy o řešení romské otázky u nás iluzorní. Tato otázka už není pouze otázkou menšinovou, ekonomickou nebo sociální, ale čím dál více se stává otázkou svědomí celé společnosti.

RÉSUMÉ

Charte 77 - 3e partie

La structure professionnelle des Roms s'est simplifiée depuis le temps où les Roms vivaient en marge de la société, mais exerçant des métiers traditionnels, pour lesquels ils étaient mieux qualifiés et reconnus par les autres (vannerie, forgeronnerie, musique). En fait, si aujourd'hui ils peuvent gagner plus en étant charbonniers ou terrassiers, on voit

le niveau des salaires s'élever, sans que la position sociale n'évolue.

Encore une fois, les autorités ont intérêt à voir la communauté roms rester telle qu'elle est: non qualifiée, sans aspiration évidente, toujours près à se déplacer, d'un jour à l'autre pour un travail sans qualification à l'autre bout de la république et sans perspective d'un logement décent.

En analysant ce phénomène de plus près, on se rend bien compte qu'il n'est pas le signe d'une évolution économique, mais au contraire, il témoigne d'un retard qui fait que la main d'oeuvre

est meilleur marché que la technique qui devrait la remplacer. En progressant vers les systèmes internationaux, on verra ce besoin de main d'œuvre baisser, et le chômage menacer de plus en plus les Roms, une communauté déjà fragilisée. Elle est en effet traversée par un processus de désintégration, qui n'a pas eu de précédent dans l'histoire des Roms - il suffit de voir les chiffres de plus en plus importants de Roms emprisonnés. La cause de cette hausse de la criminalité ne se trouve pas uniquement dans les problèmes sociaux que connaissent les Roms, ni dans l'urbanisation ni dans une certaine libéralisation à l'intérieur de la communauté, mais plutôt dans le fait que les Roms n'ont pas les mêmes chances devant la loi, ni dans la société en général.

La criminalité des Roms est plutôt le fait du chômage et d'une scolarité insuffisante. Leurs particularités culturelles peuvent aussi marginaliser certains membres de cette communauté: une jeune fille qui s'occupe à la maison de ses frères et soeurs, sans travailler dehors peut être accusée de parasitisme; des relations à travers lesquelles on veut fonder un foyer sont parfois jugées comme un délit de moeurs.

Enfin, traditionnellement, un Rom sera condamné à la peine maximum.

Le paragraphe le plus douloureux concerne les enfants arrachés à leur famille, malgré le désir des parents de les élever. L'envoi de ces enfants vers des orphelinats est dicté par la volonté de les éloigner au maximum de leur propre culture pour les conformer à la culture majoritaire.

La question de la stérilisation est un problème particulier. Elle n'est pas obligatoire, mais on ne sait pas à quel point elle peut être influencée, et un choix en toute objectivité n'est pas certain. Surtout lorsque l'on sait que le taux de réussite d'une équipe est calculé en fonction du nombre de femmes romes stérilisées. Et n'oublions pas que ces stérilisations rapportent de l'argent aux femmes qui ont fait ce choix.

La conscience d'appartenir à une minorité s'est formée vers la fin des années 60, avec l'union des Tsiganes - Roms. Ils ne se fixaient pas le simple but d'être des acteurs sociaux passifs, mais des personnes conscientes et des citoyens

à part entière, prêts à faire changer une situation depuis trop longtemps anormale. En avril 73, cette union a été interdite, et ses représentants menacés.

Enfin, résoudre le problème de la minorité rome revient à fondre cette minorité dans la masse majoritaire. La disparition de cette minorité équivaldrait à la disparition du problème. Mais en forçant cette assimilation, on fait naître un abîme entre les deux communautés. On crée une désintégration de plus en plus importante.

Cette assimilation forcée a poussé les Roms à prendre conscience de leur différence, et à l'exprimer dans une littérature en langue rome (langue que les auteurs ont apprise, mais qu'ils ne parlaient pas dans leur enfance). Ces intellectuels roms pourraient stopper le processus de désintégration qui mine leur société, mais ils sont soigneusement isolés et ignorés.

Ainsi, selon la loi, par cette politique d'exclusion, l'état se rend coupable de génocide - en cherchant à détruire en partie ou entièrement un groupe ethnique, racial ou religieux, en empêchant la naissance d'enfants, en enlevant un enfant à ce groupe pour le remettre à un autre.

D'autre part, la désinformation de la population au sujet des Roms qui affluent vers les grands centres industriels provoque des tendances racistes.

Personne ne peut prendre de décision à la place des roms eux-mêmes. Il faut reconnaître les droits de cette communauté, sans lesquels ils ne peuvent développer aucune activité culturelle, qui assurerait leur identité.

La charte 77 demande que les informations sur les Roms soient publiées, que les actions illégales contre eux et contre leurs activités soient punies par la loi, qu'une description sérieuse et une étude de leur situation actuelle soient menées. Il faut que l'on cherche une véritable issue à leur situation et qu'ils puissent participer aux choix des solutions, aux réflexions sur ce problème. Ce n'est pas uniquement le problème d'une communauté minoritaire, mais une question de conscience pour tous.

S. Cirac

Milena HÜBSCHMANNOVÁ

VZTAHY MEZI ROMY A ŽIDY NA VÝCHODNÍM SLOVENSKU PŘED DRUHOU SVĚTOVOU VÁLKOU

V předválečné slovenské společnosti měli Romové svoje specifické uznané místo: Obstarávali veškeré hudebnické služby na vesnici i v městských vinárnách a kavárnách, fungovali jako kováři a podkováři, zásobovali slovenské sedláky košíkářskými výrobky, vyráběli nepálené cihly, které v té době byli převažujícím stavebním materiálem. Kromě těchto kvalifikovaných služeb a řemesel ovšem plnili i bezpočet služeb nekvalifikovaných, komunálních: Pracovali jako nádeníci, jako sezonní dělníci na polích, vypomáhali sedlákům v domácnostech a podobně. Byli tedy společensky integrováni. Hovoříme o Romech tzv. *slovenských* a *maďarských*, kteří se začali usazovat ještě dlouho před tím, než Marie Terezie vydala v druhé polovině 18. století sérii svých asimilačních ediktů.

Společnost, do níž byli Romové integrováni, byla ovšem úplně jiného typu než společnost pozdější, nejprve narušená válkou a později transformovaná podle ideí a praktik komunistického režimu. Byla to společnost *stavovská*, rozdělená těžko přestupnými společenskými bariérami s přesně vymezenými "otvory", skrze něž procházely přesně vymezené komunikační cesty, ekonomické i společenské, propojující jednotlivé stavy tak, aby společnost mohla fungovat jako celek. Podrobněji se tímto tématem zabýváme jinde (Hübschmannová 1994, 1995).

Stavovský charakter společnosti byl tak výrazný, že se po rozpadu Československa v roce 1939 měl na stavovském principu budovat nový slovenský stát. "*Společnost měla být dělena podle hospodářsko-sociálních kritérií na šest stavů*" (I. Kamenec 1992, s. 59), avšak tato společenská realita nebyla formalizována pro nevůli nacistického Německa.

To, že usedlí Romové byli do stavovské společnosti integrováni, neboli že v ní měli své místo, neznamenalo ovšem, že by se měli všichni dobře nebo že by byli všichni uznáváni jako rovnoprávní občané. Občanská rovnost není ani stavovské společnosti vlastní.

Místo Romů v předválečné slovenské společnosti symbolizovala například poslední lavice, ve které seděly *cikánské* děti, pokud chodily do školy, *cikánský* stůl v koutě u dveří hospody nebo jedna z úvodních formulí romských pohádek: *Kde bolo, tam bolo, cigáni vše bývali na koncu*. (Pohádka se pak dále vypráví romsky).

O materiálním postavení vypovídá stereotypní začátek memorátů o tom, jak dříve žili Romové: **Sas bida, bokh, na sas buťa, phirahas nange, pindrane, na sas topanki, phandahas patave pro pindre - papuči...** (*Byla bída, hlad, nezaměstnanost, chodili jsme nazí, bosí, neměli jsme boty, nohy jsme nosili ovázané onucemi - říkalo se tomu/ papuče...*) Zajímavé ovšem je, že řada pamětníků, kteří touto "formulí" začínají své vzpomínky na "staré časy" pak dozná, že oni sami se měli dobře, někdo třeba choval prasata (doklad i odznak blahobytu), jiný onen

"hlad" nikdy nezažil, protože pocházel z rodiny uznávaných hudebníků atd. "Hlad, bída a nahota" byla tedy jakýmsi odznakem "stavu cikánského", z něhož se v řadě lokalit řada individuálních rodin vysunula do lepší hospodářské reality.

Ladislav Goral narozený v Ihráči u Kremnice o situaci Romů říká: **Le Romen ehas pr'ola gava lengero than - andr'odi socijalno hierarchija... Bešenas andre peskere romane vatri, agor gaveske - ale chockana len o gadže korkore vi-činde odoj te bešel.** (*Romové měli na těch vesnicích své místo - v té sociální hierarchii... Bydleli ve svých osadách, na konci vesnice - ale často je sami sedláci pozvali, aby se tam usadili*). L. Goral uvádí příklad svého pradědečka, kováře z Levic, kterého požádala obec v Ihráči, aby se přestěhoval k nim, protože kováře neměli a práci Goralova pradědečka si velice cenili. Z pradědečkova rodu se pak rozrostla středně velká osadní komunita. (Goral 2000).

Podobně Ilona Lacková (1997) vypráví o tom, jak obec ve Velkém Šariši pozvala do obce komunitu Romů specializovaných na výrobu nepálených cihel a přidělila jim pozemek, aby se v obci mohli usadit.

Cikánská osada v Klenovci vznikla z rodin hudebníků, které si sem hrabě Kubíni přivedl z Maďarska (J. Cibula 1998). Dokladů o uznaném a potřebném místě Romů v předválečné slovenské společnosti je celá řada.

Ekonomická výměna mezi slovenskými sedláky a Romy měla zvláštní charakter: služby a práce Romů byly povětšinou odměňovány naturáliemi, tj. potravina-
mi k okamžité spotřebě, a nikoli penězi. Výjimku tvořily služby hudebníků, zejména
něstské romské "aristokracie". Zde nechceme rozebírat, jak systém naturálního
odměňování ovlivňoval hospodaření rodiny i její kalkulační stereotypy (podrobně-
ji viz Hübschmannová 1994), chceme jen poukázat na jeden aspekt, který s odmě-
nou v naturáliích souvisí, totiž na paternalismus *gádžů*, sedláků, na němž byli
Romové do značné míry závislí. Za služby a výrobky, které Romové sedlákům po-
skytovali, byli *gádžové* povinni "*své cikány*" podporovat, nenechat je vyhladovět
k smrti a chránit je - třebaže vše *bývali na koncu*. Zajímavé je, co o vztazích mezi Ro-
my a *gádži* vypovídají slovenští pamětníci. (Citované výpovědi uvádíme v českém
překladu):

*"(Cikáni) nekradli, chodili po žebrotě. Co jsme měli, dali jsme jim. Dal se jim chleba nebo trochu mouky nebo slaninka. Nebyli špatní. Dva byli kováři, dobře si vy-
dělali. Psali se Dunkové: jeden Štefan, druhý Karel. Dělali podkovy, řetězy, rydla
k pluhům..."* (T. Mikušová, Lutila 1994).

"Když jsem sem přišla bydlet /do Rimavské Píly/, byla jsem takové děvče. Chodívali jsme nahoru, kolem té /cikánské/ osady. Měli tam čistoučku, bezvadně. Ty staré Romky - Cikánky jsme tehdy říkali - měly zahrádečky pod okny, sázely si tam zeleninu, kvítka i brambory. Prostě pohádka tamtudy chodit." (p. Koniarová, poštovní doručovatelka v důchodu, Rimavská Píla, 1992)

*"Vztahy k Cikánům/ byly velmi dobré! Velmi dobré! Byli to naši obyvatelé. Úplně něco jiného, než je teď, než jsou ti, co se sem nastěhovali ze všech stran. Bůhví, odkud to přišlo. To krade, pere se to - ale dříve byla úplně jiná mentalita. Někteří byli muzikanti, hráli na zábavách, někteří pracovali, pomáhali sedlákům, jeden starý Gusto přišel vždycky zahrát mému tatínkovi k narozeninám. A když nemě-
li /co jíst/, chodili si vyprosit, gazdové jim dali trochu brambor, trochu mouky i slaninku. Podporu tehdy žádnou nedostávali. Košíky vyráběli, košťata, a tak se ži-
vili."* (p. Hudecová, učitelka v důchodu, Tisovec, 1992).

Nesmírně zajímavou zmínku obsahuje dopis prešovského knihkupce Reinholda Urbana z roku 1910 zaslaný tajemníku *Gypsy Lore Society* panu R. A. Scottu Macfie. Dopis je archivován v Univerzitní knihovně v Liverpoolu. R. Urban píše:

"In Eperjes arbeiten viele /Zigeuner/ als Maurer. In der Zips waren viele bei Strassenbauten beschäftigt. Die Musiker verdienen oft viel Geld und sind feine Herren. In Eperjes ist das Zigeunerviertel so stark, dass uns erzählt wird, die dort wohnenden Slovakenkinder erlernten dort von selbst die Zigeunersprache." (V Prešově pracuje mnoho /Cikánů/ jako zedníci. Na Spiši jsou zaměstnání při stavbě cest. Hudebníci vydělávají často hodně peněz a jsou to jemní pánové. V Prešově je tak silná cikánská čtvrť, že jsme se z vyprávění dověděli, že slovenské děti, které tam bydlí, se samy od sebe naučily cikánsky." (s. 4)

Ekonomická výměna mezi *gádži* a Romy byla samozřejmě doprovázena jistými kulturně komunikačními "rituály" či zvyklostmi. Vyprávění L. Gorala potvrzuje to, co jsme slyšeli od Ilony Lackové, Tery Fabiánové a mnoha dalších: **Na egzistinlas inepa, hoj proste Roma na gejlehas ko gadže te giľavel alebo te vinšinel. Ke sa-vo gadžo na has Rom, oda gadžo na has bachtalo. Musaj, musaj, musaj! Vaj te poľevinel le rakľijen pre patradĭ: Sava rakľa na poľevinda romano ĉhavo, phenenas, hoj šuťola avri.** (Neexistovaly svátky, při kterých by Romové nešli *gádžům* zpívat nebo vinšovat. Sedlák, ke kterému nezašel Rom, neměl pak štěstí. Museli, museli, museli! Anebo polévat o velikonocích selské dcerky vodou. O holce, kterou nepolil romský kluk, se říkalo, že vyschne).

To, že se sousedské vztahy mezi *cikány* a *gádži* i kulturně ritualizovaly, však nikterak neznamenal, že by sedláci prokazovali Romům patřičnou občanskou úctu. Naopak: ke stereotypu stavovských vztahů směrem k Romům patřil posměch: posměch nad černou barvou pleti, nad komolenou slovenštinou, nad "komolením náboženství" apod. Posměch byl někdy nevybíravý, hrubý, jindy paternalisticky blahosklonný. Svědčí o něm slovenská přísloví i jiné folklorní žánry, v nichž *cikáni* mají své specifické místo (viz anotovaná publikace E. Krekovičové *Zwischen Toleranz und Barrieren*).

Vztahy mezi *gádži* a Romy jsme se pokusili charakterizovat jen rámcově, aby vyniklo srovnání vztahů mezi Romy a Židy, další skupinou obyvatel, která před válkou tvořila nedílnou součást společnosti na Slovensku.

Podle sčítání obyvatelstva v prosinci 1940 žilo na území Slovenské republiky (běžně označované jako *slovenský štát*) 2.653.053 obyvatel, z čehož bylo 89.000 Židů (I. Kamenec 1992, s. 25). Téměř všichni romští pamětníci, od nichž jsme v průběhu posledních čtyřiceti let čerpali historické, etnologické nebo jazykové informace, dospěli ke zmínce o Židech a v absolutní většině byly vzpomínky Romů na Židy pozitivní, často výrazně emotivně zabarvené.

O Čhinde sas amare phrala (*Židi byli naši bratři*), říká pan J. Horváth ze Železníka (MG nahrávka Chanov 1995). **Len has ajso jilo sar the amen.** (*Měli stejné srdce/stejný cit jako my.*)

"Jak vzpomínám na Židy? Židi měli rádi Cikány, protože Židi byli takoví jako Cikáni. Přesně takoví obchodníci jako my. Chodili prodávat, kupovat, takoví obchodníci to byli." (Hana Költöová, Bačka, okr. Kráľovský Chľmec, 1995)

Nekbareder zastanci vaš o Roma has Čhinde (*Největšími zastánci Romů byli Židi*), dozvídáme se od L. Gorala (2000). **O Čhinde amen jekhfeder ĭikere-nas.** (*Židi nás nejvíce podporovali.*)

Ačkoliv Romové mají zvláštní označení pro všechny, kdo nejsou Romové - *gadžo* (analogické židovskému *goj*), příznačné je, že o Židovi se nikdy *gadžo* neřekne. Pro Židy je v romštině specifické jméno (*Čhinde, Bibolde, Židi*) a sám tento fakt naznačuje, že Romové Židy od ostatních *gadžů* odlišovali.

Židé na Slovensku byli za první republiky významnou a uznávanou složkou společnosti. Ve sféře ekonomické zaujímali pochopitelně úplně jiné místo než Romové, ocitali se v jiné sociální a statusové "ohradě", ale s ostatními je pojily neantagonistické fungující komunikace. Ti, co přežili holocaust, vypovídají o vzájemných vztazích se Slováky:

"Aký bol život pred druhou svetovou vojnou... by som povedala. To bol, tam sme žili úplne všetci rovnako, tam nebol rozdiel, či sa išlo na zábavy, či sa išlo na výlety... Nikdy som necítila, že by bol rozdiel medzi Židmi a Nežidmi." (P. Salner, 1997, s. 28).

Jiný pamětník vzpomíná:

"Také kamarátstvo medzi nami bolo, že nikdy som nepocítil ani najmenej, že som Žid. (...) Môžem vám len tolko povedať, že tá spolupatričnosť v tej dedine bola taká, že sa stalo napríklad na Tri krále, že raz nemali toho tretieho, tak zavolali mňa a ja som s nimi chodil normálne a viem tú pesničku: My tri králi ideme k vám..." (s. 29).

A jaké byly vztahy mezi Židy a Romy? Ze strany Romů máme zaznamenaných výpovědí mnoho a - jak bylo řečeno - všechny svědčí o důležitém ekonomickém i humánním významu oněch vztahů. Mezi židovskými pamětníky se nám podařilo zachytit pouze dvě svědectví, která spolu se třemi ucelenými vyprávěními Romů připojujeme k této stati. Při konfrontaci romských a židovských pamětníků je jistý nepoměr v tom, že Romové popisují situaci na vesnici, zatímco Židé podávají svědectví o situaci ve městě. Bylo by nesmírně zajímavé získat svědectví další, dokud sou pamětníci ještě naživu. Romové ze všech lokalit východního Slovenska hovoří o pro ně důležitých ekonomických vazbách se Židy. Židé na vesnici měli podle romských pamětníků převážně obchody a krčmy, výjimečně i hospodářství. Ve spádových městech pak většinou Židům patřily sběrný surovin a často i výkupny léčivých bylin (viz vyprávění Ilony Lackové v příloze).

Romští muži obstarávali odnos zboží ze skladu nebo z velkoobchodu do vesnických židovských obchodů:

Čirla na has motora, ta koda tovaris hordinenas le Čhindenge amare murša. (Dříve nebyla auta, a tak to zboží nosili Židům naši chlapi). (V. Patejová, Bardejov - Poštárka¹⁾, 1989)

Podobně vypovídá Jolanka Kurejová (viz příloha). Vojta Fabián z Kurimy (1918 - 1993) nosil zboží židovskému trafikantovi ze Stropkova do Kurimy. Židovská úřednice na poště mu svěřovala rozvoz telegramů. V některých případech měli Romové i krávy a koně, jako rodina Štefana Pécsiho z Torně. V takovém případě pak vykonávali pro židovské obchodníky povoznické služby.

Romské dívky a ženy v židovských rodinách posluhovaly. Jejich specifickou službou bylo zatápět o šábesu, nosit židovským ženám vodu na koupel (*mikve*) apod. Podle židovského pamětníka p. Maxmiliána Špira romské ženy v Bardějově dokonce sloužily v židovských rodinách jako chůvy.

Většinu Romů - snad kromě městských hudebníků či bohatých handlířů s prasaty - živila kromě jejich základní profese ještě celá řada přídatných aktivit. Mezi ně patřil na prvním místě sběr lesních plodin a léčivých bylin. V mnoha případech byli jejich odběrateli opět Židé (viz vyprávění Ilony Lackové).

Řemeslnické výrobky, například kovářské zboží (řetězy, podkovy, motyky, radlice, eska na spojování řetězů atd.) nosily obvykle manželky kovářů v plachetkách na zádech prodávat po vesnicích. Někde (např. v Krompaších) kovářské výrobky vykupovali Židé.

Pouze z jedné lokality - z okolí Svidníka - se nám dostalo svědectví o tom, že romští hudebníci hráli i na židovských svatbách. Podle slov Bertina Demetera (původem z Lodomirové) si Židé z okolí zvali na svatby kapelu jeho otce a starších bratrů. Bertin a jeho žena Helena dovedli zanotovat charakteristické židovské melodie. Podle ostatních pamětníků ovšem tato praxe nebyla běžná.²⁾

Na rozdíl od gádžů-sedláků Židé Romům obvykle za jejich služby platili penězi.

Kromě toho, že ekonomické vazby se Židy měly pro Romy důležitý hospodářský význam - tvořily podstatnou součást obživy pro romskou rodinu - oporou Romům byly i vztahy zvláštní solidarity. Podle Ilony Lackové (viz příloha) a dalších dávali židovští obchodníci Romům na dluh, židovská učitelka nosila romským dětem, které nikdy neměly ve škole svačinu, rohlíky. Podle Tery Fabiánové (viz příloha) prokazovali Židé Romům větší úctu: Zatímco gádžovská selka např. přinesla romské služce jídlo ven na zápraží, v židovských rodinách často pozvali Romku ke stolu.

O Čhinde amendar ñigda na asanas avka sar gadže. (*Židi se nám nikdy neposmívali jako gádžové.*) - potvrzuje nejeden pamětník slova zesnulého Vojty Fabiána.

O gadže prasavenas le Romen "čierny farahúni". Kada Židostar ñigda na šundalas. (*Gádžové se Romům posmívali "černí farahúni". To bys od Žida nikdy neslyšela.*) (Helena Demeterová, Hunkovce, okr. Svidník, 1976)

Celá slovenská společnost se otřásla po rozpadu Československa a po ustavení Slovenské republiky 14. března 1939.

18. března 1939 vnutilo Německo slovenské vládě tzv. ochrannou smlouvu (I. Kamenec 1992, s. 37), což Slovenskou republiku zavazovalo mimo jiné k tomu, že v intencích nacistické politiky vyřeší *židovskou otázku*. Toto "řešení" přežilo 6.000 z celkových 89.000 Židů, kteří žili na Slovensku ještě v roce 1940. Podrobně onu temnou kapitolu ze slovenské historie popisuje I. Kamenec (1991).

První deportace Židů do koncentračních táborů začaly v březnu 1942 a trvaly do srpna téhož roku. Druhé deportace následovaly koncem roku 1944, poté, co po potlačeném Slovenském národním povstání okupovala Slovensko německá vojska.

K pronásledování Židů došlo ovšem už před deportacemi. Legalizoval je Slovenský zákoník vydaný 10. září 1941 svým *"Nařízením o právním postavení Židů"*. Nařízení otiskuje v plném znění P. Salner (1997).

Těsně před deportacemi Židů se na krátkou dobu ekonomické vazby s Romy ještě posílily. Podle nařízení týkajícího se *"omezení ohledem zaměstnávání"* (Hlava X., § 41) se *"v židovských domácnostech nesmějí zaměstnávat pomocnice v domácnosti - Nežidovky"*. (P. Salner 1997, s. 649). Ačkoliv nikde nebylo přímo řečeno, že na *cikánky* se toto nařízení nevztahuje, podle svědectví pamětníků se zdá, že nikomu nevadilo, když Romky nadále v židovských rodinách posluhovaly.

¹⁾ Poštárka je osada u Bardějova, převážnou část jejíhož obyvatelstva tvoří Romové. O práci saleziána Petra Bešeného a o romském kostele zasvěceném romskému blahoslavenému Ceferinu Jimenezi Mallovi jsme informovali v čísle 4/1998.

²⁾ O účasti romských hudebníků na židovských svatbách v Rumunsku se zmiňuje Rudolf Pietsch (1999).

Ačkoliv i vůči Romům byla politika slovenského státu diskriminativní a persekutivní, genocida je nepostihla - na rozdíl od Romů v tzv. *protektorátu Čechy a Morava* nebo v Německu, Chorvatsku a dalších zemích. Oproti Židům, vůči kterým se postupovalo nediferencovaně, Romy dělila oficiální nařízení alespoň zpočátku na *cikány* a na ty, "*kteří svým veřejným účinkováním dosáhli stupně řádného občana, a mohou být pojeti do slovenské pospolitosti*" (C. Nečas 1981, s. 70). A tak zatímco všichni židovští branci byli namísto k armádě přiděleni do zvláštních pracovních rot³⁾, v případě Romů rozhodovaly odvodní komise (pochopitelně zcela subjektivně a arbitrámě), bude-li Rom jakožto *cikán* přidělen do *cikánské* pracovní armády, anebo jakožto *Slovák* poslán se zbraní v ruce na ruskou frontu. Do táborů nucených prací, kterých bylo ve slovenském státě postupně zřízeno jedenáct a kam byli v absolutní většině zařazováni *cikáni*, místní autority v některých lokalitách "své cikány nedaly" s odůvodněním, že "nejsou asociálové a řádně pracují." (Jinde však - jako například na Prešovsku - byli Romové naopak odváděni do pracovních táborů bez výběru a velice drasticky).

Jak se v průběhu války celkové podmínky na Slovensku zhoršovaly, zotročovala se i perzekutivní opatření proti Romům. Čím dál méně se diferencovalo mezi Romy - *cikány* a Romy - *Slováky*. Diskriminace spojená se stupňující se bídou nutně vyvolávala "zvýšenou asociálnost" a ta pak zpětně vedla k další perzekuci. Bludný kruh příčin a následků byl ovšem roztáčen těmi, kdo drželi v rukou řídící páky.

Ke zhoršení sociální situace Romů nepochybně přispěly i zpřetrhané ekonomické vazby se židovským obyvatelstvem. Toto téma zatím nebylo podrobněji zpracováno, přestože ústní sdělení pamětníků nasvědčují tomu, že pro pochopení historie Romů za slovenského státu je důležité.

Deportace Židů ovšem znamenaly nejen zhoršení ekonomické situace mnoha romských rodin, ale i ztrátu psychické, humánní opory. Soucit se židovskými sousedy, "*kteří nikdy nic zlého nikomu neudělali*" (Goral 2000), navodil sílící obavu o vlastní existenci. Tu podporovali zejména *gardisti*, příslušníci *Hlinkovy gardy*, převážně fanatičtí a brutální strážci fašistického režimu, kteří si po deportacích Židů začali potřebu agrese vybíjet na *cikánech*. "*Po Židech cikáni!*" bylo jedno z jejich hesel. A nebýt toho, že druhá světová válka skončila, pravděpodobně by se bylo jejich heslo uskutečnilo.⁴⁾

Téma "vztahy Romů a Židů" v předválečné slovenské společnosti zdaleka není vyčerpáno a prozkoumáno.

V příloze k této statí uvádíme alespoň tři ucelená vyprávění romských pamětníků a dvě výpovědi pamětníků židovských. Domníváme se, že jejich svědectví je výmluvnější než pokus o jakoukoli odbornou analýzu.

Citovaná literatura:

- Cibula, Ján: *O párno baróro taj amáre Roma - Bílý kamínek a naši Romové*. In: *Romano džaniben* 3/1998, s. 68 - 77.
- Goral, Ladislav: z přednášky studentům romistiky na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze dne 13. ledna 2000.
- Hübschmannová, Milena: *Šaj pes dovakeras - Můžeme se domluvit*. Olomouc 1994.
- Hübschmannová, Milena: *Je opravdu třeba tolik utrpení?* In: *Neznámý holocaust*. Praha 1995, s. 71-79.
- Kamenec, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991.
- Kamanec, Ivan: *Slovenský stát*. Praha 1992.
- Lacková, Ilona: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha 1997.
- Nečas, Ctibor: *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939-1945*. Brno 1981.
- Pietsch, Rudolf: *Between Romas and Jews: An ethnological field expedition to Romania*. In: *(Etho)music & Peoples, 6th volume/1999*, s. 3-10.
- Salner, Peter: *Prežili holocaust*. Bratislava 1997.

Z memorátů, které se dotýkají vztahů mezi Romy a Židy v předválečné slovenské společnosti, jsme vybrali vzpomínky tří romských pamětnic a dvou židovských pamětníků. Všechny výpovědi jsou mírně zkrácené autentické rozhovory přepsané z magnetofonového záznamu. Rozhovory vedla a zpracovala Milena Hübschmannová.

³⁾ Velice zajímavá je výpověď bývalého židovského brance citovaná P. Salnerem: "Ja som narukoval najprv do Sabinova, potom som bol premiestnený na veliteľstvo divízie v Prešove a tam som mal to šťastie, že zistili, že som učiteľ. A tam boli - jedna rota, cigánska rota pracovného práporu - samí analfabeti. Tak moja pracovná náplň bola, že som dostal za úlohu každý deň dopoludnia tri hodiny učiť Cigánov čítať a písať." (1997, s. 53).

⁴⁾ V této souvislosti stojí za citaci úryvek z článku publikovaného v německém deníku *Hamburger Tagblatt*, uvedeného ve Výběru nejzajímavějších článků současné doby, 1. 6. 1942, s. 642. Píše se zde: "V maďarské veřejnosti se v poslední době množí hlasy dožadující se radikálního řešení cikánské otázky. 'Po Židech cikánil' - tak zní heslo tisku v souvislosti s protizidovskými nařízeními. V Maďarsku žije 150.000 cikánů, kteří stojí stát ročně tolik, co diplomatické zastoupení zahraničního úřadu... Uvážíme-li, že je v Evropě přes 5 milionů cikánů, pochopíme závažnost této otázky."

Manželé Kurejovi
Foto: Pavel Hroch

ROZHOVOR S JOLANKOU A ALADÁREM KUREJOVÝMI

Rozhovor se netýká jenom tématu Romové - Židé, ale jejich válečných osudů vůbec. Zajímavé je, že i neklidná poválečná léta, kdy rodná osada Kurejových - Podskalka u Humenného - byla přepadena banderovci, splývá paní Kurejové s dobou války. O malíři-samoukovi Aladáru Kurejovi, narozeném 17. dubna 1926, jsme uveřejnili článek v Romano džaniben 1-2/1996, s. 109 - 113. V něm je představena i jeho žena Jolanka. Rozhovor probíhal v Humenném v červenci 1998.

Jolanka: Kana somas čhajori - sar oj - phirás ko Čhinde te prati-nen. O dili čuchinás, o paňi hordinás, kašta hordinás - na sas aj-so životos sar kanake. Ale na ke jekh, ko but Čhinde phiravas. O pa-piňa, pal lende škubinavas o poura le vastenca tejle, on len hordinenas te košerinen. A sombatone e jag na thovnas. Ča amen o Roma phirahas lenge o jaga te thoven. Ča o Roma. Hordinahas lenge andal o pekarňi

Jolanka: Když jsem byla holka - asi jako támhle (ukazuje na třináctiletou vnučku Denisku, která poslouchá babiččino vyprávění) - chodila jsem k Židům uklízet. Myla jsem podlahy, nosila vodu, dřevo jsem nosila - tehdy byl jiný život než dnes. A ne k jednomu Židovi, do více židovských rodin jsem chodila. Škubala jsem husy, oni je pak nosily košerovat. A v sobotu Židi nesměli rozdělovat oheň. To jsme jim chodili zatápět jen my Romové. Jenom

*Aladár Kurej s pravnoučaty na kraji osady v Podskalce;
v pozadí kopec s lesem, kam se utíkali Romové ukrýt před banderovci.*

o techana. So me kerdom buti pal o Čhinde, chibaj o Del džanel pro ñebos!

Ko khera bešahas, pre Podskal-ka¹⁾, o Čhinde bešenas andro fouros. Pešo phiravas pindrangi. Denas man pandž koruni, trin koruni, štar koruni - oda řidžás la dake khejre, bo samas štar čhave, trin čhaja, jekh murš. E daj podpora na chudelas - o dad muřa, na pametina v les.

Sas o Roma le Čhindenca lače?

Jolanka: Normalně, sikhade sas le Romenca. Denas amen buti. O kufri o murša hordinenas lenge, o goune - jekhbuter le Čhinden sklepi sas.

O gadže ko Čhinde buti ne kernas?

Jolanka: Ča o Roma, ča o Roma. Ča o Roma ko Čhinde buti kernas. Až koda pametina v, sar le Čhinden ki(d)ne, kajse cikñoren, rakřijoren, la-dinde len andre kajse vagoni, kaj le baličhen, le gurumñen ladovinen, o murša okreme, o džuvřa okreme, o bucherici²⁾ okreme. Bucherici vičine-nas cikne čhindřikane rakřoren.

(Anglo mariben) e bužña lenge kadaj sas, kaj pes phirenas te modři-nen, harade lenge tele e bužña.

Te dikřřalas, keci Roma pal len-de džahas pre štacija! Rovahas, jaga-tinahas pal lende - le čhajoren okreme, le buchericen okreme, Čhin-đijen phuren okreme. Ladovinkerker-de len andre kola guruvane vagoni a kidne len het. O gardisti. So ačřiřa pal lende o somnakaj, o nabitki! So calo životos zašetrinde, sa on ki(d)ne.

Ko?

Jolanka: O Andijovci. Trin čhave la esas, oj sas krajčřrka, o rakřija tiž, beše-

Romové. A potom jsme jim nosili z pe-kárny jídlo. Co já jsem se napracovala u Židů, to ví jenom Bůh na nebi!

Bydleli jsme v osadě v Podskal-ce¹⁾, Židi bydleli ve městě. Chodila jsem (do města) pěšky bosa. Platili mi pět korun, tři koruny, čtyři koruny - a to jsem nosila domů mamince, protože jsme byly čtyři děti, tři holky a jeden kluk. Máma žádnou podporu nedostá-vala - otec umřel, ani ho nepamatuju.

Jak jste s Židy vycházeli?

Jolanka: Normálně, Židi byli na Romy zvyklí. Dávali nám práci. Chlapi jim nosili kufry, pytle - protože Židi měli ponejvíce obchody.

Gádžové u Židů nepracovali?

Jolanka: Jenom Romové, jenom Romové. Pro Židy pracovali jenom Ro-mové. Pamatuju, jak je chudáky sebrali, i úplně malé děti, holčičky, naložili je do vagónů, co se v nich vozí prasata nebo krávy, muži zvlášť, ženy zvlášť, bucheri-ci²⁾ zvlášť. Bucherici se řikalo malým ži-dovských chlapečkům.

(Před válkou) tu mívali synagogu, kam se chodili modřit, a tu jim zbourali.

Kdybys viděla, kolik Romů se za nima táhlo na nádraží! Plakali jsme pro ně, nařikali - holčičky zvlášť, bucherici zvlášť, staré ženy zvlášť. Naložili je do dobytčřch vagónů a odvezli je pryč. Gardisti. Co po nich zůstalo zlata, ná-bytku! Všechno, co si za celý život ne-šetřili, všechno tamti sebrali.

Kdo?

Jolanka: Andijovci. Měli tři syny, ona byla švadlena, dcery taky, bydleli

nas tejle andro fouros. Me ke lende phirás, služinás odoj. So trin rakle sas ola gardisti. Bare nakladi motorenca hordinenas khejre pal o Čhinde. Lengero pravos esas, le gardistengero. Ale man denas renti, bokaŋči, bo darekana pin-drangi phiravas. Ale amen o Roma avka rovahas pal o Čhinde, amen o Roma pal lende rovahas, so tuke phenava!

Niko lendar pes na ratinda?

Jolanka: Niko. Ča jekhdžejni - kaj mlikarňa la esas, bešelass pre Podskal-ka. Miri cetka, e Sokačka, la zachra-ňinda. Cela rodzina.

Sar?

Jolanka: Ke peste la iľa andro kher. Odoj sas maškar amende ko khera. Buter Čhinde sas maškar amende ko khera.

Na daranas o Roma, hoj avna o gardisti?

Jolanka: No, daranas - na daranas. Likerahas len, chraňinahas len. Pametinav presne - kodi mlikarka, bo bešelass ke miri cetka, e Sokačka.

Na sas maškar o Roma vareko, ko la zrazindaahas?

Jolanka: Niko, ňiko jekh. Pameti-nav, že odi Čhindī bikenkerlas thud, rohlika, maro, khila. A miri cetka la likerlas medig pes e vojna skončina. Palis gele andre Palestina.

Ke tumende ko khera na phirenas o gardisti?

dole ve městě. Já k nim chodila sloužit. Všichni tři synové se dali ke gardistům. V obrovských nákladácích si vozili domů, co zůstalo v židovských bytech. Měli na to jako gardisti právo. Mně dali nějaké šaty a boty, protože jsem tehdy chodila bosa. Plakali jsme pro Židy, my Romové jsme pro ně plakali, co ti mám povídat!

Nikdo z nich se nezachránil?

Jolanka: Nikdo. Jen jedna jediná - ta, co měla mlíkárnou a bydlela na Podskalce. Tu zachránila moje teta Sokačka. Celou jejich rodinu zachránila.

Jak?

Jolanka: Prostě si je vzala k sobě do chatrče. Byli mezi náma v osadě. Víc Židů bylo mezi náma v osadě.

A nebáli se Romové, že na ně přijdou gardisti?

Jolanka: No, báli - nebáli. Zkrátka jsme je mezi sebou schovávali. Na tu mlíkačku se pamatuju přesně, protože bydlela u mé tety - u Sokačky.

A nebyl mezi Romy nějaký uda-vač, který by to prozradil?

Jolanka: Nikdo, ani jediný. Pama-tuju se, že ta Židovka prodávala mlíko, rohlíky, chleba, máslo. Teta ji schovávala do konce války. Po válce odjeli do Palestiny.

K vám do osady nechodili gardis-ti?

¹⁾ Podskalka patří mezi největší romské osady na Slovensku. Leží asi 2 km od Humenného.

²⁾ Bocher - žák židovské školy.

Jolanka: Ha, phirenas! Kavka jevende, bare šila, cirdne le muršen andal o vadōs avri, andro šil, marenas len pal o vasta, kidenas le muršen andro taboris. Afe kodi mlikarka esas garudī, na arakhle la.

Diña vareso tira cetkake vaš oda, hoj la garuvelas?

Jolanka: Ta džanes, že diña. Afe tiž mukla sa avka. Sa, so la sas, mušinda te mukel andro kher. Ča ile oda, so kampľa lenge te uren, so ačhiľa, ile o gardisti. Na ke jekh, das ko biš Čhinde me phiravas buta te keren!

Sar kidne le Čhinden, sar palis stradehas o dživibenoro?

Jolanka: Ta o kašta bikenkerás pal o gava. Kadađ delas duj bandurki, trin bandurki. O Čhinde denas love, o gadže denas ča oda techanoro.

Tu phendał, hoj romane muršen kidne andro taboris?

Jolanka: Jaj! Phares buti kernas. A savo čhinlas pal e jarmin ajso listkos, kaj odoj kernas pro maľi buti - bo sas bokhale - ta marnas len. Leskero phral sas andro taboris, le romeskero, miro phral andro taboris esas. Afe miro phral denašľa. Džalas andro veš te soven, kaj les te na chuden. A jekh rat - pametinav sar adaďives - suľa khejre. Obklučide odi chatrča, so amen bešahas, o gardisti, ile les. Me kavka pašľuvavas a kavke angle mire jakha les marenas. Me avke pre mire jakha dikhavas. Na sas dili, ča o phuva sas amenge andro kher, harade les pre phuv, phandkerde leske o vasta a takoj les pale řigende andro taboris. Palis pale denašľa o phral miro. Imar

Jolanka: Ale jo, chodili! Takhle v zimě, v obrovských mrazech, vytáhli muže z postele, na mráz, mlátili je přes ruce, brali chlapy do tábora. Ale ta mlíkařka byla schovaná, nenašli ji.

Dala něco tetě Sokačce zato, že ji schovávala?

Jolanka: To víš, že jí něco dala. Ale stejně o všechno přišla. Všechno, co měla, musela nechat v bytě. Vzali jen to, co potřebovali na sebe, a to, co (po nich) zůstalo, pobrali gardisti. Já nechodila posluhovat do jedné, ale nejmíň do dvaceti židovských rodin!

A jak sis vydělávala na živobytí potom, když Židy vzali?

Jolanka: Prodávala jsem po vesnicích dříví. Jenomže za to jsem dostala tu dvě brambory, tam tři brambory. Židi platili penězi, gádžové dávali jenom jídlo.

Říkala jsi, že romské muže odváděli do pracovního tábora?

Jolanka: Jéje! A museli tam strašně těžce pracovat. A když si někdo utřhl při práci na poli třeba jen lupínek zelí - protože měli hlad - tak je mlátili. Jeho bratr, manželův, byl v táboře, můj bratr byl v táboře. Jenomže ten utekl. Přespával v lese, aby ho nechytili. Ale jednou v noci - pamatuju se na to jako dnes - zůstal přes noc doma. A oni obklíčili chatrč, co jsme bydleli, gardisti, a sebrali ho. Já takhle ležela a oni ho před mýma očima mlátili. Já na to musela koukat. V chatrči jsme neměli prkennou podlahu, jenom zem, povalili ho na zem, svázali mu ruce a odvedli ho zpátky do tábora. Jenomže on jim znova utekl, ten můj

khejre na so vlas, imar ča andro veš pes garuvlas, a podarind'a pes leske, že les na chudne.

Paŕis the amen denašlam andro veš. Kolibi kerđam, andro kolibi sovkerahas. Odoj tavahas amenge te chan, andro veš, chahas andro veš, sa andro veš.

Sar pes kerlas ajsi koliba?

Jolanka: Čhingerlas pes kajse thuleder konara, kaj but prajta upre ehin, thovlas pes andre phuv. Avka obthovahas prajtenca, choč te brišind diňahas, te na čulifahas andre. Husta esas ola prajta ňilaje, pr'ola lipi. Tava-has avka, kaj thovahas duj bara, maškar o bara pes thovlas jag, upre o bara e piri - a imar.

Na džanes, sar pes vičinlas oda taboris?

Jolanka: Jaj, sar pes vičinlas... Imar na pametina v.

Hanušovaca? Petičis?

Jolanka: Áno, ano, Hanušovca! Petičis pes vičinlas.

Kas mek ile: tire phrales, le Aladariskere phrales, kas mek?

Jolanka: But, but. But Romen. Aŕe oda imar berša! O meni lengere na pametina v.

Ko kidelas avri le Romen andro taboris?

Jolanka: O čhibalo (romano). Avle o gardisti ko khera, kada pametina v - das štrnac, petnac roku mange sas, mek na somas romeha - gele ke leste andro kher a odoj les marenas. O Roma phirenas avka pre maŕa te čoren bandurki.

bratr. Ale pak už doma nespal, ukřýval se v lese a podařilo se mu, že ho nechytli.

My potom taky utekli do lesa. Udělali jsme si koliby a tam jsme spali. Vařili jsme v lese, jedli v lese, všechno v lese.

Jak se taková koliba dělala?

Jolanka: Nařezaly se silnější větve, na kterých bylo hodně listí, a zarazilo se to do země. Zakryli jsme to listím, kdyby pršelo, aby nezatékalo dovnitř. V létě bylo listí hodně, hlavně na lipách. No a vařilo se tak, že jsme postavili dva kameny, na to se dal hrnec, mezi kameny se rozdělal oheň - a už to bylo.

Nevíš, jak se jmenoval ten pracovní tábor?

Jolanka: Jéje, jak se jmenoval... To už si nevzpomínám.

Hanušovce? Petič?

Jolanka: Ano, ano, ano, Hanušovce! Petič se tomu říkalo.

Koho tam ještě odvedli kromě tvého a Aladárova bratra?

Jolanka: Spoustu Romů. Ale to už je let! Už všechna ta jména nepamatuju.

Kdo ty Romy vybíral do tábora?

Jolanka: (Romský) starosta. Přišli do vesnice gardisti - na to se pamatuju, bylo mi tehdy čtrnáct, patnáct let, ještě jsem nebyla vdaná - šli k němu do bytu a tam ho zbili. Zato, že Romové kradli na poli brambory. Byl hlad, nebylo co

Bokhaľonas, na sas so te chan, ĉorenas bandurki. Vašoda marde le ĉhibales a ov paľis diňa le muršen andro taboris.

Mek dživel o ĉhibalo?

Jolanka: Dávno muľa. Sas barvalo, les esas verdan, graja, le verdaneha vo-žinlas le Ĉhindege pal o sklepi. Phenav - o sklepi sas jekhbuter le Ĉhinden. Ĉirla na sas motora abo so, ta oda barvalo Rom lenge vožinkerkerlas o tovaris pro verdan. Esas les verdan the graja.

O gadže paš o Ĉhinde na kernas, esas len peskero - o maľi, majetki. Ko Ĉhinde kerenas ĉa o Roma.

Ale šun, mek vareso tuke phenava!³⁾ Esas ňilaj, amen avri sovahas, džanes? Kavka avri sovahas a paš mande sas o Milankus, mek cikno esas, andre perňicica, mek pijelas mandar. Me sovás kavka pro prahos, la perinaha uĉhardi somas - jekhtar: "Ušři! Ušři opre! O Ňemci adaj, murdarkeren le Romen!"

Aladár: Oda na sas Ňemci, oda esas Ukrajinci, rozumines? O banderovci!

Jolanka: O Ňemcika Ukrajinci abo o ukrajinska Ňemci, kamenas amen te murdarkeren, ta sas sar Ňemci, na? Me kavka sovás andre gombina, taťipen sas, o ĉhavoro andre perňicica paš mande - no, chuťilom opre, denašahas het, pašal o cintiris ke Hažina. Savore Roma darate! Džanes, kaj amaro romano cintiris, na? Pašal o cintiris opre le partoha kijo veš. Partos! Sar man cirdavas opre, pejľa mandar o Milankus, la maľaha tele kotuľinlas pes andre perňicica! Dži teje, teje pes kotuľinlas a odoj aĉiľa andre kajsi char. Me pal leste, ilom les pro vasa, ale pro drom esas partizana: "Stoj, bo strilam! Stoj, bo strilam!" avka viĉine-nas. Avľa ajsi goďer Romňi, phureder, gejľa ko partizana, phenda lenge, so pes

jíst, tak se kradly brambory. Za to zbili starostu a on potom dal chlapi do tábo-ra.

Ještě žije ten starosta?

Jolanka: Dávno umřel. Byl bohatý, měl vůz, koně, rozvážel Židům do obchodů zboží. Jak říkám - obchody měli převážně Židi. Dříve nebyla auta, a tak ten bohatý Rom rozvážel (Židům) zboží na voze. Měl vůz a koně.

Gádžové u Židů nedělali, protože měli svoje - pole, statky. U Židů dělali jenom Romové.

Ale poslouchej, ještě něco ti budu vyprávět!³⁾ Bylo léto, my spali venku, víš? Takhle venku jsme spali a já měla vedle sebe Milánka, byl ještě malý, v peřince, ještě jsem ho kojila. No a spala jsem takhle hned před prahem, byla jsem přikrytá peřinou - a najednou (slyším): "Vstávej, vstávej! Jsou tu Ňemci a vražděj Romy!"

Aladár: To nebyli Ňemci, to byli Ukrajinci, rozumíš? Banderovci.

Jolanka: No tak německý Ukrajinci nebo ukrajinský Ňemci, zkrátka nás chtěli povraždit, a tak byli jako Ňemci, ne? Já spala v kombiné, protože bylo horko, kluka jsem měla v peřince vedle sebe - no vyskočila jsem a pádili jsme kolem hřbitova směrem k Hažině. Všichni Romové jsme v panice utíkali! Víš, kde máme náš romský hřbitov, ne? Tak kolem něj nahoru k lesu. Kopeček! No a jak jsem se škrábala nahoru, tak mi Milánek vypadl z náručí a kutálel se v té peřince kopcem dolů! Až dolů, až dolů se kutálel a tam zůstal v takovém výmolu. Já za ním, vzala jsem ho do náručí a na cestě byli partyzáni: "Stůj, nebo střelím! Stůj, nebo střelím!" takhle křičeli. Potom k nim přišla jedna

amenca obačila. Me ilom le Milankus a kola partizana la baterkaha avka leske švicinenas andro jakhora, či mek dživel. Avka amen odvežinde savoren Hažinate, odoj samas ispidkerkerde andre ajsi maštaľňa. O murša, o romňa, o čhave pre jekh kopa. O Roma, so ačhile khere - murdarkerde len! Livinkerkerde, hijabučki hijaba, ča len odvežinkerkernas andre špitaľa.

A soske oda kernas?

Jolanka: Ta me na džanav. Mre phraleske ľivinde - esas andre špitaľa. Ľivinde leske andro pindro.

Aladár: Eftadžane esas raňimen...

Pal o mariben esas mek but kaj-se prestrelki. Pal o veša pen garuvkernas o Němci - či ola vlasovci, či ola banderovci, kavka o banditi. Man pa ľis ladinde pre vejtraska, man the jekhe čhas - vičinelas pes Dandvalo, tiž imar muľa - a jekh poručikos amen ľigenda andro foros te dikhen, či len prindžarava. Avka leske sikhavkerdom pr'ola, so len prindžardom. Avka len kidne savoren, ale na džanav tuke te phenen, so lenca kerde.

Jolanka: Sas jekh Romňi, Kralovka lake menos sas. No a la sas tiž kajsi cikňori čhajori andre perňica. E Maja. Mek dživel. Latar tiž e čhajori pejľa. Ča oj la mukľa te pašľon a denašelas het. Aver Roma la ile. Andre dar, andre kodi panika mukľa la čhajora odoj. Mek mišto, kaj la ile o aver Roma. Paľis avľam khejre, me andre gombina, so pre ma sas, sar sovavas, avka denašavas.

starší moudrá Romka a ta jim vysvětlila, co se nám stalo. Já mezitím sebrala Milánka a partyzáni mu svítili baterkou do očiček, jestli žije. Potom nás odvezli do Hažiny a tam jsme se namačkali do jedné maštale. Muži, ženy, děti, všichni na jedné kopě. Romové, kteří zůstali doma - ty (*ti banderovci*) pomlátili! Stříleli do nich, pro nic za nic, sotva je pak stačili odvážet do nemocnice.

A proč to, prosím tě, dělali?

Jolanka: To já nevím. I bratra mi postřelili, byl pak v nemocnici. Střelili ho do nohy.

Aladár: Sedum Romů bylo (tehdy) zraněných...

Po válce byly ještě dlouho takovéhle přestřelky. Po lesích se schovávali Němci - vlastně tihleti vlasovci, nebo spíš banderovci, zkrátka tihleti banditi. Mě potom naložili na vejtrasku, mě a ještě jednoho chlapce - říkalo se mu Dandvalo, taky už umřel - a jeden poručík nás odvezl do města, jestli někoho z nich (*tj. z banderovců, kteří přepadli romskou osadu v Podskalce*) poznávám. Tak jsem ukázal na ty, které jsem poznal. Oni je pak sebrali, ale už ti nepovím, co pak s nimi udělali.

Jolanka: A byla mezi náma jedna Romka, Kralovka se jí říkalo. A ta taky měla malou holčičku v peňince. Maju. Ještě žije. A ta holčička jí taky vypadla z náručí. Jenomže ona ji nechala ležet a utíkala dál. Sebrali ji jiní Romové. Prostě ve strachu, v té panice tam holku nechala. Ještě dobře, že ji vzali jiní... My se pak vrátili domů, já v kombiné, protože jsem utíkala v tom, v čem jsem spala.

³⁾ Další vyprávění se týká roku 1947. Konec války neznamenal pro Romy bezpečí, a tak mnoha Romům, kterým nebyly ve škole vštípeny oficiální historické mezníky, splývají dějinně události do celků významných pro ně a pro jejich komunitu.

Kana pes kada ačhila?

Jolanka: Ľila, kana sovahas avri. Phirahas rumenkoske, hordinahas andre sberňa - vaš o kilos chudahas 110 korun pro purane love. Visal'uvahas pal e maľa, obkidahas o rumenkos anglo khera a palis suťam avri.

Savo berš šaj uľa?

Jolanka: O Milankus mange uľila štyricatom sedmom roku, jevende, sas šil - ňilaje sas andre perňicica - ta avka varesar.

Me džanľom, kaj o Milaňis uľila andro 1951?

Jolanka: Oda esas o dujto Milaňis. O peršo Milaňis muľa. Oda, so pes kotuľinlas le partoha tele. Muľa, kana leske sas berš. Kaľila andre leste o buke. Čirla na sas doktora sar adaďives...

A kdy zhruba se tohle všechno odehrálo?

Jolanka: V létě, když jsme spali venku. Chodili jsme sbírat heřmáněk, nosili ho pak do sběry - za kilo heřmánku jsme dostali 110 korun ve starých penězích. Když jsme se vrátili z polí, obírali jsme před chatrčemi heřmáněk a potom jsme spali venku.

Ale který to byl asi rok?

Jolanka: No, Milan se mi narodil ve čtyřicátém sedmém roce, v zimě, byl mráz - v létě byl ještě v peřince - tak v téhle době nějak.

Já myslela, že Milan se narodil v jednapadesátém!

Jolanka: To byl druhý Milan. První Milan nám umřel. Ten, co se kutálel kopcem dolů. Umřel, když mu byl rok. Na zápal plic. Tehdy nebyli doktoři jako dnes...

ROZHOVOR S TEROU FABIÁNOVOU

Známa romská spisovatelka Tera Fabiánová, narozená 15. října 1930, podává svědectví o situaci ve Vlčanech (okr. Šaľa), které ovšem v letech 1938 - 1945 patřily k Maďarsku. Rozhovor byl zaznamenán ve Vrchlabí v září 1999.

Oda sas bari bacht, hoj vigzinda o haboruvos. O mariben. Bacht, hoj ačhiľom džidĩ. Bo amen o Roma samas te džal andro koncentrakos tiž. Sar o Čhinde. O rašaj amen imar delas "poslední pomazání". Akharda amen andre khangeri, phenlas, hoj sajinel ča le bintetlene čhavoren, bidošale čhavoren. Me, sar dikhiľom le čhindikane čhavoren te džal, phenavas mange: Sar pr'oda o gulo Deloro šaj dikhel?

Keci berš sas tuke, kana ligende het le Čhinden?

Bylo velké štěstí, že válka skončila. Štěstí, že jsem zůstala naživu. Protože my Romové jsme měli jít taky do koncentráku. Jako Židi. Farář už nám dával poslední pomazání. Zavolal nás do kostela a řekl, že lituje akorát ty nevinné děti. Bezúhonné děti. A já, když jsem viděla jít židovské děti, říkala jsem si: Jak se na to ten sladký Pámbíček může dívat?

Kolik ti bylo let, když sebrali Židy?

T. Fabiánová v době, na kterou vzpomíná.

Me akor somas čhajori, but godi man na sas, dešuduj, dešutrin? Mange sas pharo kole Čhinden, bo o Čhinde dicki tuke pomožinenas - le Romenge - o katolíki na. Len sas obchodi. Denas tut buči, a te salas bo-khalí, denas tut te chal.

O gadže na?

O prosti¹⁾? Ko prosti calo dīves keravas vaš o duj trin koruni, pindrang-i, denas tut šutlo thud the bandurki te chal. O Čhinde man akharenas andre. Thovenas man te bešel paš o skamind, avka man denas te chal. O gadže na. Anglo vudar bešavas, avri, odoj man ande o chaben.

So kerehas ko Čhinde?

T. Fabiánová dnes.

Byla jsem malá holka, moc rozumu jsem z toho neměla, asi tak dvanáct, třináct let? Mně bylo Židů líto, protože Židi ti vždycky pomohli, teda Romům, katolíci ne. Měli obchody, dali ti práci a když jsi měla hlad, dali ti najíst.

Gádžové ne?

Gádžové, sedláci? U sedláků jsi dělala celý den za dvě, za tři koruny, bosá, a k jídlu ti dali kyselé mléko a brambory. Židi mě pozvali dál, posadili mě ke stolu a nabídli mi jídlo. Gádžové ne. Seděla jsem přede dveřma a jídlo mi přinesli ven.

Jakou práci jsi dělala u Židů?

¹⁾ *prosto, m (pl. prosti) je výraz, kterým se v tzv. maďarské romštině označuje sedlák, běžné je však i označení gadžo.*

Ko Čhinde artesko pañi phirava-
vas, šulavavas anglo kher, chavavas
le papiñen. Ajse buťa.

Pametines mek lengere nava?

Ha, emlekzinav: o Fišeris, o Weis-
sos, me len džanavas savoren. Prindža-
rahas jekh avres. Vičinenas pre mande
- ungrika akharenas: Nadťéji! Barešeres-
keri, av ke mande! On vakerenas čak
ungrika... *Strašně* mange sas pharo,
sar dikhavas, hoj len lidžanas. Me dža-
navas, hoj th'amen džaha. Daravas vaš
e daj, vaš o pheña. Pal mande na gon-
doľinavas, aľe vaš e familija daravas.

O dad rukulinda, sas andro mari-
ben, pro frontos. Le phrales lile
o Němci, ligende les het, pre buťi, va-
rekhaj andre Němciko, kana avľa pale,
igen nasvalo sas.

Kaj les ligende?

Me na džanav, jov na phenlas, ňiko
lestar na phučelas, amen samas rada, hoj
dživel. O dad sas zailo andro rusiko tabo-
ris, avľa khere až duj berš pal o mariben.
Andro mariben samas khere ča e daj the
amen o čhaja. Sar imar čomas avri le
Čhindengere khera, ta bares darahas!

*Ko čorlas avri le Čhindengere
khera?*

O gadže! O ungrika fašisti! Či čore
sas, či barvale, thode pes kijo fašisti,
bo lenge ča pal oda džalas, le Čhin-
dengere khera avri te čorel!

*Le Romendar tiž vareko čorlas
avri le Čhindengere khera?*

Ňigda šoha! Ňigda o Rom na! Ňigda
amare Roma na čorenas! Amare Roma
bašavnas - lavutaris avre charakteriha
dživel sar degešis! O Roma daranas.

Nosila jsem artézskou vodu, za-
metala jsem před domem, krmila jsem
husy. Takováhle věci.

Pamatuješ se ještě na jejich jména?

Pamatuju: Fišer, Weiss, všechny
jsem je znala. My jsme se navzájem
znali. Volali na mě - maďarsky volali:
Nadťéji! Velká Hlavo, pojd' ke mně!
Mluvili jenom maďarsky... Bylo mi straš-
ně líto, když jsem viděla, jak je vedou.
Věděla jsem, že půjdeme my taky. Bá-
la jsem se o maminku, o sestry, na sebe
jsem ani tak nemyslela, ale o rodinu
jsem se bála.

Táta narukoval, byl ve válce, na
frontě, bratra sebrali Němci, odvezli ho
 pryč na práci, někam do Německa,
když se vrátil, byl strašně nemocný.

Kam ho odvezli?

Nevím, to neřek, nikdo se ho ne-
ptal, byli jsme rádi, že žije. Tatínka za-
jali, byl v ruském táboře, domů se vrátil
až dva roky po válce. Za války jsme by-
ly doma jenom maminka a my holky.
Když začali vykrádat židovské byty,
strašně jsme se báli.

Kdo vykrádal židovské byty?

Gádžové. Maďarští fašisti. Ať chu-
dáci nebo boháči, dali se k fašistům
proto, aby mohli vykrádat židovské do-
my.

*Z Romů taky někdo vykrádal ži-
dovské domy?*

Nikdy v životě! Rom nikdy! Naši Ro-
mové nikdy nekradli! Naši Romové byli
hudebníci a hudebník žije podle jiných
zásad než nějaký nuzák. Romové se báli.

Bašavenas o Roma the le Čhindenge pro bijava?

Le Čhindenge na²¹. Ča le prostenge. Čhindengero bijav sas aver. Kana Čhindo lelas romňa, lakere bala čhine nas tele. Sas la paruka. A jekhvar kurkeste nand'onas o Čhindija. A me lenge phiravavas o paňi. Phiravavas lenge artesko tato paňi. Andar e artesko chaňig. Oda sas celo gaveskeri chaňig. Celo gav odoj phirelas paňeske. A te tu thovehas tre bala andre, igen šukar sas.

Pametines, save gadže arizinde le Čhindengere khera?

Me somas terňi, me man na achaľuvavas andr'oda! Ča oda džanavas, hoj jekh dives sas Čhindeskero kher a najednou imar avreskero sas! Ale šaj tuke phenav, hoj ola gadže, *i když* na sas barvale, dine pumen ko fašisti, bo kamenas te barvaľol. Upre lengeri musi sas phandle o fašisticka *kříži*, sas zdvojimen o *kříži*. A ola čorenas avri o khera čhindikane. Me koda pametinať.

O phral na sas khere, sas andre Německo varekhaj, dodnes na džanav, kaj. O dad sas pro frontos a varesar našľiľa. O dad. A on gondofinenas, hoj denašťa. Hoj pes garuvel khere. Ta avľa ajso fašistas, raklo, ozbrojimen, phosavkerlas ola bajonetaha andro pora, či odoj o dad nane garudo. Kerlas bari bida! A amen bešahas, kaj le gurumňen darekana chavavenas. Paš o letiskos - o Němci peske odoj kerde letiskos, othar phirenas te bombardinel. A o Němci phirenas perdal amaro pero romano. A dikhes! Jekh Němcos chudľa kole rakles meňatar a čhiďa les ke phuv! Koles, so rodela amare dades bajonetaha. O Němcos les čhiďa kije phuv, zachraňinda amen. O raklo - čoro raklo sas a ľiľa peske fašisticko kova, kaj nek šaj čoreľ, nek šaj barvaľol le čore Židendar.

Hráli Romové na svatbách taky Židům?

Židům ne, jenom sedlákům. Po svatbě ostříhali Židovce vlasy a musela nosit paruku. Židovky se jednou týdně koupaly. A já jim nosila vodu. Artézskou vodu z artézské studně. Byla to obecní studna a k ní chodila pro vodu celá vesnice. Když sis v té vodě umyla vlasy, měla jsi je moc krásné.

Pamatuješ se ještě, co to bylo za gádže, kteří arizovali židovské domy?

Byla jsem moc mladá, nevyznala jsem se v tom. Víím jenom, že jeden den to byl židovský dům a najednou už patřil někomu jinému. Ale můžu ti říct, že někteří gádžové, i když nebyli bohatí, se dali k fašistům právě proto, aby zbohatli. Na rukávu (dosl. na ruce) měli fašistické kříže, dvojité. A to byli ti, co vykrádali židovské domy. Na to se pamatuju.

Bratr nebyl doma, byl někde v Německu, dodnes nevím, kde, otec byl na frontě a nějak se tehdy ztratil. Táta. Mysleli si, že utek a že se schovává doma. A tak přišel takový fašista, *raklo* (neromský chlapec), ozbrojený, bajonetem přichal do peňin, jestli tam náhodou není otec schovaný. Strašně vyváděl. My kdysi bydleli tam, jak se pásaly krávy, u letiště. Němci si tam udělali letiště a odtamtud litali bombardovat. A Němci chodili přes romskou osadu. A vidíš! Jeden Němec chytil toho kluka za krk a praštil s ním o zem. Toho kluka, co hledal našeho otce bajonetem. Němec s ním praštil o zem a nás zachránil. A ten kluk - chudej kluk to byl! - si na sebe oblík tuhleťu fašistickou tu, jenom aby mohl krást a zbohatnout z ubohých Židů.

²¹ Pro označení Žida se užívá výrazů Čhindo, Žido a někdy i Biboldo.

O Němci amen ča tradenas te šulavel o letiskos. Sar delas o jiv, našti džanas te bombardinel, ta le Romen tradenas te šulavel o jiv. Romane čhajoren, čhavoren. Le gadžen na. Ča le Romen. A ande odoj motorenci čhindikane čhaven. Ternoren, čiše sas, bokhale! A e daj mange, čori, pekelaš bandurki. A thovlas mange andro gada, kaj man te n'avel šil. Bo tate sas. Na sas pre mande gerekos, ča jekh gadora pal miri bibi. Pindrangli somas andro jiv. A o krumpļi, o bandurki man tařarnas. A sar somas bokhaļi, ta lavas avri jekh a chavas.

A jekh Čhindoro pre mande furt di-khelas. A sikhavlas mange le mujeha, hoj kamel te chal. A me kamukeri keravas, hoj pašal leste šulavav o jiv. Jov lopataha kerelas a me šulavavas. A me dicki les čoral davas bandurki. Mi chal. Čoral challas, kaj les ņiko te na dikhel. A jekhvar man diņa jekh papiris andro vast, upral sas pisimen atresa leskera rođinakeri. Hoj sar skončinla o haboruvos, o mari-ben, e válka³⁾, mi phenav, hoj les dikhlom. No me palis pisindom o řil - oda sas andre Ungriko - afe šoha na astardom lendar o řil pale. Weiss pes akharelas.

No pregeřļa o berša, me beřavas imar but berš Prahate, trin čhave mange sas imar bareder, o Vojtas, o čoro Jardaš, e Mari, a o Miřkus sas mek cikno. Trinberřiko. Ke amende phrade, phundrade³⁾, jekh bari bóta, a me mange phenđom, hoj cinava le čhavoreske topanki, le Miřkaske. A sar džavas, jekhvar čak angle mande terđol jekh raj, řukares urdo, phenel mange: "Na sal tu kadi, so mange bandurki phiravehas pro letiřtě?"

"A tu ko sal? Na sal tu o Weiss?"

"Ha."

"A džanes, hoj pisindom tira dake řil, so man diřal atresis, afe šoha pale latar řil na uřtidřom, na chudřom³⁾."

Němci nás akorát honili zametat letiřtě. Když napadl sníh, nemohli řít bombardovat, a tak nahnali Romy, aby zametali letiřtě. Romská děvčata a chlapce. Gádže ne, jenom Romy. A na nákladácích tam přiveřli i řidovské chlapce. Mladičké, byli vyzáblí, hladoví! A mně nebořka maminka upekla brambory a strčila mi je pod řaty, aby mi nebylo zima. Protože byly teplé. Já neměla kabát, jenom takové řatičky po tetě. Byla jsem bosá ve sněhu. A zemáky, brambory mě hřály. A když jsem měla hlad, tak jsem jednu vytáhla a snědla jsem ři.

A jeden řidovský mladiček na mě pořád koukal a ukazoval mi pusou, že chce říst. Já předřtírala jakože zameřtám sníh vedle něho a vřdycky jsem mu potají řoupla bramboru. Ař se nají. Jedl potají, aby ho nikdo neviděl. Jednou mi strčil do ruky papírek, na kterém měl napsanou adresu své rodiny. Až skončí válka, abych řim řekla, že jsem ho viděla. Já řim pak napsala dopis - někam do Mařarska - ale nikdy jsem od nich nedostala odpověř. Jmenoval se Weiss.

No, přeřly roky, já už dlouhou dobu bydlela v Praze, řři děti jsem měla velké, Vojtu, nebořříka Jardu a Mari, a Miřka byl ještě malý. Řříletý. A u nás otevřeli velký, nový obchod. Řekla jsem ři, že tam klukovi koupím boty. Miřkovi. A jak tak řdu, najednou přede mnou stane nějaký pán, krásně oblečený, a povídá: "Nejseř náhodou řa, co mi tehdy na letiřři nosila brambory?"

"A řy řsi kdo? Nejsi náhodou Weiss?"

"Ano."

"Víš, že jsem tehdy napsala tvoři mamince dopis, jak řsi mi řal řu adresu, ale nikdy jsem od ři nedostala odpověř."

Phenda mange: "Me ačhiľom korkoro džido. Ale imar man hin romňi a duj čhavore. A bešav kodoj the kodoj. Me kamav, kaj mri romňi tut te prindžarel, the mre čhavore."

Avka man vičinda ke peste, prindžardom leskera romňa, sas inžinírka, Čhindí, terňi, lakeri daj ačhiľa džidí avka, hoj la garude andre puraňi chaňig, odoj lake anenas te chal. Ča raťi la cirdenas jekhvar avri. O Ungri. Di-ne len but love vaš oda, le Ungrenge.

A jov, o Weiss, kerlas andro *vel-vyslanectví* ungriko. Sar palís džanda, hoj me džanav ungrika, tak mange phenda, hoj nek džav te kerel odoj ke lende. Andro ungriko *Videoton*. Pratinavas, kaveja lenge tavavas, pošta phiravavas. Bari paťiv man denas.

Jov, oda Weiss, baro raj sas pro *vyslanectví*. A mange furt phenlas: "Zapametin tuke, tu sal Romňi, me som Čhindo! Amen sam upre jekh šífa." Ňigda šoha man na delas, Ňikaske man na delas tel o pindre te marel.

Palís odgejľa pale andre Ungriko, pal o pandž berš. Sar amen rozlučinahas - vičinde man ke peste khere - ta rovavas the me the jov. The leskeri romňi. *Strašně* lačhi romňori les sas! Ajsi skromno, šukar, godaver. Akor andro haboruvos mange sas dešuštar, leske šaj uľa dešeľta berš. Ko džanel, či mek dživel.

Avle pale mek varesave tumare Čhinde andal o koncentraki?

O Fišeris avľa pale, oda, so les sas karčma. Ajso thulo. The ke leste keravas, šulavavas. Leste sas but keňvi khere, a me ke leste dikHAVAS indicka *dějiny*, keňva. Kipi sas andre, phenav: "Šun, oda Roma!" A jov phenel: "Na oda hin Indi."

Řekl: "Zůstal jsem jediný naživu. Ale teď už mám ženu a dvě děti a bydlím tam a tam. Chci, aby tě moje žena poznala. A děti taky."

A tak mě k sobě pozval, seznámila jsem se s jeho ženou, byla to inžinírka, Židovka, mladá, její matka se zachránila tak, že ji schovali do staré studny a tam jí nosili jídlo. Jenom jednou za noc ji vytáhli ven. Maďaři. Zaplatili jim za to velké peníze těm Maďarům.

Weiss pracoval na maďarském *velvyslanectví*. Když se dověděl, že umím maďarsky, nabídl mi, abych šla dělat k nim. Do maďarského Videotonu. Já tam uklízela, vařila jsem kávu, nosila jsem jim poštu. Ohromně si mě vážili.

Weiss byl nějaký velký pán na tom *vyslanectví*. A pořád mi říkal: "Zapamatuj si, ty jsi Romka, já jsem Žid. My jsme na jedné lodi." Nikdy mě nedal, od nikoho mě nenechal ponižovat.

Za pět let odjel do Maďarska. Když jsme se loučili, pozval mě k nim domů, a brečeli jsme já i on. I jeho žena. Měl strašně hodnou ženu. Takovou skromnou, hezkou, chytrou. Tehdy za války mi mohlo být čtrnáct let a jemu sedmnáct. Kdo ví, jestli ještě žije.

A vrátili se nějakí Židé od vás z koncentráku?

Fišer se vrátil, ten co míval hospodu, takový tlustý. U něj jsem taky dělala, zametala jsem. Měl doma spoustu knih a já u něj viděla indické dějiny. Knížku. Byly v ní obrázky a já povídám: "Hele, to jsou Romové!" A on povídá: "Ne, to jsou Indové."

³⁾ Tera Fabiánová často užívá vedle sebe výrazů jak ze svého rodného dialektu, tak i z východoslovenského romského dialektu svého bývalého manžela Vojty. Výraz *te phraven* (otevřít) je běžný v maďarské romštině, *te phundraven* v kurimské regionální varietě.

A me phenav: "Des man te genel odi keŋva? Phiravava tuke but paŋi!" E chaŋig sas dur, pharo sas o paŋi te phiravel, a me čišlī, pindrangi.

A jov phenel: "Dav tut te genel, Barešereskeri, ale aneha mange pale! Vidázineha upre, kaj e keŋva te n'avel čhingerdī, andremakhlī!"

Avka man delas kejčen keŋvi. The japonska dějiny leste sas, the oda genavas. Genavas mange pro padlaši.

Amare Roma ke leste bašavenas. Andre karčma.

Kaj bašavenas, kana les kidne?

Ta sas the gadžikane karčmi. Ale bute Romen kidne ko slugadža, pro frontos - sar mire dades - ta imar na sas avka sar čirla. Imar pes ajci na bašavelas.

O Fišeris avla pale, afe ča jov kororo. Leskeri romŋi, leskeri familija - sa ačhile murdarde. Pal o mariben peske o Fišeris pale phundrađa e karčma.

Ko leskeri karčma arizindā andro mariben?

Niko, sas andrephandlī. Ča pal o mariben la peske pale phrađa, pale ke leste phirenas o Roma te bašavel, furt samas odoj, pherdo Roma. A me leske giľavavas.

"Teruška, giľav mange!" Phirahas ke leste, pherasa kerahas, me leske giľavavas, kaj te n'avel smutno.

Palis me geľlom pro Čechi, kervas Prahate. Sar avlom pale khere, dikhav, e karčma leske znarodňinde o komunisti. Ale save komunisti? Ola, so sas fašisti andro mariben. So phiravenas o dvojita kříží upre musi. Me ča poravavas o jakha.

Palis o čoro, thulo Fišeris muľas.

Ale phenav tuke, o Čhinde furt chudenas feder paš o Roma sar o gadže a o Roma chudenas paš o Čhinde.

A já povídám: "Dáš mi tu knížku přečíst? Já ti za to nanosím spoustu vody." Studna byla daleko, byla to tíha nosit vodu, a já byla hubená, bosá.

On povídá: "Dám ti tu knížku přečíst, Velká Hlavo, ale přineseš mi ji zpátky! A budeš s ní zacházet opatrně, aby se neroztrhala a nezamazala!"

A tak mi půjčoval knížky. Měl i japonské dějiny. To jsem taky četla. Četla jsem si na půdě.

Naši Romové u něj v hospodě hráli.

A kde hráli potom, kdy ho sebrali?

Byly tam taky gádžovské hospody. Ale spoustu Romů vzali do armády, na frontu - jako mého tatínka - a tak už to nebylo jako dřív, už se tolik nehrálo.

Fišer se vrátil, ale sám. Jeho žena a celá jeho rodina - všechny je zavraždili. Po válce si Fišer znova tu hospodu otevřel.

Kdo mu za války hospodu zarizoval?

Nikdo, byla zavřená. Teprve po válce si ji znova otevřel a Romové k němu chodili zase hrát. Byli jsme tam pořád, spousta Romů a já mu zpívala.

"Teruško, zazpívej mi!" Chodila jsem k němu, žertovali jsme, já zpívala, aby nebyl smutný.

Potom jsem odjela do Čech a dělala jsem v Praze. Když jsem se jednou přijela podívat domů, koukám, hospodu mu znárodnili komunisti. A co za komunisty? Ti, co byli za války fašisti a nosili na rukávu dvojité kříže. Já jenom valila oči.

Pak chudák tlustý Fišer umřel.

Ale řeknu ti, Židi vždycky vycházeli s Romy líp než gádžové a Romové zase drželi se Židy.

Foto: Irena Stehli

ROZHOVOR S ILONOU LACKOVOU

Rozhovor s nejstarší romskou spisovatelkou Ilonou Lackovou, narozenou 22. března 1921, líčí situaci v jejím rodišti Velkém Šariši u Prešova. Zaznamenaný byl v Prešově v červenci 1999.

Amen bešahas darekana maškar o varošis. No a odoj has dešujekh čhindíkane familiji. Na vičinahas len gadže, vičinahas len Čhinde. Has len sklepl, so bikenavnas tovaris, karčmi. Samas lenca igen lačheste. Lačheste lenca samas, amen o Roma.

Feder sar le gadženca?

Feeeder! Te amenge kampelas vareso, on amenge šegetinenas, te lenge kampelas, amen lenge šegetinahas. Phenas paraščovine raťi imar avelas e rakľi khatar o Cajzler - les has sklepa the karčma - imar: "Ilonko, aveha te thovel jag?" Sombatone phiravas te thovel jag. Denas man paschi,

My (Romové) jsme kdysi bydleli přímo ve městě. A žilo tam taky jedenáct židovských rodin. Neříkali jsme jim *gádžové*, říkali jsme jim *Čhinde*. Měli obchody, kde prodávali nejrůznější zboží, a krčmy. Byli jsme s nimi velice zadobře. Výborně jsme s nimi - my Romové - vycházeli.

Líp než s gádži?

Líp! Když jsme něco potřebovali, oni nám pomohli, a zase když oni něco potřebovali, tak my jim. Tak například v pátek večer k nám přišla holka od Cajzlera - ten měl obchod a hospodu - a už: "Ilonko, přijdeš nám rozdělat oheň?" V sobotu jsem jim chodila zatápět. Dávali mi pesach, víš co to

džanes s'oda?¹⁾ Oda ajse sar marikla²⁾, aľe sanonononore, has len pr'oda pristroma. Mindik man olestar denas te kořtinel.

K'amende has baro kařtĩlis řarořate. Paľis les o gore andro saranda the ochtoto berř rozkidle - tiř ajsi kultura esas akor! So mek ehas o Rakoczis, ta leskero has. Mek o malbi pro fali esas, vřelijaka figuri, parketi - o gadře sa avriřhingerkerde, na džanav, ři oda labarde vaj chasřarde, kana peske bu-dinenas khera. Sa zřiřinkerde. Akurat upre pro heřos ařhiřa e kapľnka.

O raja avenas andre diz řa řilaje. Mek anglo mariben. Koda o Cajzler len-dar iřa do prenajmu vaj keci cimri - has leste o kleji le kařtĩľistar - u odoj řuřar-las řara. O khera has řuře, perdal o blaki phurdelas balvaj, ta leske odoj miřto řuřonas. Amen leske ola řara ki-dahas. Sar řa avľa e jara, ta la ľlonaha-Papiřoraha džahas te kidel podbel. Paľis kvitřinenas o tarki, paľis krvavři-kos, pelinkos, a jekhbareder řatva

je?¹⁾ To jsou takové jako marikla²⁾, ale tenoulililinké, měli na to přístroje. Dali mi vřdycky ochutnat.

U nás v řariři byl velký zámek. Ten potom gádřové po řtyřicátém os-mém roce rozebrali (*na stavivo*) - to byla kultura tehdejší doby! (*Zámek*) kdysi patřil Rákoczimu. Malby na stěněch, vřelijaké sochy, parkety - to všechno gádřové vytrhali, nevím, jestli to spáľili nebo použili na nějaké svoje domy. Vřechno zniřili. Akorát nahoře na kop-ci zůstala kapľiřka.

Panstvo jezdilo do zámku jenom v létě. Jeřtě před válkou. A Cajzler si od nich pronajal nějaké místnosti - měl od zámku klíče - a tam suřil léčivé byli-ny. Bylo tam řisto, okny profukoval vítr, tak mu to dobře schlo. A my (*Romové*) jsme pro něj ty léčivé byliny sbírali. Hned řasně zjara jsme se s ľlonou-Hu-siřkou vydávaly na podběľ. Potom kvetly trnky, potom se sbíral krvavec, pely-něk, a největří řeň byl pro nás ľipový

Foto: Irena Stehľi

ehas te kidel o lipovo kvetos. Imar savore egisna Roma avri - te phagerel o lipi! Imar calo rat obkidahas o konara. Calo rat na, ale niš dičholas. Palis pre kola prajta, so ačhenas, pre koda sovahas. No a tosara palī pes džalas. Lahas o lepedi u kajse murša, so pes džanenas te cirdel upre pro kaštune, čhingerenas tele o konara, amenge čhivkernas, amen phagahas pro cikneder konarici andre zajda. No a palis o lešnika amen tradenas! Hoj poškozinas ola lipi. A jekhvar gejlam kije diz Šarošate - pašal e diz pherdo lipi! Akana avla o lešnikos! Chudla te livinel andro luftos, kaj amen te daravel. Amen darate na rodahas o drom, o romňa, kole bare zajdenca, pre bul džanas tele. O rokla lende sas čhingerde, sa ratesar, sar peske randle o buľa.

O lipovo kvet palis bikenahas le Cajzleriske. Sa ola čara has les ča le Romendar. Jov amen delas pro paťaben, te amenge kampelas. Ov the o aver Čhinde. Na denas but, bo tiž na sas igen barvale.

Na sas barvale?

Na sas. Na savore sas barvale. Has jekh duj familiji, ola sas barvale, aver na. Ale igen pes likerenas o Židi maškar peste.

Sas jekh avreske familiji?

Na, na. Na has. Has aver familiji, ale igen pes bečelīnenas. Me phiravas ko Cajzler, ko Berger - les sas teleder e sklepa. Oda e Čhindī sas, e phuri Bergerka. O rom lake čirla muľa, dživelas la čhaha the le džamutreja. Miri baba ke late phirelas te pijel pro paťa-

květ. Všichni Romové, co nás bylo, ven, a olamovat lípy! Pak jsme celou noc obírali haluze. No, celou noc ne, ale dokud bylo vidět. A pak jsme na tom listí, co zbylo, spali. A ráno se šlo nanovo. Vzali jsme deky a chlapi, kteří se uměli vyšplhat na strom, osekávali celé větve, házeli nám je dolů a my je pak lámaly na menší větve, aby se nám vešly do plachetky na záda. Jenomže jak nás potom honili hajní! Že ty lípy ničíme. Jednou jsme vyšli na kopec k zámku - kolem dokola zámku samé lípy! A vtom hajný! Začal střílet do vzduchu, aby nás postrašil. A tak jsme samým strachem ani nehledali cestu, ženské s těmi obrovskými plachetkami na zádech klouzaly po zadku dolů. Pak měly potrhané sukně, byly celé od krve, jak si odřely zadky.

Ten lipový květ jsme pak prodávali Cajzlerovi. Všechny léčivé byliny měl vlastně jen od Romů. Potom nám dával na dluh, když jsme potřebovali. Cajzler i další Židi. Nebylo toho moc, protože oni taky nebyli nijak bohatí.

Nebyli bohatí?

Nebyli. Aspoň ne všichni. Dvě tři rodiny - ti byli bohatí, ale ostatní ne. Ale všichni Židi se navzájem ohromně podporovali.

Byli mezi sebou příbuzní?

Ne, ne. Nebyli. Byly to různé rodiny, ale přesto drželi pospolu. Já chodila vypomáhat k Cajzlerovi a k Bergerovi - ten měl obchod o kousek níž. Vlastně (*ten obchod*) měla stará Bergerka. Muž jí dávno umřel, žila s dcerou a se zetěm. Moje babička k ní chodila na dluh

¹⁾ Ve skutečnosti jde o macesy, nekvašený chléb, který se jí o svátku *Pésach*. *Pésach* se světí jako vzpomínka na odchod Izraelitů z Egypta.

²⁾ *Mariklī* (pl. *marikla*) - moučná nebo bramborová placka - patří mezi základní tradiční romské pokrmy.

*Ilona Lacková v 50. letech, kdy jako kulturní referentka pracovala
na Krajském národním výboru v Prešově.*

ben. Bari kamaratka esas la Bergerka-ha. Sako tosara avelas e baba te pijel jepaš decos abo decos. Buter na. E Bergerka pisinlas lake mindik andre kniška. O papus kerelas andro malos, paraščovine chudenas e viplata. No a imar man lelas e baba vastestar, imar džahas te užarel le papus. Perše džahas pal e Bergerka, o papus poťinelas vaš e baba lakero pijiben. O papus la baba igen rado dikhelas. Has ajso jemno manuš, igen lačo manuš, šoha la baba na demađa.

Palis kola Bergerkake mułas e čhaj. No ajso pohrebos sas, hoj pro svetos pes ajso pohrebos n'arakhela! Amen savore Roma džahas pro pohrebos. K'amende has až duj čhindika cintiri, jekh tele, kaj e Dubrava, aver, kaj adadžives o sidliskos *trojka*.

Amen samas le Čhindenca igen lače.

Takoj paš amende jekh Čhindī bešelās, e sklepa la esas. E Englenderka. Dvojčatki len sas, muršoro, čhajori, andr'ola berša ulile sar the me. Miri daj pre lende sivlas, hekinlas, o štremfli štopkinlas - vaš ajsi chev denas štiracec haľere. Odi buťi, so e daj kerlas, on igen obďivinenas. Sar kurke avahas andal e khangeri, imar kodi Englenderka man užarlas, vičinlas man ke peste khere, dikhelas mange e gombineťica, sar sido savoro. Bares mira da ašarlas, sar džanel te sivel.

Lakere čhave igen pes manca kamaracinenas - e Olga, o Šaňis, o Robi. Jekhvar man ile peha andre židoviko bužňa, sas odoj obradi. Me len paľi andre amari khangeri katolicko vičinavas, aľe on n'avle. On le gadžen vičinenas "goj"³⁾, amen avka asahas, bo amen "goj" phenas pro goja. Romanes.

pít. Byly s Bergerkou velké kamarádky. Každý den ráno si k ní babička přišla vypít půl deci nebo deci. Víc ne. Bergerka jí to napsala vždycky do knížky. Dědeček pracoval ve mlýně, v pátek dostávali výplatu. A to už mě babička vzala za ruku a šly jsme na dědečka čekat. První, co bylo, za Bergerkou, a dědeček musel zaplatit za babičku její pití. Dědeček babičku strašně miloval. Byl to jemný člověk, moc hodný člověk, nikdy babičku neuhodil.

Potom té Bergerce umřela dcera. Měla pohřeb, že se na celém světě takový pohřeb hned tak nevyskytne! A my všichni Romové jsme jí šli na pohřeb. U nás byly dva židovské hřbitovy, jeden dole, jak je Dubrava, a druhý, co je dnes sídliště tři.

My jsme se Židy vycházeli opravdu výborně.

Hned vedle nás bydlela další Židovka, taky měla obchod. Englenderka. Měli dvojčátka, kluka a holku, narodili se ve stejném roce jako já. Maminka pro ně šila, háčkovala, zašívala punčochy - za jednu díru platili čtyřicet halířů. Oni práci mojí maminky moc obdivovali. Když jsem se v neděli vracela z kostela, Englenderka na mě čekala, pozvala mě k nim a prohlížela si moji kombináčku, jak je ušitá. Velice maminku chválila, jak umí šít.

I jejich děti se mnou kamarádily - Olga, Šani, Robi. Jednou mě s sebou vzali i do synangogy na jejich obřady. Já je pak zvala k nám do katolického kostela, ale oni nešli. Oni gádzům říkali *goj*³⁾ a my se tomu strašně smáli, protože u nás *goj* znamená "střevo". V romštině.

³⁾ Hebrejským výrazem *goj* se označuje každý, kdo není Žid. V romštině *goj* znamená "střevo" a střevo plněná bramborovou nebo krupicovou nádivkou patří k nejoblíbenějším pokrmům slovenských Romů.

"Amen o goja chas! Vaš amenge baro dzekošno chaben!"

"Ta tumen chan le gojen - le katolíken? Nane tumenge pharo anglo jilo?"

Amen savore džene avka asahas pro meriben!

Palis le Čhinden kidenas. Le phuren the ajsen, so na birinenas pro pindre. Lengere čhave len líkerenas the pro nošitki len kidenas... Aňi našti vakerav, te pr'oda leperav.

Amen sa o Roma pal lende. Savore, ča o cikne čhavore ačhile andre osada. Sar avnas o gardisti ko Englender, e Olga - avka lake čuľanas o apsa, sar pre ma dikhľa. Amen samas bare, čače kamaratki. Me avka rovavas, me avka rovavas, hoj denaštom te rovel khere.

E Olga pes varesar vimentindľa andal o transportos. Kamelas andre Ungriko te denašel, ale pre hraňica: "Halt!" Oj na ačhiľa, ta la ľivinde. Takoj muľi pro than ačhiľa. Vakerlas mange o Šaňis, lakero phral, kana avľa pale andal e Osvjetľima. Predžidľiľa varesar. Kana avľa, takoj geľľa pal amende pro Korpašis⁴⁾. Jekh, so lestar phučľom, kaj e Olga. Vakerlas mange, sar oda lahasas. Rovelas. Amen savore rovahas, bo andal lengeri famiľija pes na zachraňinda nľiko. Aňi e Englenderka, aňi o phuro Englender, aňi o Robis. Ča jov jekhoru. Nľiko amare Čhindendar na ačhiľa džido.

"Šaňi, kaj akanake, kaj tut thoveha?" phučahas lestar. Se me leha phiravas vaj keci berš andre jekh trjeda, bešahas takoj jekh paš avreste. Phenďa, hoj džala andre Palestina.

"Se kadaj hin tut tumaro majetkos! Mušinen tuke pale te del."

"Me na kamav nľič. Džava andro Izraelis. Avľom tumenge te phenel 'ačh Devleha'."

"Šaňi, pisin amenge, sar odoj aveha," phendľom leske. Ale nľič lestar na avľa. Na džanav: na pisindľa, našľi-

"My goja jľime! Pro nás je to velká pochoutka!"

"Tak vy jľite goje - katolíky? A neležej vám v žaludku?"

Strašně jsme se tomu všichni smáli, málem jsme z toho měli smrt!

Potom začali Židy sbírat. Staré i ty, co nemohli chodit. Jejich děti je podpíraly, někoho nesly i na nosítkách... (pláče)... Ani nemůžu mluvit, když si na to vzpomenu...

My Romové jsme šli za nima. Všichni, jenom nejmenší děti zůstaly v osadě. A jak přicházeli gardisti k Englenderům, Olga - takhle jí tekly slzy, když se na mě podívala. Byly jsme opravdové, velké kamarádky. A já brečela, já tak strašně brečela, že jsem se pak radši běžela vybrečet domů.

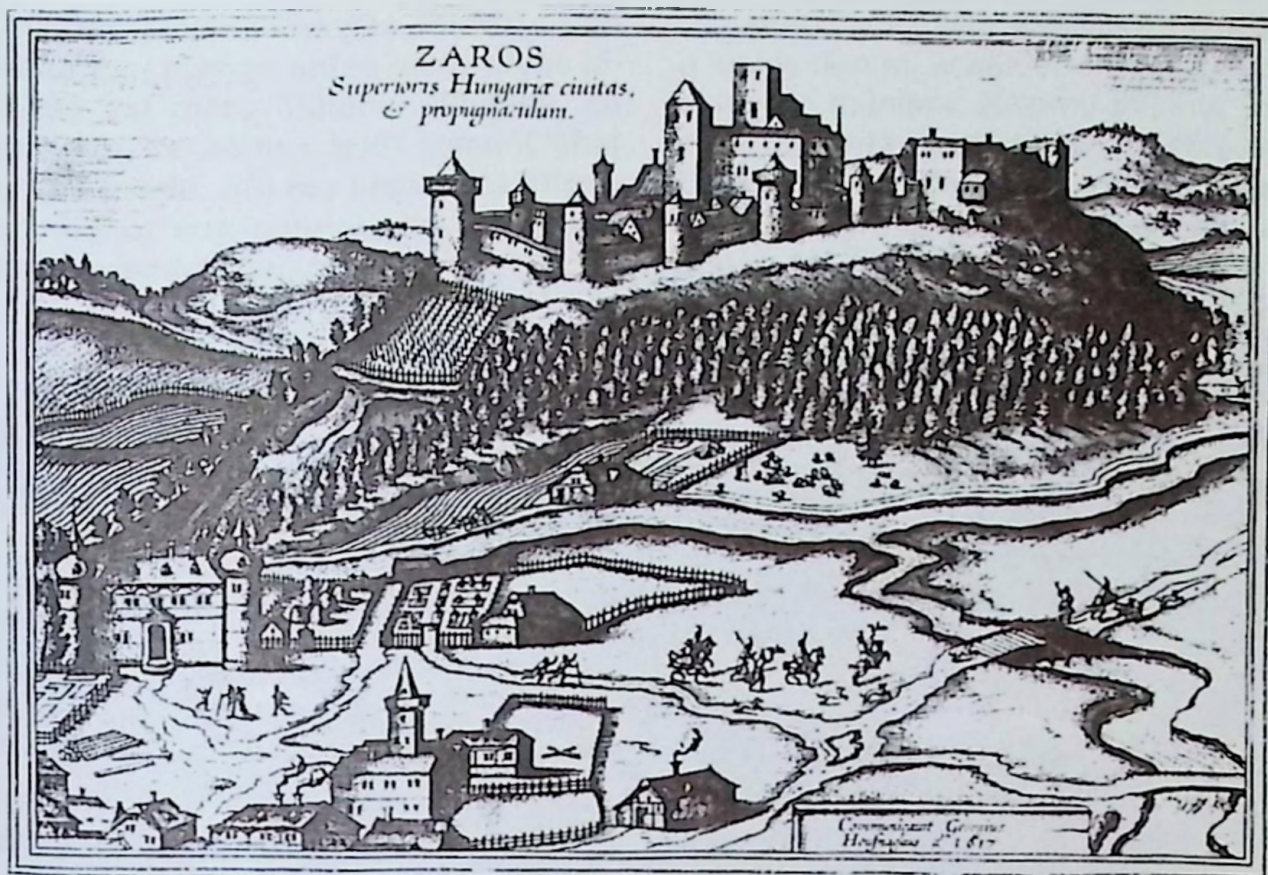
Olze se nějak podařilo utéct z transportu. Chtěla se dostat do Maďarska, ale na hranici ji zadrželi: "Halt!" Ona se nezastavila, a tak ji zastřelili. Byla prý na místě mrtvá. Vyprávěl mi to Šani, její bratr, když se vrátil z Osvětimi. Nějak se mu podařilo přežít. A když se vrátil, šel rovnou za náma na Korpaš⁴⁾. První, co bylo, že jsem se ho zepřetala na Olgu. Vyprávěl mi, jak to s ní dopadlo. Plakal. Všichni jsme plakali, protože z jejich rodiny se nezachránil nikdo. Ani Englenderka, ani starý Englender, ani Robi, ani Olga. Jedině Šani. Nikdo z našich Židů nepřežil.

"Šani, kam ty se teď poděješ?" vyptávali jsme se. Já s ním přece chodila několik let do jedné třídy, seděli jsme hned vedle sebe. Řekl, že pojede do Palestiny.

"Máš tu přece majetek! Musí ti ho vrátit."

"Já nic nechci. Jedu do Izraele. Jenom jsem se s váma přišel rozloučit."

"Šani, napiš nám, až se tam dostaneš," řekla jsem. Ale nic od něj nepřišlo. Nevím: nenapsal, nebo se

Hrad ve Velkém Šariši v r. 1617.

la o ľil? Tradne amen avri pro partos,
pal o gav, pro Korpašis, šaj jel, hoj
amenge leskero ľil na dine. Ko džanel,
či ov mek dživel.

*Mek kamás pal ola deportaciji te
phučel: Tu phenehas, hoj o Roma džanas
pal o Čhinde kijo vagoni. O gadže na?*

No tak pojekh gadže dikhenas, ča
perdal o blaki dikhenas. Vaj pro dvori
perdal o kapuri zakukinenas. Džanes,

dopis ztratil? Vyhнали nás na kopec
za vesnicí, na Korpáš, možná, že
nám dopis nedoručili. Kdoví, jestli
ještě žije.

*Ještě bych se chtěla vrátit k de-
portacím: Říkala jsi, že Romové šli Židy
doprovodit k vagónům. Gádžové ne?*

Gádžové spíš koukali z okna. Nebo
ze dvorů přes vrata. To víš, Židy vedli

⁴⁾ Korpáš je kopec pod lesem za Velkým Šarišem. Na podzim roku 1943 tam byli vystěhováni Romové z osady ve městě na základě vyhlášky ministerstva vnitra z 21. 7. 1943. Vyhláška mimo jiné přikazovala "odstranit cikánská obydlí od obcí a frekventovaných cest". Poprvé byl tento příkaz obsažen v oběžníku krajinského úřadu v Bratislavě z 23. 6. 1939, avšak nebyl plněn. Proto byl v roce 1943 vydán znovu.

Toto strastiplné období popisuje Ilona Lackové v knize Narodila jsem se pod šťastnu hvězdou (Praha 1997) a je i námětem její první divadelní hry Horiaci cigánsky tábor.

Místo, kde stávala cikánská osada ve Velkém Šariši, než byli Romové násilně vystěhováni pod Korpáš na podzim r. 1943.

Foto: Irena Stehli

**le Čhinden o gardisti řidžanas, andro
uniformi urde - o gadže pes daranas.**

O Roma na daranas?

Darahas, aľe amen džanahas, hoj the amenca agor. O gardisti mindik phenenas: "The tumen džana! Džana pro sapuňis pre kořimaža!" Mindik amen daravenas. Aňi berš, so kidle le Čhinden, tradne amen te bešel andal o varošis pro Korpašis. Užarahas, hoj ela mek goreder, aľe na sas kaj te de-našel.

***Darekana mange vakerehas, hoj
tut sas Čhindř učitelka u hordinelas
tuke te chal.***

gardisti v uniformách - sedláci se nej-spíš báli.

A Romové se nebáli?

Báli jsme se taky, jenomže my jsme věděli, že s náma je už taky konec. Gardisti nám pořád říkali: "Však vy taky přijdete na řadu! Půjdete na mejdlo a na kolomaz!" Pořád nás takhle strašili. Neuplynul ani rok, co pobrali Židy, a nás vystěhovali z obce na Korpáš. Čekali jsme, že bude ještě hůř, jenomže nebylo kam utéct.

***Ještě jsi mi kdysi vyprávěla, že
jste měli židovskou učitelku, která ti nosila
svačiny.***

He, amen sikhavlas čhindiko učitelka a oj mänge anlas sako d'ives kiflikos vaj maro čileha. Ňikaské, ča mänge. Me somas jekh romaŇi čhaj andre trjeda. Ale me anavas la Vilma-ke, bo oj sas najterneder, dešujekh berš terneder mandar.

Ko palis il'a lengero majetkos?

Ta ko!? O gardisti!

A o Čhinde na kernas Ňikaské Ňič! Anglo mariben len has paťiv the maškar o gadže. Amen o Roma thova-has pr'amende lengere nava⁵⁾. Cajzler thod'am jekhe čhaske - o dad leske muľa, mekča leske sas efa berš, imar akor bašavlas šukares pre cimbalma. Baro cimbalmošis sas. Ňiko leske na phenlas "Tuleja", aŇi na džanenas, kaj Tuleja, sako ča Cajzler. Avres vičinenas Chajim - avka no. O nav kides pal ajso manuš, ko hino barvalo vaj bach-talo, vaj les hin lav maškar o ľudos, paťiv - varesar pes presikhavel. Abo thoves o nav pal ajso manuš, so les rado dikhas. Dikhes, čoro Chajim, čoro Cajzler, sar dopejle! Ale choča amaro romano Cajzler pes presikha-ďa: Bašavelas andro ukrajinsko subo-riš sar profesijonalos, pregejľa lenca svetos.

Amen o Roma le Čhindenca achal'uvahas jekh avres. On šoha amendar na asanas avka sar gadže. Likernas amen. Palis avle o gardisti - agor!

Ano, učila nás židovská učitelka a každý den mi nosila buď rohlík, nebo chleba s máslem. Nikomu jinému, jen mně. Já byla ve třídě jediná romská holka. Jenomže já to pak odnesla (sestře) Vilmě, protože byla nejmladší, o jedenáct let mladší než já.

A kdo se potom zmocnil židovského majetku?

No kdo asi?! Gardisti!

A přitom ti Židi nikdy nikomu nic neprovedli! Před válkou měli úctu i mezi sedláky. My Romové jsme si po nich dávali jména⁵⁾. Cajzler jsme říkali jednomu chlapci - umřel mu otec, když mu bylo sedm let, a už v té době hrál nádherně na cimbál. Byl to výborný cimbalista. Nikdo mu neřekl "Tuleja", nikdo ho ani pod jeho jménem neznal, každý mu říkal jenom Cajzler. Jinému se zase říkalo Chajim - a tak podobně. Jméno se dává po někom, kdo je bohatý nebo šťastný, nebo kdo má mezi lidmi slovo, úctu - zkrátka kdo nějak vyniká. Nebo po někom, koho máme rádi. A vidíš, jak chudák Chajim a Cajzler dopadli! Ale aspoň náš romský Cajzler vynikl: Hrál v ukrajinském souboru jako profesionál a projel se souborem celý svět.

My Romové si se Židy rozuměli. Nikdy se nám neposmívali jako gádžové. Měli jsme v nich oporu. No a potom přišli gardisti - a konec!

⁵⁾ Každý Rom má (nebo tradičně měl) dvě jména: gadžikano nav (neromské jméno), zapsané v rod-ném listě a občanském průkazu, a romano nav (romské jméno) nebo také prezviskos, pod nímž je znám mezi Romy. Romské jméno má různé motivace: volí se na základě vzhledu či charaktero-vých vlastností nositele, dává se po osobě obzvláště milé nebo populární apod. V každém případě má ochrannou funkci a má dopomoci svému nositeli ke zdraví, štěstí a úspěchu.

ROZHOVOR S DEZIDEREM LANDOU

Pan Dezider Landa je předsedou Ústředního svazu židovských náboženských obcí na Slovensku. Rozhovor nám poskytl v Prešově v červenci 1998.

Za první republiky tu (v Prešově) bylo mnoho těch Romů a soustřeďovali se hlavně ve Veselé ulici. Pojmenovaná tak byla asi proto, že velmi mnoho hudebníků jich bylo. Tehdy se ještě neříkalo, že Romové - nebo Cikáni - kradou! O tom nebylo ani řeči, proto-že žili dost spořádaným životem. Neděly se věci, jaké se dějou dnes, že na jedné straně jsou Romové a na druhé chuligáni! Já nerad politizuju, a už vůbec ne o otázkách, jako jsou Romové ve spojitosti s Židy, ale dá se říct, že Romové za první republiky nebyl žádný problém. Bylo jich málo, dnes je jich hodně a problém je v tom - myslím, že nejsem daleko od pravdy - že je nezaměstnanost. Nejen u nás, ale na celém světě. A ta nezaměstnanost postihuje na prvním místě je, Romy. A pak samozřejmě se stává, když není obživa - rodina je rodina - že vzniká kriminalita. Ale to je věc nová! Mluvím o věcech historických: oni vůbec nepůsobili problémy za první republiky. Hráli v restauracích, v barech, měli i koncerty, hráli na ulicích někteří, a tak si vydělávali. Já můžu zodpovědně říct, že ta kriminalita vypukla až teď. Tehdy a dnes se nedá absolutně přirovnat.

A co se týče přátelství mezi Romy a Židy... že by bylo nějaké přímé, intimní přátelství, to ne, ale na druhé straně se dá klidně říct, že žádná nenávist ze strany Židů k Romům - to rozhodně neexistovalo.

Ilonka Lacková¹⁾ a mnoho jiných Romů říkali, že chodili za první republiky o šábesu zatápět do židovských rodin. Je to pravda?

Že v sobotu Žid nepracuje - ortodoxní samozřejmě - a když byl na vesnici šikovný Rom, tak ho vzali: topit, světlo zhasit, dát kravičkám. Židi na vesnici to dělali, ano.

Ilonka říkala, že měli židovskou učitelku, která jí nosila svačiny...

Když byl za slovenského státu vydaný židovský kodex²⁾, že židovští učitelé buď vůbec nesměli vyučovat anebo je dávali do škol, kde převládali Cikáni - tak jeden byl pronásledovaný i druhý. Z toho vznikala přátelství. Nechtěná, ale třeba i chtěná. U nás (u Židů) je to tak, že převládá ten cit, soudružnost s tím, kdo je utlačovaný. Proto je i styk s Romy vždycky přátelštější. A to se netýká jen slovenského státu nebo období komunismu. Židovská rasa byla pronásledovaná od pravěku, takže v Židech je desetinásobný pocit spravedlnosti a pomoci pronásledovaným, desetinásobný oproti těm, co vládnou.

Mohu se zeptat na vaši osobní zkušenost s Romy?

Musím být otevřený: Já mám mezi Romy přátele - však to paní Lacková ví. Máme nájemníka Roma, přátelím se s profesorem Godlou³⁾ - jedním slovem oni pomáhají nám a my pomáháme jim. Ale na druhé straně mám špatnou zkušenost s těmi, co kradou. Teď například čtyři děti nám rozebírají železo (z plotu?) do sběru. Ale znovu se odvolám na to, co už jsem řekl: Kdyby nebyly tak zlé sociální poměry, oni by nekradli. To že kradou, není zaměřené na nás, na Židy. To je obecné. Já mám jednu zásadu: odsu-

zovat Židy nebo Cikány kolektivně, to se nesmí. To by se nemělo. Bohužel, lidi jsou špatní, neřeknou: "Landa je zlý," ale řeknou: "Židi jsou zlí." Stejně tak odsuzovat Romy kolektivně je hloupost, nespravedlnost. Když je některý Rom špatný, proč bych ho neodsoudil? Ale pro jednoho špatného neodsoudím všechny. A na druhé straně, proč bych se nepřátelil s Romem, se kterým si rozumím?

ROZHOVOR S MAXMILIÁNEM ŠPIROU

Z nesmírně zajímavého rozhovoru s panem Maxmiliánem Špirou, kterému se podařilo v různých úkrytech uniknout deportacím, jsme vybrali jen části týkající se vztahů mezi Židy a Romy. Rozhovor byl zaznamenán v Bardějově v červenci 1998.

Tady v Bardějově bylo 3.500 Židů a celkově město mělo 6.000 obyvatel. Cikánů tu mohlo být takových 250 lidí. A nebyla práce. Víte, jaké to bylo před válkou. Dávaly se žebračky, to bylo asi 10 Kčs na měsíc. Ale ti mladší Cikáni pracovali v židovských rodinách. Ženy dělaly domácí práce a staraly se o děti. (V židovských rodinách) bylo víc dětí, ty Cikánky s nima chodily ven, hrály si s nima, doma něco udělaly - a hned měly co jíst nebo si vydělaly i nějakou tu korunku. Ony si to velice pochvalovaly. Ještě dneska se mě ty staré Cikánky vyptávají na (židovské) rodiny, co odsud odešly, a na jejich děti, kterým dělaly chůvy.

Z těch tří tisíc pětiset lidí se podařilo možná jednomu procentu, že se ukrývali nebo se dostali do Maďarska. V Maďarsku se to strhlo (deportace Židů) o dva roky později. Po válce se nás vrátilo, tuším, 200 lidí.

A zůstali v Bardějově, nebo odjeli do Izraele?

Kdo se zachránil a měl tu někoho z rodiny nebo nějaký majetek ještě, ten se vrátil, ale v roce 1948, 1949 to všechno odešlo pryč, do Izraele.

Od Romů na Poštárce¹⁾ jsme se dověděli, že tu Židé byli většinou obchodníci a Romové, muži, u nich vypo-máhali v obchodech.

Pan M. Špira doprovází prezidenta V. Havla při prohlídce synagógy v roce 1991.

¹⁾ Viz výše výpověď Ilony Lackové, s níž se pan Landa osobně zná.

²⁾ Po vyhlášení Slovenské republiky (tzv. slovenského štátu) vycházela postupně nařízení, která oklešťovala veškerá občanská práva Židů. "Nariadenie o právnom postavení Židov" vydané 10. 9. 1940 omezuje mimo jiné možnost pracovního uplatnění: "Zamestnávať Žida v hocakom služebnom, pracovnom alebo učebnom pomere možno len po udelení povolenia..." (Hlava X, § 43)

³⁾ PhDr. František Godla vyučuje historii na gymnáziu v Prešově.

⁴⁾ Poštárka je osada u Bardějova, převážnou část jejíhož obyvatelstva tvoří Romové. O práci salesiána Petra Bešeného a o romském kostele zasvěceném romskému blahoslavenému Ceferinu Jimenezi Mallovi jsme informovali v čísle 4/1998.

Rudolf Löwy, poslední
předseda Židovské
náboženské obce
v Bardějově.

Ano, pomáhali v obchodech, nosili zboží z nádraží - to nebylo jako dneska, auta - nosili zboží z nádraží a na nádraží, z velkoobchodu do malých obchodů. To už byl takový zvyk, že tuhle práci dělali Cikáni. Dostali za to dvě koruny, pět korun - a tehdy to byly nějaké peníze!⁵⁾

Před válkou byla nouze o práci, byla nouze o peníze a oni (*Romové*) byli rádi, že se v těch židovských rodinách najedli a sem tam dostali nějaký ten peníz. A nekradli! Nikdo nekradl! To nebylo jako dneska. Dneska i bílí kradou a ještě víc než Cikáni!

Proč si v židovských rodinách nenajímali na práci Slováci?

I Slováci tam někdy dělali. Jenomže když to byla taková chudší rodina - ne všichni Židi byli bohatí - a měli třeba pět šest dětí, tak sami neměli peníze. A ten Cikán se uskromnil, byl slušný, v rodině se najedl a přinesl jídlo domů. To bylo pro něj prvořadá. A potom, v těch posledních letech (*před deportacemi*) se už nesmělo najmout Slováka.

Na Poštárce⁴⁾ říkala jedna stará paní, že se někteří židovští mladíci schovávají u Romů. Víte o tom něco?

O tom nic nevím, ale pochybuju. Sami neměli co jíst, bydleli v chatrčích a měli málo místa. Měli strach. Kdyby se na to pššlo, byli by postříleli celou osadu... Já jsem se zachránil, že jsem se schovával. Byl jsem voják, narukoval jsem v jednačtyřicátém do "pracáku" - nebyli jsme vojáci se zbraní, ale "pracáci s lopatou". Tam (*v pracovní četě*) jsme byli do května 1943. A v máji nás převzala Hlinkova garda. Já utek. Tady v Bardějově jsem se skrýval rok, ale když se ve čtyřiačtyřicátém roce blížila fronta, museli všichni Židi, co měli "výjimku" - například lékaři, ti tu byli až do čtyřiačtyřicátého - museli opustit Bardějov. Já utekl do Kežmarku, tam jsem měl bratrance. Tam už jsem se cítil svobodnější, protože mě tam nikdo neznal. No ale při povstání mě chytli Němci a byl jsem v Kežmarku na (*nucené*) práci asi tři měsíce. Ale z těch prací jsme utekli, pět chlapů nás uteklo. Já jsem se zachránil potom v polských lesích. Těžké to bylo, velice těžké! Bez jídla, jen sem tam, co jsme posbírali, ani pořádné oblečení jsem neměl. A tam nás potom sebrala Svoboda armáda. Ošetřili nás v nemocnici a po dvou měsících, v dubnu, jsem se pak vrátil do Bardějova.

V té pracovní rotě, odkud se vám potom podařilo utéct, byli také Romové, ne?

Židovští chlapci z Bardějova.

My Židi jsme byli v jedné pracovní rotě a zvlášť byla rota cikánská. Oni byli v uniformách "kakao" a my měli modráky. Ale my s nimi neměli nic společného, oni byli zvlášť, my byli zvlášť, zvláštní rota, zvláštní barák. Ani jsme k sobě neměli přístup. Oni měli jiného velitele a velmi přísného. Náš byl taky přísný. Nejdříve jsme byli v Sabinově, ze Sabinova do Humenného, z Humenného do Sv. Petra, do Mikuláše, Děvínská Nová Ves u Bratislavy. Tam je cihelna, v cihelně jsem strašně těžce pracoval. Nejen já, všichni chlapi. A tam nás 30. května převzala Hlinkova garda. A odtamtud jsem utekl.

ZUSAMMENFASSUNG

Milena Hübschmannová: Die Beziehung zwischen Roma und Juden in der Ostslowakei vor dem zweiten Weltkrieg

In der vorsozialistischen Vorkriegszeit waren die Roma im Rahmen der ständischen Gesellschaft integriert, wo für sie ein fester Platz (auch im wörtlichen Sinn, z.B. in den hinteren Schulbänken) vorgesehen war. Ihr Status war soweit fest definiert, dass er schon Ritualcharakter in sich barg, worin dann abweichende Erinnerungen als Ausnahmen interpretiert werden. In der bewussten Ansiedlung von Roma als Schmiede oder Musiker kommt die Beidseitigkeit der Beziehungen zum Ausdruck, auch die Aussagen von Zeitzeugen drücken von Seite der Mehrheit her unter den Roma ärmliche, aber akzeptable Lebensbedingungen, eine klare Arbeitsteilung, eine gerechte Entlohnung inklusive mancherorts erbettelter Nahrungsmittel, dann aber auch eine gewisse Unentbehrlichkeit bei bestimmten Ritualen aus.

Von den Juden wurden die Roma, von ihrer Sicht aus, besser oder gar gleichberechtigt behandelt, wurden in die Wohnung gebeten, und bekamen keine Erniedrigungen zu hören. Die Juden selbst erinnern sich wiederum an ein har-

monisches Zusammenleben mit den Slowaken. Die Roma standen den Juden gegenüber häufig in einem untergeordneten, aber direkten wirtschaftlichen Verhältnis. jene waren Händler, Organisatoren, Sammelstellen für Altgut und Kräuter, diese Träger, Boten, Hilfsarbeiter, Dienstmädchen, Sammler, als Musiker wurden sie praktisch nicht engagiert. Die Slowaken bezahlten in Naturalien, die Juden mit Geld.

Aufgrund spezieller Bestimmungen im losgelösten slowakischen Staat, nach dem Einfall deutscher Truppen dann noch erheblich verschärft, wurden die Juden gezwungen, Roma statt Slowaken in ihre Dienste zu stellen. Von dem in den umliegenden Ländern praktizierten Völkermord blieben die slowakischen Roma, im Unterschied zu den Juden, weitgehend verschont. Sie wurden nach ihrem Verhalten qualifiziert und danach in Arbeitslager oder in die Armee eingezogen. Die Verelendung im Verlauf des Krieges führte zu einer verstärkten Diskriminierung und Verfolgung. Das "Verschwinden" der Juden entzog vielen den wirtschaftlichen Boden, sorgte aber auf jeden Fall für berechtigte Befürchtungen um das eigene Los. "Nach den Juden die Zigeuner!" war als Devise schon greifbar.

Im darauffolgenden sind die Berichte von drei Roma und von zwei jüdischen Zeitzeugen abgedruckt, die für sich selbst sprechen.

P. Wagner

⁵¹ Podle výpovědi Ilony Lackové stála za první republiky pánská košile 2,50 korun.

Petra LUKŠÍKOVÁ

NAUČENÁ VZÁJOMNOSŤ (VZŤAH MAJORITNEJ SPOLOČNOSTI K RÓMOM A ŽIDOM)

Na tomto malom priestore by som chcela prezentovať závery výskumu, ktorého cieľom bolo zaznamenať spôsoby spolužitia domáceho (slovenského) obyvateľstva a vybraných menšín - Židov a Rómov v Bystrickej doline na Kysuciach (obce Klubina, Radôstka, Stará Bystrica, Nová Bystrica a Harvelka) v medzivojnovom období. Dôvodov pre výskum etnickej problematiky v tejto lokalite bolo niekoľko. Staršie etnografické výskumy zachytili len tradičné formy ľudovej kultúry majoritného obyvateľstva, o menšinách sa zmieňujú len útržkovite. Avšak v spomínaných obciach bolo početne zastúpené najmä židovské obyvateľstvo (140 osôb), rovnako aj počet Rómov bol v porovnaní s terajším stavom vyšší (60 osôb, v súčasnosti 0).

Kombináciou archívnych materiálov, memorátov a bežných rozhovorov som sa pokúšala zistiť, akú úlohu hrala etnicita vo vzájomných vzťahoch, či a do akých sfér každodenného života spoločnosti zasahovala.

I. Informovanosť miestneho majoritného obyvateľstva o "tých druhých".

- Židia ani Rómovia neboli - ako ukázal výskum - pre miestnych obyvateľov úplne neznámi. Hlavné zdroje informácií prichádzali od tých, ktorí mali najbližší prístup do súkromia príslušníkov menšín.

V prípade Židov to boli najmä slúžky:

"Ono nám to väčšinou vyprávali tie dievčatá, čo za slúžky u tých Židov slúžili. Také pikantérie po večeroch."

Ďalej pomocníci, zamestnanci, lekári a babice (tí aj v prípade Rómov):

"Oni (Rómovia) žili ako mravce, pokope všetci. Ja som chodila deti im rodiť. Ale ináč tam nikto nechodil."

A predovšetkým deti. Zaujímavé je, že práve im boli dvere "tých druhých" otvorené. Zvyčajne to však končilo dosiahnutím dospelosti:

"To nebolo, to len deti sa kamarátili."

"My (Židia) sme do tých kresťanských rodín nechodili, to bola taká udalosť, keď nás otec pustil na svadbu!"

"Ako decko som aj ja k Cigánom zašiel. Potom sa to už akosi nehodilo."

II. Jazyková situácia

Jazyková inakosť (aj napriek tomu, že rómsky jazyk a jidiš používali skúmané minority len v rámci rodiny a vlastnej skupiny) bola majoritnému obyvateľstvu známa:

"Ale oni mali svoju reč. Oni jako Cigáni po svojom, tak aj tí Židia."

"No oni, tí Židia, takou hadrbolštinou hovorili..."

Napriek tomu jazyk ako diferenčný činiteľ medzi "nami" a "nimi", ako ukázal výskum, nebol príčinou absencie komunikácie. Jazyková komunikácia smerom k majorite prebiehala v slovenskom jazyku:

"Oni Cigáni hovorili po slovensky, ale detiská moc nie. To sme sa vždy smiali."

"To oni vedeli po slovensky, však museli, aj keď mali smiešny hlas. Hovorí sa tomu prízvuk."

III. Teritoriálna situácia

V prípade židovského etnika problém teritoriálnej separácie nenastal najmä preto, že Židia boli majiteľmi väčšiny živností, ktoré tvorili základ štruktúry obcí, v ktorých žili. K teritoriálnej separácii bolo nútené len rómske etnikum. Obydlia Rómov boli sústredené v extravilánoch obcí. Hlavným dôvodom bol rozdielny životný štýl príslušníkov tejto menšiny:

"Oni ako mravce žili pokope všetci. Ja som tam chodila deti im rodiť, bola som babica. Ale ináč tam nikto nechodil. Keď ste potrebovali, tak ste odkázali - a už prišli. No, to viete, oni v takých biednych chatrčkách žili, biedne..."

Aj na mieste posledného odpočinku boli Rómovia od majoritného obyvateľstva oddelení (aj napriek tomu, že prijali náboženstvo majoritného obyvateľstva):

"No, na cintoríne Cigáni tiež boli na svojom vlastnom mieste. To bola taká tradícia. To ich dávali ako nabok. Oni aj tak pobožní neboli..."

IV. Ekonomické kontakty

Tam, kde je teritoriálna separácia neuskutočniteľná, narastá význam separácie duchovnej. Príslušníci majoritného slovenského obyvateľstva sa vyhýbali spoločenským stykom a kontakt s "druhými" sa vo väčšej miere realizoval len na ekonomickej úrovni. Situácia a pozícia skúmaných menšín bola však v tomto prípade rozdielna.

Židia boli majiteľmi väčšiny živností v lokalite a ponúkali pracovné miesta aj príslušníkom majoritnej spoločnosti:

"No obchody mali Židia, ale aj Slováci. Ale oni to vedeli lepšie. Dali aj ,na borg'. Keď ste nemali peniaze, aj ste vyjednali. Boli dobrí obchodníci."

"Tak u Žida ste mohli všetko dostať, to oni zohnali, čo bolo treba. A na píte, tam robilo veľa našich chlapov, aj v sódovkárni. Všetci keď ich potom zobrali, tak aj oni stratili miesto, lebo podniky dlho nevydržali. A nadávali potom."

V židovských rodinách pracovali aj slovenské slúžky, sluhovia a pomocníci:

"No ja som ako dieťa slúžil u rabína cez šábes. To som drevo pokladal, porobil drobnosti. To oni vtedy nemohli nič robiť. To bol pre nich taký deň. A mne už akési korunky dal. A nám to pomohlo, aj tých pár drobných."

V inej situácii boli Rómovia. Je dôležité si uvedomiť, že napriek tomu, že Rómovia boli ekonomicky závislí na majoritnej spoločnosti, neostávali ani vo vlastných aktivitách pasívni. Venovali sa najmä tradičným rómskym remeslám, najmä však kováčstvu - v danom regióne známom aj ako "kujanie alebo kujávanie" - a pletenie vrbových metiel:

"To Cigáni robili také menšie veci. To si v lese napálili z dreva v jame drevené uhlie a už mohli kuť. Náradie mali také prenosné. Ten Cigán čupel a nákovu mal pribitú v zemi a čupel si. Jeho žena už len mechy dula. A klopali. Šikovní v tom boli."

"No, ten Ondro Baláž kujával, napálil dreveného uhliu a prišiel k tebe na dvor. Ale keď si chcel podkuť koňa, tak to si išiel k nášmu riadnemu kováčovi."

"To ja som si vždy kúpila od Cigániek takú vrbovú metlu. Tá bola dobrá na zametanie pitvora a dvora, na také hrubšie."

Po druhej svetovej vojne sa objavil aj nový druh "obchodnej činnosti" - predávanie obnoseného šatstva:

"No, ten Pišta Baláž chodil do Ostravy a tam po domoch žobral handry, na príklad po tých, čo zomreli. A tu ich potom popredal. Za päť korún nohavice, za desať sako a tak. A ľudia kupovali, lebo oni (Slováci) boli vtedy chudobní. A tak si kúpili a Cigáň tiež zarobil."

Informátori potvrdili, že mnohí Rómovia pomáhali pri stavbách, pri práci v lese a pri zbere úrody:

"Môj otec mal obchod, tak nemal čas na robotu na poli. Tak Cigáni pomohli, zemiaky sadiť, zberať. To sme im dali kus chleba, masielko alebo drevo."

"To chodili pomáhať, na stavbu. Také hrubé práce, lebo to oni ináč až tak nevedeli. Za zemiaky, za múku."

Dané činnosti boli obojstranne výhodné a dopomáhali k dobrej koexistencii slovenskej majority a Rómov.

V. Priorita náboženskej príslušnosti pred etnickou.

Výskum preukázal vo vzťahu slovenskej majoritnej spoločnosti k obom etnikám - Židom aj Rómom - prioritu náboženskej príslušnosti (aj keď len manifestovanej) pred etnickou.

V tomto prípade boli paradoxne zvýhodnení Rómovia - v ich prípade znamenala rovnaká religioznosť určité výhody, ktoré sa prejavili najmä pri žobraní:

"Ja si pamätám našu nebohú matku, čo som počul u nej, že žobráka - ako Cigáňa alebo takých ľudí - je veľký hriech sa pred nimi zaprieť, nedať mu. Nerozdeliť sa. Bieda by bola, keby sa mu nepomohlo. Vyhnať žobráka, to považovali za veľké nešťastie."

"No oni sa božieho trestu báli. Tak povedali starí ľudia."

"No keď už prišla do chalupy, nedáte jej? Uľútilo sa vám za to božie požehnanie."

Zaujímavé je, že toto náboženské "prikázanie" plnilo v praxi určitú ochrannú funkciu.

"To ako sa nesmelo ublížiť mačke alebo ju zabiť, trýzniť ako tých Cigánoch. To ako by lasicu... nesmel ju nikto zabiť, pretože ňa ofúkne! To bol taký vtíp. Princíp bol ten, že ju tým chránili. Týmto spôsobom - ako teraz povieme - že toto zviera budeme chrániť, že je ohrozené. Ale vtedy tí ľudia mali také pravidlo: Niečo si vymysleli, a tým to chránili! To boli akési ochranné... To bol cieľ, aby ich chránili. Ako tých Rómov."

Židia boli z tohoto hľadiska (vzhľadom na svoje náboženstvo, ktoré odolávalo silnému katolíckemu prostrediu) znevýhodnení. Dá sa povedať, že ich loajalita bola pre domácich pochybná, keďže neboli povinní "zbožňovať idoly kmeňa".

VI. Neexistencia zmiešaných manželstiev

Významným indikátorom medzietnického spoužitia sú etnicky zmiešané manželstvá a ich tolerovanie oboma etnikami. V prípade židovského etnika dôvodom nebolo rozdielne sociálne postavenie, pretože kysuckí a slovenskí Židia patrili k jedným z najchudobnejších v diaspore, ale najmä v religiozite. Na jednej strane stálo silne veriace katolícke obyvateľstvo:

"Nemalo sa, ale stali sa také prípady. Ale manželstvá uzavreté neboli. Len sami so sebou, oni taký prísny režim mali."

Na druhej strane stáli Židia, ktorí si chránili svoje náboženstvo, ktoré pre nich bolo silným integračným ukazovateľom:

"Nuž sestra sa za kresťana vydala. Mama to znášala ťažko. Otcovi to bolo jedno, v ostatných rodinách neviem. Ale u Vulkánovcov bolo tiež jedno. Ale žiaden Žid si Starobystričana nevzal a naopak."

To, že Rómovia boli katolíckeho vierovyznania, nebolo v danom prípade až tak dôležité. Predpokladám, že tu určitú úlohu zohráva fakt, že manželstvo je predsa len tým najintímnejším vstupom do sveta "tých druhých": *"To nebolo mysliteľné, to by sa museli presťahovať."*

VII. Vysporiadanie sa s "tými druhými"

Medzietnické vzťahy neboli len akýmsi pasívnym tolerovaním alebo akceptovaním jeden druhého. Práve naopak. Výskum preukázal určité snahy ako sa vysporiadať s *cudzím - neznámym* (ako zo strany slovenského, židovského, ale aj rómskeho obyvateľstva) rôznymi formami - určitým vstupom do súkromia, zvedavosťou (služky, pomocníci...), súťažou (ako ukazujú historky v štýle "ako som prekabátil Žida, Cigána...), ako aj odpoveďou na výzvy (založenie konkurenčných slovenských obchodov).

"A to sa celá dedina zabávala, keď sme Židovi odliali zo suda, ktorý mal na voze. Ten len hlavou krútil, že kto mu to mohol urobiť. To si myslel, že to mu to tí vlastní, od ktorých to kúpil. Lebo to sa hovorilo, že Žid nemá včely, lebo to pichá... Tak dostal svoje."

"Raz si jeden horár vystrelil z jedného Cigána. Oni aj tie mrciny jedli. To keď uhynulo zviera, to zakopali a potom zjedli. To im vždy niekto povedal. A tento horár vraví tomu Cigánovi, že tam za vĺškami zastrelil srnca. A že je to ďaleko, aby to zniesol. Ak chce, nech tam preto ide. A tak išiel - aj s druhým Cigánmi - až na tie vĺšky. Ale to je tri hodiny a hore kopcom. Prišli na miesto a hrabali, kde to mohol ten horár zahrabať. Ostatní Cigáni si mysleli, že si ten Cigán z nich vystrelil a ešte ho zmlátili. A to sa chlapi v dedine nasmiali..."

Ani druhá strana nezostávala "pozadu": *"Oni boli - tí Cigáni - tiež bežári. Skúšali to na nás... Raz ktosi ukradol jednu ovcu a četníci ho chytili. A on sa vykrúcal a nechcel sa priznať. A až po dvoch hodinách sa ho četník spýtal, či bolo to mäso, čo mal na obed, chutné. A on, že: 'Jó, to dobré bolo!'"*

VIII. Krízy - obdobie medzietnických konfliktov

Potvrdil sa aj smutne známy fakt, že vyostrenie napätia smerom od slovenskej väčšiny k obidvom minoritám nastalo najmä v období krízy (od roku 1918 až do obdobia Slovenského štátu), čo viedlo k rýchlemu zabudnutiu na "naučenú vzájomnosť".

"No keď boli tie rabovačky, tak to odnieslo jedno dievča-Židovka. Keď rabovali, jej brat len vystrelil do vzduchu, aby toho nechali. A jeho sestra išla okolo, tak ju chytili za vlasy. A oskalpovali ju tým. Tie vlasy tam ešte dlho ležali. Hovorilo sa, že tam čert leží. Dlho sa ľudia tomu miestu vyhýbali. Báli sa."

Udalosti, ktoré sa dotýkali holocaustu a postojov majoritného obyvateľstva, by vyžadovali samostatný priestor. Holocaust znamenal prakticky koniec existencie židovskej komunity na celom území Slovenska - a daná oblasť nebola výnimkou.

Alarmujúce je, že sa do tejto lokality vrátil len jeden občan židovského pôvodu, ochotný stráviť zvyšok svojho života "doma".

Rómovia boli paradoxne v krízových situáciách chránení svojim nižším sociálnym statusom, a tým, že aspoň navonok manifestovali príslušnosť ku kresťanskému-katolíckemu vierovyznaniu. Najlepšie to vystihuje nasledujúci výrok jedného z informátorov:

"Nič Cigáňom nerobili, ved' mali menej ako my."

Počas "porrajmos" (rómskeho holocaustu, pozn. red.) neboli Rómovia v skúmanej oblasti fyzicky likvidovaní ani deportovaní. Nepotvrdili to ani slovenskí informátori, ani archívne materiály, ktoré však v prípade Rómov neboli veľmi presné. Bystrickí Rómovia počas slovenského štátu pracovali pri výstavbe cesty spájajúcej Bystrickú dolinu s Čadcou a Kysuckým Novým Mestom. Pracovali pri drvení kameňov, ako aj pri ostatných hrubých prácach. Ich postavenie však nie je možné zľahčovať, keďže pracovali deti aj ženy. Ich práca sa rovnala totálnemu nasadeniu.

"No za Slovák štátu drtili Cigáni kamene na ceste. To bola ťažká robota. Ale kto sa mal dobre?"

Paradoxne väčšie nebezpečenstvo a nedozerne dôsledky pre Rómov mali 50. roky a "sociálna politika" komunistického štátu:

"To sme sa vo výbore rozhodli, že im kúpime dom na vyšnom konci a nasťahujeme ich tam. Aby žili ako ľudia... Podobrotky to nešlo, tak sme večer prišli po nich a nasadili do auta odviezli ich. Chatrče sme podpálili. A oni len horekovali, že im chýba les. Aj tak žili na dvore a nič si nevypestovali. Už ani nekújali, ani robiť sa im nechcelo. Len pár z nich pracovalo u pozemných stavieb. A to hocikedy sa im tam navláčili všelijakí príbuzní. Deti neposielali do školy, a tak sme to dali na súd. Lenže tie matky mali deti, tak nemohli ísť do basy. Tak sa nič nevyriešilo. Preto sme im zobrali deti do detského domova. Cigáni prišli večer do školy a pýtali sa, kde sú ich deti. Čo robili krik. Na druhý deň ich nebolo. Vraj odišli do Ostravy. Čo sme pre nich všetko neurobili..."

Záverom môžem konštatovať, že pozícia Rómov a Židov smerom k majoritnej spoločnosti bola v skúmanom čase (medzivojnové obdobie) a priestore (región Bystrickej doliny na Kysuciach) viacmenej podobná - a to aj napriek rozdielnemu umiestneniu Rómov a Židov v sociálnom rebríčku vtedajšej spoločnosti. Majoritná spoločnosť zhodne hodnotila ako Židov, tak aj Rómov ako "iných" alebo "tých druhých" - a kontakt s nimi zredukovala na sféru ekonomickú a humanitárnu (babičky, lekári). Medzietnický vzťah slovenskej majoritnej spoločnosti by sme teda mohli, okrem krízových rokov, najlepšie nazvať ako *naučenú vzájomnosť*.

Varujúce Post scriptum: V súčasnosti v skúmanej lokalite nežije ani jeden príslušník židovského ani rómskeho etnika, preto ju môžeme považovať za etnicky homogénnu. Napriek tomu sa región Kysúc stal baštou nacionalisticky ladenenej Slovenskej národnej strany...

Autorka je etnologička a pracuje na Inštitúte Judaistiky Univerzity Komenského v Bratislave.

ZUSAMMENFASSUNG

Petra LUKŠÍKOVÁ: Angelernte Gegenseitigkeit

Die Untersuchung von Archiv- und Feldmaterial in der Norwestslowakei zum Verhältnis zu Juden und Zigeunern ergab als einzige persönliche Kontaktquellen berufliche Beziehungen und Kinder. Sprachlich passten sich beide Minderheiten im Kontakt mit der Mehrheit an. Wohnlich getrennt waren nur die Roma, die Juden aufgrund ihrer häufigen Stellung als Selbständige und Arbeitgeber nicht. Die Roma waren vor allem für ihr klassisches Handwerk bekannt: Schmiede, Besenbinder, Bau-, Wald- und Hilfsarbeiter, Gelegenheitsarbeiter. Das Geben von Almosen an die Roma war eine christliche Pflicht, aber auch gleichzeitig von Mitleid und Fürsorge getragen. Den Juden gegenüber spürte man eine religionsbedingte Distanz, die auch von interethnischen Ehebeziehungen abhielt. Ehen mit Roma kamen schon durch deren Stigma nicht in Frage.

Bei den Beziehungen spielte nicht nur das passive Nebeneinander, sondern auch Neugier, Buhlerei, Streiche, Konkurrenz (den als talentiert geltenden jüdischen Händlern gegenüber) eine Rolle.

Die Juden litten vor allem in Krisenzeiten unter Plünderungen, und dann natürlich unter ihrer vollkommenen Dezimierung im Holocaust. Die Roma entkamen dieser Zeit dank ihrer niedrigen Stellung „nur“ als Zwangsarbeiter. Schlimmer wirkten da ideologisch gutgemeinte Zwangsmaßnahmen („was haben wir nicht alles für sie gemacht...“) in den fünfziger Jahren: Umsiedlung in Wohnblocks unter Entzug der traditionellen Lebensbasis und Niederbrennen ihrer Häuser, Einweisung der Kinder in Kinderheime.

In der untersuchten Region findet sich keine der beiden Minderheitsgruppen mehr vor, gleichzeitig ist dort einer der Hauptstützpunkte der nationalistischen Partei SNS.

Trotz ihrer unterschiedlichen sozialen und wirtschaftlichen Stellung stellten sowohl die Juden als auch die Roma in einem Gebiet in der Nordwestslowakei in der Zwischenkriegszeit „die anderen“, „die dort“ dar. Der Kontakt beschränkte sich auf wirtschaftliche und humanitäre Beziehungen (Ärzte, Hebammen). Außer in Krisenzeiten trifft darauf die Bezeichnung „angelernte Gegenseitigkeit“ am ehesten zu.

P. Wagner

Ctibor NEČAS

ŽIDOVŠTÍ LÉKAŘI V CIKÁNSKÝCH TÁBORECH

Židé a Romové měli v minulosti přes všechny sociální a kulturní odlišnosti ve svých celkových údelech mnoho společného. Za nacistického režimu se stali terčem rasového pronásledování a ocitli se v hroživé blízkosti své totální záhuby. Z tohoto hlediska považoval S. Wiesenthal (bývalý vězeň koncentračních táborů, který zasvětil svůj život pátrání po nacistických zločincích) příslušníky obou etnik za bratry, kteří měli v utrpení pro sebe vzájemné porozumění a v rámci možností si jedni druhým pomáhali.

Ze strany židovských lékařů lze najít konkrétní příklady takové podpory, které se odehrály za ostnatými dráty táborů nucené koncentrace romských rodin a jednotlivců.

V protektorátních cikánských táborech, jako byly Lety a další, působili vedle českých zaměstnanců také dva vězenští lékaři. Přidělila je tam na zdravotní výpomoc při potlačování tyfových a jiných epidemií pražská "Ústředna pro řešení židovské otázky".

Jejich postavení přitom bylo zcela druhořadé a jenom v detailech se lišilo od ubohé situace ostatních vězňů, s nimiž byli oba lékaři vedeni v jedněch a těchže evidenčních knihách a zapsáni v nich pod posledními vězeňskými čísly.

Příkázanou lékařskou službu vykonávali v táborech dr. Bohin a dr. Mílek. Oba byli internováni od ledna 1943, a sice první zmiňovaný v letském a druhý v hodonínském táboře. V květnu - po likvidaci cikánského tábora "Lety" a Mílkově transportu do Terezína - byl Bohin přemístěn do cikánského tábora "Hodonín", kde pak setrval až do hromadné deportace tamních vězňů do Auschwitz-Birkenau, která se po několika odkladech uskutečnila v srpnu 1943.

Michal Bohin pocházel z Haliče. Studia zahájil na lékařské fakultě ve Lvově a po přestávce způsobené odvodem do armády a aktivní účastí v první světové válce je ukončil na lékařské fakultě Univerzity Karlovy. Po promoci vystřídal několik pracovišť, než si otevřel soukromou ordinaci na pražském Žižkově. Když mu bylo vedení lékařské praxe za okupace odňato, živil se fádni a špatně placenou domácí prací. I z té však byl vytržen nuceným zařazením nejdříve do letského a pak do hodonínského cikánského tábora. V Letech se mu podařilo zvládnout epidemiemi břišního tyfu a vězňové se k němu chovali s úctou a vděčností. V Hodoníně se podílel na sanačních opatřeních v převečer zrušení tamního tábora. Bezprostředně po návratu k rodině byl zatčen a internován jako politický vězeň nejprve v Terezíně a potom v Mauthausenu, odkud se vtátil s podlomeným zdravím.

Alfred Mílek byl dětským lékařem v Praze - Žižkově. Po zákazu dalšího výkonu lékařského povolání byl zajištěn a eskortován do cikánského tábora Hodonín, kde ošetřoval půl roku vězně nakažené břišním tyfem, trachomem a dalšími

chorobami. Pro svůj původ se dostal do konfliktu s jedním četníkem, který odmítal být ubytován na baráku s židovským lékařem a stravovat se s ním ve spolčené jídelně. Měl také těžkosti s místním farářem, který nechtěl pohřbívat zemřelé děti z tábora na katolickém hřbitově v Černovicích a odepíral vysvětit nouzové táborové pohřebiště. S některými hodonínskými vězni se setkal v Auschwitz-Birkenau. S radostí se k němu hlásili přes ostnaté dráty, které oddělovaly úseky B-II-e (cikánský tábor) a B-II-f (nemocniční tábor pro muže), kde dr. Mílek působil po příjezdu z Terezína jako vězeňský lékař.

Nemocnice cikánského tábora Auschwitz-Birkenau byla poměrně rozsáhlým, i když bídě vybaveným zařízením. Skládala se původně ze dvou - a nakonec z šesti dřevěných baráků s třípatrovými palandami, na nichž se tísnil vždy přespočet nemocných. Na každém patře leželo pod jednou nepovlečenou houní někdy až pět, a v době vysoké nemocnosti i osm pacientů. Na barácích chyběly záchody, zpočátku tam nebyla zavedena ani voda. Pod dozorem SS-lékařů vykonávali faktickou zdravotní službu lékaři vězenští, mezi nimiž byli nejpočetnější Poláci. Slabší zastoupení tam měli i lékaři jiných národností. K vězeňským lékařům z českých zemí patřili mj. prof. Epstein a dr. Weisskopf.

Oba tito židovští lékaři se stali členy Mengelova týmu, který měl oproti ostatnímu vězeňskému lékařskému personálu poněkud odlišné a výhodnější podmínky. Pracoval totiž pro všemocného SS-lékaře, který se zabýval výzkumem ras a prováděl antropologická a jiná šetření zvláště u malých dětí a jednovaječných dvojčat. Při vizitách v nemocnici cikánského tábora se Mengele zajímal především o zjištění příčin a výsledky léčení nomy. Tuto práci pro něho prováděli na nemocničním bloku č. 22 nahoře zmínění lékařští specialisté z Prahy.

Berthold Epstein působil na lékařské fakultě pražské německé univerzity, kde byl po habilitaci jmenován nejprve mimořádným a pak řádným profesorem dětského lékařství. Stál v čele 2. pediatrické kliniky a konal soukromou praxi v Praze - Královských Vinohradech. Po příchodu nacistických okupantů rezignoval na obě tyto funkce a vystěhoval se do Norska. Tam však byl roku 1942 zatčen a transportován do Osvětimi, kde byl jako vězeňský lékař zařazen nejprve do komplexu Auschwitz III (Buna) a odtud přeložen do komplexu Auschwitz II (Birkenau). Dne 25. srpna 1943 nastoupil do nemocnice cikánského tábora v Auschwitz-Birkenau a svůj první pocit popsal ve svědecké výpovědi před známým soudem s osvětimským velitelem R. Hösem těmito slovy: "Wydalo mi sie, ze znajduje sie nie w Ewropie, iacz w Sudanie gdzies w glebi Afryki." (*Zdalo se mi, že jsem se ocitl nikoli v Evropě, nýbrž kdesi v Súdánu zprostřed Afriky.*)

Spolu s prof. Epsteinem přišel do hrůzných táborových poměrů také **Rudolf Weisskopf**, jenž byl před internací dermatovenerologem v Praze - Karlíně. Po osvobození změnil své příjmení na **Vítek**. Oba působili v nemocnici po dobu jednoho roku, tedy až do zrušení cikánského tábora v Auschwitz-Birkenau.

Dr. Weisskopf napsal poměrně rozsáhlé vzpomínky, které zůstaly v rukopise a nebyly bohužel zveřejněny. Dal jim název "Nemocnice cikánského tábora" a zanechal tak závažnou zprávu o tom, co se dělo v nemocnici jako celku, a na bloku č. 22 zvlášť. Doplnil tak memoárovou literaturu bývalých vězeňských lékařů a vedle Dr. Szymanského byl jediným autorem, který shromáždil konkrétní údaje o léčení nomy. Prof. Epstein k něčemu podobnému bohužel nepřistoupil, ačkoli byl k tomu využíván lékařskými kruhy doma i v cizině, zvláště v Polsku.

Noma - někdy také zvaná "vodní rakovina" (cancer aquaticum) byla nemocí projevující se jako vlhká sněť na ústní sliznici a posléze na celém obličeji. Tkáň se brzy rozpadala, takže se obnažil vnitřek úst. Proces postihoval a zničil až polovinu obličeje, včetně lícních kostí. Choroba byla v Evropě velmi vzácná a v Auschwitz-Birkenau se vyskytovala jenom mezi Romy, zvláště mezi dětmi a mladistvými. (*Choroba se vyskytuje jako sekundární onemocnění při extrémní podvýživě, pozn. red.*)

V nemocnici cikánského tábora bylo asi 30 nemocných nomou. Ti leželi v čistém prostředí a dostávali lepší stravu. Výzkum choroby se tam prováděl od podzimu roku 1943 do likvidace nemocnice a celého tábora na začátku srpna 1944. Léčení se provádělo podáváním "salvarsanu" nebo "neosalvarsanu" a rovněž operativními zákroky a následným ozařováním. Hlavy zemřelých dětí byly preparovány pro SS-Medizienische-Akademie ve Štýrském Hradci. Když se oběma pražským pediatrům podařilo vyléčit první pacientku a po ní i další, Mengele výzkum zastavil a vyléčené případy nakonec poslal do plynové komory: Nešlo mu totiž o záchranu nemocných vězňů, nýbrž jen o popis choroby a způsobu jejich léčení, což potřeboval pro svou připravovanou vědeckou práci.

Oba pražští židovští lékaři pracovali v nemocnici do posledního okamžiku jejího trvání a stali se očitými svědky konce cikánského tábora. Prof. Epstein o tom vypovídal před citovaným soudem, kde však posunul datum oné hrůzostrašné události: "Pamietam ten dzien. Straze byly w tym dniu wzmoznione a kdz Ciganów zawieziono juz na miejsce przeznaczenia, w krótki czas potem slyszalem przezrazajace krzyki od strony krematorjów. 1. wrzesnia 1944 roku obóz cyganski byl juz zupełnie pusty." (*Na ten den si dobře pamatuji. Stráže byly ten den posíleny, a když byli Cikáni už dovezeni na místo určení, krátce nato jsem zaslechl od krematorií pronikavé výkřiky. 1. září roku 1944 byl cikánský tábor už liduprázdný.*)

Dr. Weisskopf byl oproti svému kolegovi přesnější v dataci a jeho líčení obsahovalo daleko víc sugetivních detailů: "Když jsem první naložený vůz od vchodu do tábora stočil směrem ke krematoriu, vypukla v celém táboře nepopsatelná panika. Vše křičelo, plakalo, ženy si rvaly vlasy, děti ječely, bylo to hrozné. Cikáni rázem pochopili, že se blíží jejich konec. Ženy ztrácely již hlas a sípaly pouze, kousaly, tloukly kolem sebe a škrabaly. Ale proti surovému a násilnému postupování zdravých, silných ozbrojených katů, vybičovaných nacistickým fanatismem a alkoholem, byly bezmocné. Za pekelného hlomozu je tlačili a házeli do auta. Jeden vůz za druhým odjížděl z tábora. Pozvolna se hluk blížil k našemu oddělení, které bylo pod přísným dohledem, aby nikdo neutekl. Poprvé po evakuaci obytných bloků vtrhli vrazi do nemocnice, do našeho bloku. Zde se nemocní, plačící a křičící, choulili do všech možných koutů. Mrak alkoholu obklopoval všechny nemilosrdné veličiny, kořalka zvýšila jejich zuřivost tak, že pokládaly pokusy Cikánů bránit se za osobní urážku! Řádění smečky vrahů bylo nepředstavitelné, zdálo se, že se otevířely brány pekla. Nás několik lékařů stálo stranou, kam nás Schwarzhuber (*velitel likvidačního zvláštního komanda z krematoria, pozn. autora*) postavil. Znali jsme mentalitu SS, věděli jsme, že nemohou potřebovat živých svědků. Cítili jsme, že nastala naše poslední chvíle... Hluk kolem nás slábl, venku rachotily ještě těžké nákladní vozy, ještě několik minut, málo okamžiků, pak budou Cikáni pryč, na řadu přijdeme my. A nás nechali zde žijící, vypětím a rozrušením vyčerpané, neschopné uvěřit, že smíme ještě žít. O vlásek jsme ušli záhubě. V baráku kolem nás vládlo ticho. Akce trvala až do pozdní noci. Hluk aut slábl a brzy ustal, ozývaly se pouze

chraptivé hlasy esesáků a povely. O spánek jsme se pokoušeli mamě. Hrobové ticho kolem nás v jinak tak rušném táboře bylo nezvyklé. Chyběl ten známý šum. Ráno po jakémisi otupění scházely nám obvyklé známky probouzejícího se dne, čekalo nás mlčení zkázy. Tábor byl pustý, v nemocnici ani známky života. Vzduch páchl, nebe zakrýval černý mrak kouře a cítili jsme dým spáleného masa a vlasů. Tábor vymřel.“

Měsíce nuceného pobytu a profesní obětavosti v cikánských táborech byly v kurikulech židovských lékařů jen krátkými epizodami, které stálo za to připomenout. Byly totiž dokladem toho, jak brutální "řešení" existenčních otázek dvou etnik vedlo jejich příslušníky ke vzájemnému sblížení, porozumění a solidaritě.

Literatura:

Kladivová, V.: *Končená stanice Auschwitz-Birkenau*. Olomouc 1994.

Nečas, C.: *Holocaust českých Romů*. Praha 1999.

Pape, M.: *A nikdo vám nebude věřit*. Praha 1997.

Szymanski, T.: *Przypadki noma (rak wodny) w obozie cyganskim. Oswiecim-Bzrezinka. Przegląd Lekarski 18, 1962.*

ZUSAMMENFASSUNG

Otlbor Nečas: Jüdische Ärzte in Zigeunerlagern

Michal Bohin und Alfred Milek waren in Prag tätige jüdische Ärzte, die nach dem Arbeitsverbot für Juden in die Zigeunerlager bei Lety bzw. Hodonín, später bei Hodonín bzw. Theresienstadt, und zuletzt in Auschwitz als Lagerärzte interniert waren. Trotz den in höchstem Grade unzureichenden Arbeitsbedingungen gelang es ihnen, einige Seuchen wie den Bauchtyphus unter Kontrolle zu bekommen. In Auschwitz arbeiteten, ebenfalls unter äußerst beengten Verhältnissen, zusammen mit anderen Ärzten zwei tschechische Ärzte, Berthold Epstein und Rudolf Weißkopf, unter dem Rassenforscher Mengele und assistierten

ihm bei seinen "Untersuchungen". Berthold Epstein hinterließ einen Bericht seiner Tätigkeiten.

Hauptuntersuchungsgegenstand war die Noma, eine Krankheit, die zu Gesichtsentstellungen führt und im Lager nur die Roma betraf (und hauptsächlich als Sekundärinfektion unter erheblicher Unterernährung gedeiht, Anm. d. Übers.). Dass es Mengele nur um seine Forschung ging, ist daran zu ersehen, dass einige soeben Geheilte bald in die Gaskammern geschickt wurden. Dr. Weißkopf beschrieb die Auflösung des Zigeunerlagers in Auschwitz samt seinem Krankenblock unter Todesängsten seitens der Insassen, aber auch der anwesenden Ärzte, die sich zu Recht als unliebsame Zeugen in Lebensgefahr sahen.

Roma und Juden fanden sich so in einer Schicksalsgemeinschaft wieder, die sie zusammenführte.

Markus PAPE

MICHAL BOHIN, LÉKAŘ-LIDUMIL

Michal Marzell Bohin se narodil 8. ledna 1895 ve Lvově¹⁾. Toto město v Haliči tehdy patřilo k rakousko-uherské monarchii, později k Polsku, dnes je součástí Ukrajiny.

Francouzské jméno zdědil Bohin po hugenotských předcích, kteří byli kdysi ve Francii pronásledováni, a proto mnozí z nich uprchli do Haliče. Michalův otec Jakub působil jako tajný rada na lvovském finančním úřadě, jeho matka Friederike (rozená Morgensternová) byla učitelkou.

Základní školu, polské gymnázium a první dva semestry lékařské fakulty absolvoval Bohin ve Lvově. Jeho přání studovat dále ve Vídni se z finančních důvodů nesplnilo, mohl si však dovolit studium na pražské Univerzitě Karlově.

První světovou válku strávil poručík Bohin jako zdravotník v rakousko-uherské armádě, 28. října 1917 byl vyznamenán Zlatým křížem. Po první světové válce (10. prosince 1921) promoval. Potom působil nejprve na bakteriologické klinice profesora Houla, později na zemské klinice pro plicní choroby na Pleši, poté na pražské II. chirurgické klinice u profesora Jedličky a nakonec v laboratoři podolského sanatoria. Od září 1926 působil jako praktický lékař v Bílině a v Lounech, dokud si neotevřel vlastní praxi v Praze na Žižkově.

Jeden z Bohinových spolužáků byl na konci 30. let polským velvyslancem v Praze a ani po vstupu wehrmachtu do Prahy s Bohinem nepřerušil kontakt. Jednoho dne se mu Bohin zmínil, že se na slovensko-polské hranici shromažďují německé jednotky. Polský diplomat si to poznamenal a odjel do Polska. Jeho poznámky se o čtyři roky později měly stát Bohinovi osudnými.

Roku 1940 bylo Bohinovi odňato právo vést lékařskou praxi, protože byl považován za Žida. Jeho odvolání Kancelář prezidenta protektorátu Čechy a Morava 20. května téhož roku zamítla. Od té doby si musel na živobytí vydělávat tajně - lepil doma papírové sáčky.

Dne 23. ledna 1943 jej "Ústřední výbor pro řešení židovské otázky" odeslal na příkaz protektorátního ministerstva vnitra do rodinného koncentračního tábora v Letech u Písku, kam bylo v minulých měsících zavlčeno více než 1.000 Romů z celých Čech. V tomto táboře vládli v době působení jeho prvního velitele Josefa Janovského brutální režim a katastrofální životní podmínky. Táborové vedení rozkrádalo potraviny určené vězňům. Když se pak mezi vězni rozšířil skvrnitý a břišní tyfus, vedení jim dokonce odepřelo lékařské služby. Během krátké doby bylo takto úmyslně usmrceno více než 300 lidí, většinou dětí.

Krátce před Bohinovým příjezdem byl Janovský odvolán a v táboře byla povolena stálá lékařská služba. Jako vězeň číslo 339 směl Bohin znovu začít léčit. Díky speciální očkovací metodě se mu podařilo epidemii zastavit a mnohým vězňům, především dětem, tak zachránil život. Sám nosil lněný oblek, který jej měl

ochránit před tyfem a který si pro tento účel ušil. Jen v Letech zachránil život více než tisícovce Romů, což mu umožnil pplk. Jiří Letov. Na tohoto protektorátního úředníka, jehož humánnost a odvaha by si zasloužily, aby vešly ve známost, Bohin vzpomínal takto: "Vůči mně, který byl opatřen židovskou hvězdou, se choval noblesně. Přes zákaz Gestapa, které mě vsadilo mezi Cikány, s nimiž jsem měl dostávat cikánskou stravu a s nimiž jsem měl bydlet, nařídil pan podplukovník Letov, abych dostával stravu četnickou a bydlel zvlášť."

Letov spolu s Bohinem hledali způsob, jak zabránit deportacím Romů do Osvětimi. "Přes tlak orgánů německých nařizoval (Letov, *pozn. autora*) zdržování odsunu, hlásil se neegzistující už tyfus břišní neb skvrnitý, jen aby osazenstvo tábora bylo chráněné jak nejdéle před svým krutým osudem. Tím byl odsun Cikánů v Čechách a na Moravě zdržen nejméně o 1/4 roku. Všechno to činil dle tehdejších protektorátních nařízení ilegálně a tím sabotoval nejlépe tendence Gestapa."¹⁾

Po uzavření tábora v květnu a po vypršení karantény byl Bohin přeložen do koncentračního tábora v Hodoníně u Kunštátu. "Můj pobyt jako lékaře přes tlak SS-orgánů prodloužil (Jiří Letov z ministerstva vnitř, *pozn. autora*) o mnoho měsíců, čímž mne zachránil před dřívějším zatčením. Mé choti, která v této době nacházela se v kritické situaci finanční, pomohl subvencí."²⁾

V září 1943 se Bohin vrátil do Prahy, kde pracoval jako lékař pro pražskou židovskou obec. Když se našly poznámky bývalého polského velvyslance, gestapo Bohina obvinilo z vojenské špionáže. 19. října 1944 jej zatklo a umístilo do pražské věznice na Pankráci. Po týdnu křížových výsledků byl Bohin převezen do Malé pevnosti v Terezíně. Psychicky byl naprosto zničen, dokonce se pokusil o sebevraždu, kterou však naštěstí přežil. Následovaly další výsledky na Pankráci, než jej gestapo 19. prosince znovu poslalo do Terezína a odtud jako politického vězně do bavorského koncentračního tábora Mauthausen. Dostal červené označení T znamenající "Čech". V táboře potkal svého známého z Loun - magistra Noska. Nosek spolu s dalšími Bohinovými bývalými pacienty z Loun jej tajně přemístili do ruského baráku, čímž zmizel ze seznamu vězňů. Zde se o něj starali. Dne 19. května 1945 se Bohin vrátil zpět do Prahy. Jeho spoluvězni jej museli nést na rukou, protože byl zcela vysílen.

Po několikátýdenním pobytu ve vinohradské nemocnici v Praze, kde se léčil z následků věznění a z těžké cukrovky, si na počátku srpna 1945 znovu otevřel lékařskou praxi. Zde k němu přicházelo mnoho Romů a Sintů - buď ho jen pozdravit, anebo se u něj léčit. Jedno z mála letských dětí, které přežily dobu nacismu, na něj v roce 1997 vzpomíná takto: "(...) byl strašně hodnej. Já jsem potom u něj byla s prasklým střevem, když už mi bylo šestnáct let. On měl ordinaci U Bulhara na Žižkově. Ordinace byla plná, když jsme za ním přijely, ale on všeho nechal a hned se mě ujal, převezl mne na Bulovku a šla jsem na operaci. Mám na něj opravdu krásné a vřelé vzpomínky."³⁾ Za války dala tato dívka i další letští vězni Bohinovi jméno "lékař-lidumil".

¹⁾ Naprostá většina informací uvedených v tomto článku pochází z životopisu Michala Bohina, jehož kopie je v archivu autora článku. Bohin jej napsal po válce pro úřední účely.

²⁾ Ze spisu MNO ČR, hlavní personální oddělení, osobní spis pplk. Jiřího Letova, MNO I. Odbor 1950, sign. 23 3/3, "Prohlášení", bez čj., ze dne 27. 7. 1946, podepsané MUDr. Michalem Bohinem.

³⁾ Rozhovor s touto bývalou vězenkyní, která si nepřeje být jmenována, vedl autor článku a sociolog Fedor Gál 2. listopadu 1996. Byl nahrán na magnetofon.

Dne 15. listopadu 1945 musel Bohin svou praxi znovu zavřít a jako závodní lékař nastoupit do ambulantní ordinace na Masarykově nádraží. Potíže nervového původu a rodinné důvody jej roku 1948 donutily na čas práce zanechat.

Po rozvodu se svou první ženou Ludmilou, s níž po válce už nežil, se koncem roku 1948 oženil podruhé. Se svou druhou ženou Marií pak pracoval ve dne v ordinaci, večer směl ordinovat jednu hodinu doma a vykonávat domovní návštěvy u pacientů.

Po válce navštívili Bohinovi několikrát Lety. Přespávali u místního zemědělce Václava Šindeláře, kterého Bohin znal ještě z doby, kdy byl tábor v provozu. Šindelář jako malý chlapec pásal dobytek v blízkosti letského tábora a Bohinovi nosil k táborové bráně jídlo.

Do Terezína se odsouzenec na smrt Bohin podívat nejel. Příliš na něj doléhaly tíživé vzpomínky. Nerad a zřídka vyprávěl o svých zážitcích z koncentračního tábora.

Jelikož se nestal členem KSČ, nemohl publikovat v českých lékařských časopisech. Několik článků mu přesto vyšlo v *Praktickém lékaři*, ovšem bez udání jména. "Vypadlo při sazbě článku," zněla výmluva příslušného redaktora. Jeho články byly publikovány s přítelovou pomocí ve švýcarských odborných časopisech. Když jej jeho známý ministerský úředník, bývalý spoluvězeň z koncentračního tábora v Mauthausenu, přemlouval, aby tam pracoval jako lékař na ministerstvu dopravy, nedal se Bohin přesvědčit, protože se nechtěl zříci kontaktu s pacienty.

Michal Bohin mluvil plynule německy, polsky, česky a francouzsky, hodně četl a jezdil se svou ženou vlakem na venkov. Obzvlášť rád měl procházky v jižních Čechách a v Tatrách. Z Prahy Bohinovi podnikali výlety parníkem po Vltavě. Rádi chodili do Národního divadla. Největší část svého volného času, kterého nebylo mnoho, však trávili doma.

Když 26. dubna 1956 zemřel na srdeční infarkt a jeho tělo bylo neseno k novému židovskému hřbitovu na Olšanech, bylo mezi smutečními hosty mnoho Romů a Sintů, jeho pacientů i bývalých spoluvězňů z Mauthausenu. Pro samotnou paní Bohinovou nebylo jednoduché prodrat se skrz dav lidí k hrobu.

Za svou činnost v Letech a v Hodoníně nedostal Bohin během svého života ani posmrtně žádné vyznamenání. Dodnes.

Autor je pražský publicista a konzultant Evropského střediska pro práva Romů.

Části textu vyšly v knize "A nikdo vám nebude věřit" (Markus Pape, Praha 1997), jiné budou zahrnuty do připravované knihy o Jiřím Letovovi. Kromě citovaných zdrojů užívá autor informací z rozhovorů s druhou ženou Michala Bohina, s paní Marií.

ZUSAMMENFASSUNG

Markus Pape: Michal Bohin, der Arzt und Menschenfreund

Michal Marzell Bohin kam 1905 in Lemberg auf die Welt, einer Stadt, die damals zu Österreich-Ungarn gehörte, später zu Polen und heute zur Ukraine. Nach seinem Medizinstudium eröffnete der Neu-Tschechoslowake eine Praxis in Prag. Doch als 1939 Deutschland die Rest-Tschechoslowakei besetzte und die Nürnberger Rassengesetze auch hier in Kraft traten, verlor er das Recht auf die Ausübung seines Berufs. Im Januar 1943 überraschte ihn das Innenministerium des Protektorats Böhmen und Mähren mit einem Dienstbefehl, in dem südböhmischen KZ Lety als Arzt anzutreten.

Auf einen Erlaß des Innenministeriums hin hatte die Protektoratspolizei seit August 1942 mehr als 1000 Roma und Sinti - ganze Familien mit Kindern - in dieses Lager verschleppt. Der erste Lagerkommandant Josef Janovský tat alles, um die Zahl der Lagerinsassen drastisch zu dezimieren. Er veruntreute Lebensmittel, die für die Gefangenen bestimmt waren und ließ die Gefangenen unter katastrophalen Lebensbedingungen in ärmlichen Behausungen überwintern. Als Ende 1942 eine Typhusepidemie ausbrach, verweigerte die Lagerführung den Kranken eine angemessene ärztliche Versorgung. Innerhalb von kurzer Zeit starben mehr als 300 Menschen einen gewaltsamen Tod, darunter hauptsächlich Kinder.

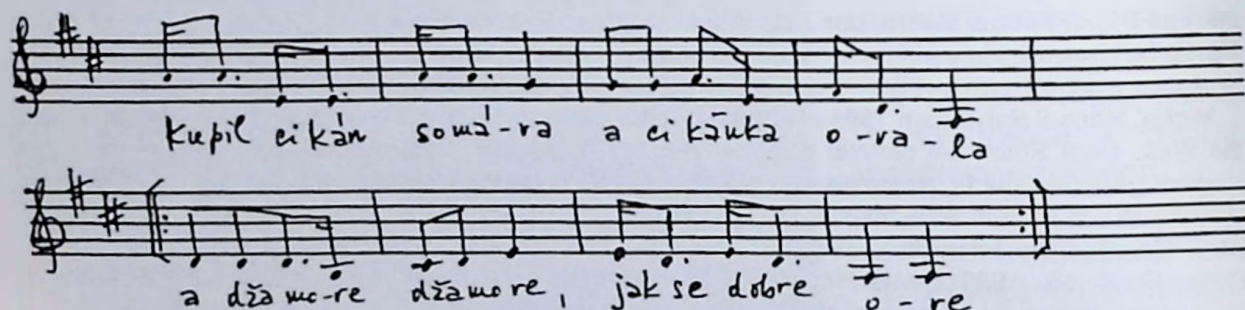
Dank einer riskanten Intervention eines Ministerialbeamten wurde Janovský Anfang 1943 abberufen. Dem neuen Lagerarzt Bohin gelang es in kürzester Zeit, der Epidemie Einhalt zu gebieten. Mit Hilfe des erwähnten Beamten des Prager Innenministeriums tauschte der Arzt in seinen Berichten jedoch ein Anhalten der Epidemie vor, womit die Deportation der Gefangenen nach Auschwitz um ein Vierteljahr verzögert werden konnte. Nach der Auflösung des Lagers im Frühjahr wurde Bohin in das mährische Lager Hodonín bei Kunštát versetzt. Und auch dort verbesserte sich die gesundheitliche Lage der Gefangenen dank seiner ausgezeichneten Fachkenntnisse rasch. Im Herbst 1939 begann Bohin wieder in Prag als Arzt in der Jüdischen Gemeinde zu wirken, wo ihn 1944 die Gestapo verhaftete, erst in die Kleine Festung von Theresienstadt und dann wegen politischer Vergehen in das KZ Mauthausen verschleppte. Nach der Befreiung des Lagers im Jahre 1945 kehrte Bohin schwerkrank nach Prag zurück.

Auch nach dem Krieg besuchten ihn ehemalige Gefangene der Roma-Lager in seiner wiedereröffneten Praxis und erwiesen ihm die letzte Ehre, als er 1956 auf dem Neuen Jüdischen Friedhof in Prag bestattet wurde. Von offizieller Seite aus wurde Bohin jedoch nicht für seine außerordentlichen Verdienste ausgezeichnet - bis heute.

*Markus Pape,
Prager Publizist und Berater
des European Roma Rights Center
in der Tschechischen Republik.*

NA NÁVŠTĚVĚ U VOJTY FABIÁNA

V červnu 1999 jsme byly s Milenou Hübschmannovou na návštěvě u pana Vojty Fabiána, syna významné romské spisovatelky Tery Fabiánové. Řeč byla o všem možném. Až na samém konci návštěvy, už v předsíni, nám pan Fabián zazpíval popěvek, kterým si prý dobírali Židé Cikány. Od písničky se rozvinul nesmírně zajímavý rozhovor. (Přepis je mírně zkrácený.)

Variantu téže písně uvádí jako č. 25 Krekovičová v recenzované knize "Zwischen Toleranz und Barrieren". Jde o archivní záznam z r. 1939 z Velopolie, okr. Humenné, a jako interpret je uváděn A. Sninčák. Ze jména můžeme usuzovat, že nešlo o Žida, a že tedy byla píseň rozšířena také mezi Slováky.

Události, které Vojta Fabián líčí, se odehrávaly v Kurimě u Bardějova, v rodišti jeho otce.

Milena Hübschmannová: A jak to víš, že to zpívali Židé Romům?

Vojta Fabián: Ty tóny, co tam jsou, nemají s cikánskými nic společného. Když vám to začnu hrát na kytaru, tak jsou tam takové přechody (*písnička je v poměrně méně frekventovaném mixolydickém modu - pozn. ZJ*).

MH: No počkej, já jsem se ale chtěla zeptat, kdo ti říkal, že přímo konkrétně tyhle písničku zpívali Židi Romům a ne Slováci Romům.

VF: Hangur. To byl ten s těmi houslemi (v předchozím rozhovoru zmiňovaný populární hudebník, od něž se VF učil romské písně). Ten mi hrál a zpíval i tyhle židovské písničky, protože on uměl hebrejsky.

MH: Nepovídej!

VF: No jistě. Vždyť dřív ti, co žili vedle Cikánů, uměli cikánsky, a i Židi uměli cikánsky.

MH: Na Slovensku?

VF: No jistě. Já si pamatuju staré Židy, kteří tam bydleli: já myslel, že je to Cikán, a on to byl Žid. Mluvil se mnou cikánsky, říkal: „Kam jdeš? Kaj džas?“ A ří-

Vojta Fabián v 60. letech, kdy jako populární zpěvák patřil k idolům romské mládeže.

kal: „Nemáš doma fajfku? Nebo děda, nemá doma fajfku? Dau tut korona.“ Jako: „Dej mi fajfku, já ti dám korunu.“

MH: A oni je nevzali? Přežili válku?

VF: Někteří se vrátili, někteří se nevrátili.

MH: A ten (*Hangur*) ti říkal, že tuhle písničku zpívali Židi?

VF: On mi ji i hrál. I jiné písničky mi hrál.

MH: A ty už si nepamatuješ?

VF: Mám je v sobě, mám. Musel bych si přehrávat, až bych na to přišel.

MH: Říkal jsi hebrejsky, ale spíš jidiš, ne?

VF: No jo, jidiš. Můj strejda uměl jidiš perfektně, uměl číst, psát.

MH: A oni mluvili jidiš, ti Židé tam?

VF: Určitě, protože můj strejda se uměl perfektně modlit a zpívat.

MH: A on uměl hebrejské písmo?

VF: Ano, hebrejskou abecedu... Číst i psát uměl.

MH: A jak k tomu přišel?

VF: Vždyť oni ho chtěli adoptovat. Můj tatínek vyrůstal přece mezi Židy. A oni spolu prostě kamarádili - tahal je za pačesy a tak. A téhle rodině umřel syn. Oni byli stejně staří s tím strejdou, kamarádili spolu. On tam chodil do rodiny, jedl s nimi, spal. A když tamten umřel, tak on tam chodil dál. A oni ho chtěli adoptovat. Ale babička ho nedala. Měla čtrnáct dětí, ale nedala ho.

MH: Takže oni ho naučili hebrejskou abecedu.

VF: On uměl, protože ten druhý kluk se učil, tak on se učil s ním.

Notový a textový přepis Zuzana Jurková

Ctibor NEČAS

DININY PODOBIZNY ROMŮ

Dinah je osobní židovské jméno, jehož používá k signování své umělecké tvorby grafička a sochařka Annemarie Gottliebová-Babittová, která z příkazu pověstného SS-lékaře J. Mengeleho portrétovala v první polovině roku 1944 vybrané vězně cikánského tábora Auschwitz-Birkenau.

Narodila se 21. ledna 1923 v Brně. Otec Richard pracoval jako obchodní zprostředkovatel uměleckoprůmyslové firmy Rigo, jejímž se stal později podílníkem. Matka Johana, rozená Schallová, byla zaměstnána jako účetní. Manželé bydleli v ulici Rumiště 5 a velmi záhy se rozešli. Otec se po novém sňatku přestěhoval do Morvské Ostravy, matka s dcerou zůstaly trvale v moravské metropoli, kde několikrát měnily bydliště, než si pronajaly byt v nově postaveném činžáku v Merhautově ulici č. 11.

Dinah chodila do obecné školy v Nové ulici a do dívčí měšťanské školy v Merhautově ulici, kde po skončení povinné docházky navštěvovala ještě roční přípravný kurz, neboť chtěla získat odborné vzdělání na brněnské škole uměleckých řemesel. Její přání se začalo vyplňovat. Byla přijata a s úspěchem zahájila studium. To však pro svůj židovský původ nemohla dokončit: Absolvovala pouze 1. třídu; vyučování v dalším školním roce směla jenom hospitovat a byla klasifikována pouze z některých předmětů. Po ukončení všeobecného oddělení nemohla být zařazena do žádné speciálky, prof. J. Lichtág ji však na vlastní odpovědnost ponechal jako pomocnou studentskou sílu ve svém sochařském ateliéru.

Takové provizorium bylo však dočasné a po jeho uplynutí musela pracovat sezónně kdesi na Hané v zemědělství. Pak se uchytila na škole pražského grafika P. Kühna. Tam ji zastihla zpráva, že její matka bude transportována do Terezína. Bez rozmyšlení se proto vrátila domů, přihlásila se u příslušných úřadů a byla rovněž zapsána do transportního seznamu. Týden po svých 19. narozeninách byla zavlčena do terezínské Malé pevnosti, kde prožila svou první lásku. Po déle než rok trvající internaci byla s matkou transportována do Auschwitz-Birkenau. Tam byla umístěna v úseku B-II-b, neoficiálně označovaném jako "Familienlager Theresienstadt".

Zpočátku malovala v táboře čísla a nápisy na dřevěných barácích a postupně se dostávala i k určité výtvarné práci. Pro vězeňské funkcionáře i esesáky malovala na zakázku všelijaké žánrové obrázky a podle dodávaných fotografií také různé podobizny, které byly zvláště žádané. Jako malířka si tak vytvářela jakési prominentní postavení a lagerältester A. Böhm jí pro její práci přidělil samostatnou malou místnostku, a dokonce tzv. pipla, což byl ve vězeňském slangu chlapec určený k úklidu a posluze.

Stěny dětského baráku, kde byl blokařem její z dřívějška známý F. Hirsch, dekorovala scénkami a figurkami z Disnayových filmů. Tyto nástěnné malby vyvola-

ly všeobecnou pozornost a táborovému SS-lékaři F. Lukasovi se líbily natolik, že se o nich zmínil před kolegou J. Mengelem, který v úseku B-II-e, běžně nazývaném Zigeunerlager, prováděl rasově-biologický výzkum spojený s pavědeckými experimenty.

Krátce potom byla mladá židovská malířka odvezena Lukasovým automobilem do právě dostavěné sauny v cikánském táboře, kde prováděli fotografování skupinek romských vězňů. Barevné snímky byly však nedokonalé a přítomného Mengeleho jejich úroveň vůbec neuspokojovala. Dinah o tom později uvedla: "On chcia uzyskač naturalne, wierne odcienie koloru ich skóry. Da mi aparat fotograficzny, kaza spojrzeć w niego i spyta czy potrafie tak wierne wykonać portrety Cyganów. Odpowiedzia m, że spróbuje." (*Chtěl získat přirozené, věrné odstíny jejich pleti. Dal mi fotoaparát, nařídil, abych se do něho podívala, a zeptal se, zda se mi podaří pořídit věrné portréty Cikánů. Odpověděla jsem, že to zkusím.*)

Pokus byl nadmíru vyhovující a měl pro Dinu a její další vězeňské osudy mimořádný význam. Z druhořadé malířky se stala potřebná portrétistka. Vstoupila na scénu jako proměněná vězenkyně, pro kterou pak s každodenní pravidelností přijížděl na jízdním kole SS-Unterscharführer L. Plagge. Tento esesák, jenž měl mezi vězni přezdívku Faječka a vyznačoval se brutalitou a krutostí, ji pak vždy ráno ozbrojen vyprovázal ze židovského (terezinského) do cikánského tábora, aby ji odtud večer co večer stejnou cestou eskortoval zpět.

Nově přikázané pracoviště měla v saunovém kumbálku se dvěma židlemi. Jedné používala k sezení, druhé namísto malířského stojanu. Pro práci byla vybavena kartony, štětci a vodovými barvami. Modely při portrétování stály. Jednalo se o různé typy romských vězňů, vybírané podle věku, pohlaví a stupně míšení. "Then Dr. Mengele would bring in a subject he thought was typical for a certain region (mostly girls). I remember painting a young woman from Belgium, one from France, and one from Germany..." (*Potom Dr. Mengele přišel s tím, že se bude portrétovat vězeň. o kterém se domníval, že je typický pro určitý region /hlavně dívky/. Vzpomínám si, že jsem malovala mladou ženu z Belgie, jednu z Francie a jednu z Německa...), komentovala to pozdějším dopisem, v němž nevzpomněla modely z jiných zemí, např. z Polska.*

Nikoho z portrétovaných neznala jménem a s jejich osobními příběhy se seznamovala až během práce. Teprve při pozdějším shlédnutí podobizny č. 1 si uměla vybavit mladou ženu z Francie: "By zrospaczona, gdyż w obozie zmar jej 2-miesięczne dziecko. Chorowa przy tym na żołądek i szkodzi jej obozowy chleb. Uda sie za twiść dla niej przydzia bia go chleba." (*Byla zoufalá, když jí v táboře zemřelo její dvouměsíční dítě. Měla nemocný žaludek a nesnášela táborový chléb. Podařilo se mi zařídit, aby dostávala přiděl bílého chleba.*) Vězenkyně prý jí za tento v táboře necenitelný dar poděkovala tklivou romskou písní.

Všechny modely určoval k portrétování Mengele, pouze německou dívku na podobizně číslo 6 si vybrala k zobrazení portrétistka sama. Líbilo se jí zvláštní dívčino oblečení. Byla to údajně jediná podobizna, která vznikla z jiných než rasově-biologických důvodů.

Portrétování bylo pro autorku snadnou záležitostí, přesto s ním však nijak nespěchala a záměrně si šetřila práci, která jí poskytovala nejen snesitelnější existenční podmínky, ale i naději na přežití a záchranu. V léte však musela další činnost v saunovém kumbálku přerušit a více v ní už pak nepokračovala. Důvody se

dozvěděla až později od W. Brachmanna, který působil v rodinném táboře terezínských Židů jako lagerkapo a pak jako lagerältester. V noci z 2. na 3. srpna 1944 došlo totiž k likvidaci cikánského tábora: práce schopní muži a ženy byli odtransportováni do Buchenwaldu a Ravensbrücku a téměř tři tisíce nemocných, starců a žen s malými dětmi bylo zavražděno v plynových komorách.

První podobiznu podepsala Dinah vlastní přezdívkou - resp. pseudonymem - několik dalších nechala z obavy před možným potrestáním nesignovaných, zbývající však znovu opatřovala zvolenou autorskou značkou. Každou odevzdanou práci Mengele pozorně prohlížel a čas od času na ní přikazoval provádět drobné opravy a doplňky. Hotové podobizny zavěšoval na stěnu své pracovny a shromažďoval tak soubor, který měl sloužit jako ilustrativní materiál k jeho chystané odborné monografii.

Poněvadž práce na jedné podobizně byla uměle protahována, mohly být za necelého půl roku zpodobněny tváře asi 10 - 12 vězněných Romů. Více než polovina této tvorby se zachovala a patří k chloubám sbírek Státního muzea v Osvětimi-Březince. Celkem se jedná o sedm následujících děl, která jsou pro svou průkaznou hodnotu častými exponáty na výstavách v Polsku i v zahraničí a předmětem opakujících se reprodukcí o romském holocaustu.

1. Podobizna mladé ženy z levého poloprofilu s krátce přistřiženými vlasy vyčuhujícími zpod šátku. Dole z levé strany je autorská značka s datem "Dinah 1944", z pravé strany nápis: "Zigeuner-Mischling aus Frankreich". Barevný akvarel 38 x 31 cm. Sign. I-1-111.

2. Podobizna mladého muže z pravého poloprofilu s oholenou hlavou. Dole z levé strany je autorská značka s datem "Dinah 1944", z pravé strany nápis: "Zigeuner-Mischling aus Frankreich". Barevný akvarel 45 x 40 cm. Sign. I-1-113.

3. Podobizna staré ženy z levého poloprofilu se šátkem uvázaným pod bradou. Dole z levé strany je autorská značka s datem "Dinah 1944", z pravé strany nápis: "Zigeunerin aus Polen." Barevný akvarel 45,5 x 38,5 cm. Sign. I-1-112.

4. Podobizna muže z levého poloprofilu s plochou oholenou hlavou. Dole z pravé strany je nápis: "Zigeuner-Mischling aus Deutschland". Barevný akvarel 33 x 26 cm. Sign. I-1-114.

5. Podobizna starší ženy s šedivými vlasy. Na límečku šatů je autorská značka "Dinah", dole z pravé strany nápis: "Zigeuner-Mischling aus Deutschland". Barevný akvarel 38,5 x 31 cm. Sign. I-1-115.

6. Podobizna dívky z levého poloprofilu s barevným a vzorovaně lemovaným závojem uvázaným na způsob turbanu. Z pravé strany dole je autorská značka s datem "Dinah 1944", pod ní nápis "Zigeuner-Mischling aus Deutschland". Barevný akvarel 38,5 x 33 cm. Sign. I-1-116.

7. Podobizna mladíka z pravého poloprofilu. Na límečku košile je autorská značka s datem "Dinah 1944", dole nápis "Zigeuner-Mischling aus Deutschland". Barevný akvarel 43 x 37,5 cm. Sign. I-1-440.

Kolekce má nezastupitelné místo mezi uměleckými projevy, které pranýřují rasové zločiny a varují před jakýmkoli jejich opakováním. Dává pohlédnout do tváří anonymních Romů, které zrádná ideologie kategorizovala na Cikány, cikánské míšence a osoby žijící po cikánsku a odsoudila je k nelítostnému vyhubení.

Podobizny uchvacují místem a dobou svého vzniku. Byly namalovány přímo v cikánském táboře Auschwitz-Birkenau, kde bylo v letech 1943 - 1944 koncentrová-

no téměř 22 tisíc mužů, žen a dětí, a ti tu po několikaměsíčním martyriu většinou poumírali nebo byli zplynováni během závěrečné noci táborové existence.

Díla jsou konečně pozoruhodná i osobností jejich autorky, o níž se zmiňuje četná memoárová literatura, počínaje M. Nyszlim a konče W. Kielarem. Portrétistka zůstávala dlouho utajená, než se podařilo určit její umělecký pseudonym. I pak však bylo zvláště o jejích pozdějších osudech uváděno jen několik málo údajů, v nichž byla řada nepřesností.

Po likvidaci rodinného tábora terezínských Židů byla Dinah přemístěna do ženského tábora v Auschwitz-Birkenau a odtud transportována přes Ravensbrück do Neustadt-Glöwe, kde se dožila osvobození. Komentovala to výmluvnou stručnou větou: "Jestem szcześliwa że przeżył m obóz, jestem szcześliwa że żyje." (*Jsem šťastná, že jsem tábor přežila, jsem šťastná, že žiji.*)

Po krátkém pobytu v repatriačním středisku se vrátila do Prahy, kde však nenašla nikoho ze svých příbuzných ani nejbližších známých. Vystěhovala se proto do Francie, kde se živila jako služka a volně navštěvovala pařížskou výtvarnou akademii. Tam se seznámila s americkým filmovým producentem a po sňatku s ním odjela do Kalifornie, kde žije dodnes jako Annemarie Gottliebová-Babittová.

Literatura:

From within Crime and Horror. Jerosalima 1982.

Konzentrationslagerfångarnas Bilder. Sockhol 1983.

Maxwell, E., Halter, R.: Remembering for the Future. London 1988.

Met de Moed der Wanhoop. Tilburg 1982.

Nečas, C.: Une portraitiste des Tsiganes d'Auschwitz-Birkenau. Études Tsiganes 36 (1990).

Szymańska, I.: Portret w obozie oświęcimskim. Przegląd Lekarski 42 (1982).

ZUSAMMENFASSUNG

Ctibor Nečas: Dinahs Romaporträts

Nach einer aufgrund ihrer jüdischen Herkunft frühzeitig unterbrochenen Künstlerausbildung, die von Gönnern unter eigener Gefährdung noch fortgetrieben werden konnte, folgte Annemarie Gottlieb-Babitt ihrer Mutter nach Theresienstadt und weiter nach Auschwitz-Birkenau. Dort fiel sie durch ihre unermüdliche schöpferische Arbeit auf. Ihre Dekoration der Kinderbaracke mit Motiven aus Disneyfilmen drang bis zu dem im Auschwitz sog. Zigeunerlager tätigen Rassenforscher Mengele durch. Unter diesem war sie dann damit beschäftigt, die für seine Zwecke unzureichenden Farbfotografien durch ihre naturgetreueren Por-

träts von Zigeuner zu ersetzen. Dafür hatte sie eine eigene Kammer zur Verfügung, in der sie nach seinen Kriterien (z.B. Herkunftsland, "Mischgrad" u.ä.) ausgesuchte Zigeuner porträtierte.

Von ihren Modellen erfuhr sie auch etwas über die Bedingungen im "Zigeunerlager" vor dessen Auflösung und dem Abtransport und der Ermordung seiner Insassen. Die meisten der für ein halbes Jahr doch wenigen Bilder - sie hatte natürlich keine Eile mit der Rückkehr in das unwürdige Lagerregime - waren mit dem Pseudonym Dinah unterzeichnet, rund die Hälfte ihres Werkes ist erhalten und im Auschwitz Staatsmuseum untergebracht.

Im Gegensatz zu ihrer ganzen Familie konnte sie die Befreiung miterleben, fuhr in ihren künstlerischen Studie in Paris fort, und heute lebt sie in Kalifornien.

1

2

3

Jiří NEKVAPIL et al.

OBRAZ ROMŮ V STŘEDOEVROPSKÝCH MASMÉDIÍCH PO ROCE 1989

1. Úvod

Tento příspěvek informuje o výzkumném projektu "Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989". Jsou zde uvedeny poznatky a hypotézy zformulované na základě analýzy českých, slovenských a maďarských materiálů, především novinových článků a televizních diskusí, pocházejících z let 1990 - 1995.

Výzkumnou skupinu tvořili Evžen Gál (Praha), Jiří Homoláč (Praha), Ivan Leudar (Manchester), Jiří Nekvapil (Praha), Slavo Ondrejovič (Bratislava) a Anna Šabatová (Praha).

Projekt byl podporován grantem 125/1997, poskytnutým agenturou *Research Support Scheme*. (O první fázi projektu viz Nekvapil et al. 1998).

2. Metody a data

I když jednotliví členové výzkumné skupiny budovali poměrně rozsáhlé korpusy dat, užívali pouze kvalitativní metody. Rozdílné typy dat však byly analyzovány různými druhy kvalitativních metod. Analýza novinových textů využívala metod běžných v lingvistické stylistice, v kvalitativně orientované obsahové analýze a v kritické analýze diskurzu. Televizní diskuse byly analyzovány pomocí aparátu (etnografické) konverzační analýzy. Pro získání etnografických znalostí byla využita biografická metoda. Jako užitečné analytické nástroje, aplikovatelné na různé typy dat (tj. články a diskuse), se ukázaly být koncepty pocházející z etnometodologické konverzační analýzy - konkrétně z tzv. členské kategorizační analýzy (*Membership Categorization Analysis*) - a koncept distribuované/masmediální dialogické sítě (viz dále).

Pokud jde o český materiál, byla první fáze výzkumu zaměřena na shromáždění souboru novinových textů o třech násilných trestných činech, které skončily smrtí Roma (v Klatovech - únor 1991, v Písku - září 1993 a ve Žďáru nad Sázavou - květen 1995) a o jejich projednávání před soudem. Excerpovali jsme všechny texty z pěti nejčtenějších českých deníků, které se k daným událostem vztahovaly (zprávy a komentáře), a dále pak všechny texty, které se zabývaly Romy v průběhu následujícího týdne po dané události.

Televizní diskuse, které se týkaly Romů a v nichž také Romové účinkovali, byly shromážděny pouze z českých televizních programů. Důležité diskuse byly transkribovány v duchu postupů běžných v konverzační analýze. Excerpovali jsme články z českých novin, které referují o těchto televizních diskusích, resp. je komentují.

Pokud jde o slovenský materiál, byly shromážděny relevantní texty zejména ze čtyř významných slovenských deníků. Pozornost byla soustředěna na dva tematické okruhy: a) vražda, resp. zabití čtyř Romů ve slovenském Polichně v r. 1990 (lze dobře zkoumat diachronně, neboť tato událost dodnes v různých

souvislostech přitahuje, resp. mohla by přitahovat pozornost slovenských médií - původce tohoto zabití byl totiž donedávna státním úředníkem); b) jak píší slovenská média o konfliktech majoritního obyvatelstva s Romy v České republice - šlo především o shromáždění (paralelního) slovenského materiálu týkajícího se tří výše uvedených rasově motivovaných vražd v České republice. V souvislosti s událostí v Polichně byl použit i etnografický výzkum (biografické interview).

Pokud jde o maďarský materiál, shromáždili jsme nejen statě, které se Romů týkají bezprostředně, ale i články a jiné dokumenty důležité pro poznání širšího etnografického kontextu: články poskytující mediální obraz menšin v Maďarsku i na Slovensku, články poskytující mediální obraz České republiky, dále např. zákon o menšinách a mediální zákon Maďarské republiky, etický kodex maďarských novinářů apod. Oproti původním plánům se výběr neomezil pouze na dva nejvýznamnější politicky protikladné deníky, ale materiál byl čerpán i z dalších významných celostátních deníků, z regionálního tisku i z některých listů bulvárních. Maďarský korpus tak obsahuje více než 2.000 článků.

Posledním zdrojem dat byly nahrávky každodenních rozhovorů, jejichž účastníci se baví o Romech a přitom odkazují (referují, citují) na svou četbu novinových článků s romskou tematikou. Tato data jsme neshromažďovali systematicky, ale jejich analýza může představovat neobyčejně zajímavou sondu. Relevantní rozhovory byly transkribovány; články, k nimž aktéři rozhovoru odkazují, byly podle možností identifikovány a vyhledány.

3. Poznatky a hypotézy

Poznatky, které lze z českých, slovenských a maďarských novinových textů získat, jsou přirozeně determinovány tím, jak byly jednotlivé korpusy novinových článků budovány. Výhodou excerpce, kterou členové týmu praktikovali, je to, že je do značné míry "mechanická" - výzkumníci neshromažďovali (pouze) rasově předsudečné texty, jak to často bývá v kritické analýze diskurzu, ale texty o jisté události v omezeném časovém období (většinou do jednoho týdne od příslušné události). Smyslem analýzy nebylo ukázat to, že texty vyjadřují rasové předsudky, ale spíš to, jak je kategorie "Rom" konstituována v různých textových souvislostech a jaké prostředky, postupy a žánry při psaní o Romech novináři typicky užívají.

3.1. České novinové texty

Pokud jde o český materiál, je patrné, že v psaní o rasově motivovaných vraždách je zřetelný jak kvantitativní, tak kvalitativní posun (viz Homoláč, mimeo (a), mimeo (b); Šabatová, mimeo). O prvních dvou vraždách (a ještě více to platí o vraždě první z února 1991) české noviny informovaly jen velmi stručně, téměř výlučně pomocí převzatých agenturních zpráv nebo zpráv krajských zpravodajů. O klatovském případě (únor 1991) jsme z období bezprostředně po této události shromáždili 12 zpráv ČTK a 43 novinových textů, o žďárském případě (květen 1995) už 30 zpráv ČTK a 114 novinových textů. Především je ale patrný nárůst počtu komentářů: klatovským případem se zabývala jediná poznámka, žďárským případem 15 komentářů. To je však patrně dáno také tím, že po vraždě v r. 1995 následovala poměrně razantní reakce vlády a že média informovala ve velké míře právě o této reakci. Kromě žánrového rozrůznění (reportáže, ankety, statistiky rasově motivovaných zločinů) se snaha o komplexnější prezentaci da-

ných událostí odrazila především v tom, že novináři citovali nejen názory představitelů romské menšiny, ale přímo obětí, resp. jejich rodinných příslušníků.

Nejpodstatnějším zjištěním naší analýzy mediální prezentace tří násilných trestných činů, které skončily smrtí Roma, je to, že v českém mediálním i politickém diskurzu je za rasově motivovaný považován trestný čin (vražda) pouze tehdy, není-li k dispozici žádný jiný motiv než příslušnost zabitého k jiné etnické skupině (oběť je slušný občan, tj. víceméně asimilovaný Rom; mezi obětí a pachatelem není žádný bližší vztah, např. obchodní, milenecký). V případě napadení dvou romských rodin v Klatovech a ubití *několikrát trestaného* Emila Bendíka (události z r. 1991) je rasový motiv odmítán, vražda Tibora Berkiho ve Žďáru nad Sázavou, "otce pěti dětí", který "měl jako jeden z mála žďárských Romů zájem pracovat" a který "neměl nikdy potíže se zákonem" (prezentace událostí z r. 1995), je podle výroku státního zástupce "ukázkovou rasovou vraždou". Oběť *rasového* útoku musí být tedy alespoň implicitně nositelem kategorie "slušný Rom".

Na jedné straně se novináři většinou vyhýbají tomu, aby útoky označili za rasově motivované, a věnují velkou pozornost jiným motivům, na druhé straně ale pracují s obecnou, dále nediferencovanou etnickou kategorií "Romové" (ačkoli mohou psát např. o rodině X, o občanu Klatov X apod.).

Zkoumané události jsou kontextualizovány různými aktéry různě. Představitelé romského etnika tyto násilné činy obvykle zapojují do kontextu diskriminace Romů, zatímco tisk je často - zejména v klatovském případě - zapojuje do kontextu (romské) kriminality.

Pokud jsou podobné události interpretovány jako rasově motivované, nejsou primárně prezentovány v rámci vztahu majorita - minorita, ale v rámci konfliktu Romové - skinheadi. Přitom se stírá to, že první kategorie (Romové) je vymezena etnicky, druhá (skinheadi) ideologicky. Novináři užívají kategorii "Romové" a kategorii "skinheadi" jako standardizovaný relační pár kategorií (technický termín etnometodologie), charakteristický tím, že nositel první kategorie očekává od/u nositele druhé kategorie nějaké typické aktivity a vlastnosti (skinheadi typicky nenávidí Romy a útočí na ně, Romové se typicky obávají skinheadů a brání se apod.). Na existenci tohoto relačního páru poukazují formulace jako "příslušnost pachatele k hnutí skinheads nebyla prokázána" nebo kategorizace událostí jako "incident" nebo "potyčka", které implikují účast *obou* stran, ale jsou užívány i tam, kde jde o jednostranný akt. Celospolečenský význam rasově motivovaných útoků na Romy novináři marginalizují nejen tím, že je interpretují v rámci konfliktu Romové - skinheadi, ale také tím, že v případě skinheadů zdůrazňují věk pachatelů - viz kategorizaci pachatelů jako "mladíků" nebo komentáře zmiňující "přirozenou agresivitu mladých mužů, kterou je třeba usměřit". Výsledkem těchto textových strategií je to, že skinheadi jsou na základě svých extrémních názorů a svého mládí odděleni od majoritní společnosti - a tím je dáno, že ta není za jejich činy zodpovědná.

Alternativu k popsanému mediálnímu diskurzu o Romech představují články publikované v týdeníku *Respekt*. Zde jsou dané události jasně kategorizovány jako rasově motivované (viz Karhanová, mimeo.).

Mediální diskurz o Romech první poloviny 90.let je součástí obecnějšího politického diskurzu o úloze státu, resp. sporu mezi stoupenci "liberalismu" a stoupenci státních intervencí. To je dobře patrné např. z úvodníku "Vražda" (Lidové noviny 18. 5. 95), který je věnován událostem ve Žďáru nad Sázavou, ale píše se v něm i o problému tzv. pozitivní diskriminace. Viz i názor prezidenta V. Havla, že rasismus

neodstraní tržní ekonomika, který publikovaly pouze *Zemědělské noviny* a *Svobodné slovo* (22. 5. 1995), tj. noviny v České republice víceméně marginální.

Z analýzy českého materiálu vyplynuly tyto obecné závěry:

1. *Rasově motivovaným trestným činům byla věnována na začátku 90. let mnohem menší pozornost než ke konci zkoumaného období.*
2. *Způsob psaní o těchto událostech (tj. prostředky, postupy a žánry) se v průběhu let měnil.*
3. *Zvýšila se různorodost toho, jak byli Romové v masmédiích prezentováni, a zdá se, že kategorie "Rom" se stala v jisté míře situačně podmíněná a kontextově specifická.*
4. *I když byli oběťmi trestných činů Romové, násilí bylo prezentováno a vysvětlováno pomocí vlastností, které jsou stereotypně přisuzovány kategorii "Rom".*

3.2. Slovenské novinové texty

Pokud jde o slovenský materiál, je zřetelné, že o konfliktech romského a majoritního (slovenského) obyvatelstva se ve zkoumaném období psalo obvykle jen formou osamocených zpráv, nezapojených do širších souvislostí (viz Ondrejovič, mimeo); málo byly publikovány analytické žánry (např. komentáře). Soužití Slováků a Romů zajímalo slovenská média v daleko menší míře než vztahy slovensko-české a slovensko-maďarské. Nepodařilo se nám objevit ani jedinou televizní debatu, která by byla věnována Romům.

Rasově motivované vraždy v České republice se hodnotí ve slovenském tisku jako "skutečně rasistické", zatímco závažnost podobných událostí na Slovensku se zlehčuje. Často se argumentuje tím, že romsko-českých konfliktů i romských obětí bylo daleko více v Česku než romsko-slovenských konfliktů i romských obětí na Slovensku. V slovenských masmédiích byl patrný názor, že v zahraničí se při hodnocení rasových problémů na Slovensku a v Česku uplatňují různá kritéria ("dvojí metr"). Tento přístup k romské problematice se stal po rozdělení Československa součástí slovenské vládní rétoriky a je dobře patrný i v tisku. Viz název/titulek obsáhlého interview publikovaného v deníku *Slovenská republika* (18. 9. 1995): "Problém s Romy je v Čechách větší, ale Slovensko je hodnoceno negativně".

Pozoruhodnou strategií, jak marginalizovat rozdíl mezi majoritním a minoritním etnikem, je poukazování na to, že Romové a Slováci náležejí do stejného souboru etnických kategorií na základě následujících společných rysů: (a) obě etnika jsou nebo byla terčem asimilačních plánů svých silnějších sousedů; (b) obě etnika hledala a hledají víc svobody prostřednictvím emigrace, vynucené nepříznivými okolnostmi, (c) obě etnika mají omezené možnosti prosadit své názory prostřednictvím masmédií (v případě Romů patrně doma, v případě Slováků patrně v zahraničí) (srov. *Literární život* 10. 4. 1995).

I když média informují i o pozitivních aspektech soužití Romů se slovenskou majoritou, největší publicitu mají konflikty romského a neromského obyvatelstva, které končí tragicky.

O tom, že média v České republice a na Slovensku vykazovala jinou vývojovou dynamiku, svědčí referování o výše uvedené události v slovenském Polichně (zabití, resp. vražda čtyř Romů). Nejvíce se o této události psalo v souvislosti s jejím projednáváním u soudu, méně už v souvislosti s osvobozujícím rozsudkem, který soud vynesl, a to, že původce tohoto zabití se stal starostou, bylo docela stranou mediálního zájmu.

Majoritní a romský tisk neprezentovaly podstatně různé verze zabití čtyř Romů v Polichně, oba potlačily rasový motiv tohoto případu.

Z analýzy slovenského materiálu vyplynuly tyto obecné závěry:

1. Problematika Romů zaujímala ve zkoumaném období ve slovenských médiích spíše okrajové místo.

2. Pro psaní o romské problematice zůstal důležitý pro slovenská média český referenční rámec.

3.3. Maďarské novinové texty

Pokud jde o maďarský materiál, je třeba posuzovat zvlášť (a) maďarská média v Maďarsku a (b) maďarská média na Slovensku (tj. média vydávaná na Slovensku a psaná maďarsky).

V případě maďarských médií v Maďarsku je psaní o Romech - na rozdíl od Slovenska i Česka - významně ovlivňováno těmito makrosociologickými faktory: V Maďarsku existuje nový (porevoluční) mediální zákon, existuje tu zákon o menšinách, existuje tu novinářský etický kodex. Vedle tohoto specifického institucionálního rámce je psaní o Romech ovlivňováno i specifickým historickým kontextem Maďarska (zánik Rakousko-uherské monarchie a vznik početných maďarských menšin v nástupnických státech monarchie, existence liberálnějšího socialismu v době J. Kádára apod.). Tyto okolnosti přispívaly v novinách k velké žánrové bohatosti materiálů, a to v celém zkoumaném období (zprávy, komentáře, rozhovory, reportáže, úvodníky apod.). Vliv těchto specifických okolností lze vidět i ve vyváženějším přístupu k romské tematice - ve snaze ukazovat příslušnou událost z více stran, což je patrné i v článcích vykazujících rasistické prvky, a dokonce i v bulvárních novinách (viz Gál, v tisku).

Maďarský tisk většinou neprodukuje negativní obraz Romů, spíše ho reprodukuje. Autoři textů často pracují s kolektivní znalostí etnických problémů v Maďarsku (v případě Romů: bída, kriminalita, nezaměstnanost, necivilizovanost, špatné hygienické návyky, příživnictví, agresivita, nepřizpůsobivost, početná rodina, záškoláctví apod.), *expressis verbis* se však vyhýbají (proti)etnickým generalizacím. Ve více než dvoutisícovém korpusu se objevují i články, které poskytují pozitivní obraz Romů v Maďarsku - příklady úspěšných romských osobností, např. podnikatelů nebo policistů.

V novinových textech o protiromských kriminálních činech v obcích Tura a Kétegyháza je patrná snaha státních orgánů (policie, zastupitelských úřadů, vlády apod.) prezentovat tyto činy izolovaně, zatímco občanské organizace (především romské, ale i neromské), politická opozice a částečně i tisk zasazují ve svých politických komentářích tyto antiromské kriminální činy do širších společenských souvislos-

tí, přesahujících obvyklý kontext kriminality. Jako specifická se ukázala - oproti české a částečně i oproti slovenské žurnalistice - kontextualizace romské problematiky "židovskou otázkou" a "otázkou maďarských menšin za hranicemi Maďarska".

Maďarský tisk na jedné straně spoluvytváří obecnou normu společenské nepřijatelnosti etnických předsudků, na straně druhé spoluvytváří konkrétní (společensky "přijatelnou") normu této nepřijatelnosti; tato norma je však mnohdy problematická (viz fyzické napadení bratrů Csurárových a zapálení jejich domů v obci Kétegyháza - bratři Csurárovi nebyli v tisku kategorizováni jako oběti, nýbrž jako násilníci, kteří svým způsobem života jen vyvolali reakci většinového obyvatelstva; nebyli totiž kategorizovatelní jako "slušní Romové").

Psaní o Romech v *Új Szó*, jediném maďarském deníku vydávaném na Slovensku, je významně ovlivněno faktorem omezeného prostoru: Tyto noviny informují totiž nejen o životě samotné maďarské menšiny na Slovensku, nýbrž také o všeobecných politicko-společenských událostech ve světě i na Slovensku. Patrně z tohoto důvodu se psaní o Romech v těchto novinách nejčastěji omezuje na pouhé zprávy. Žánrově větší bohatost je zřetelná v obdobích, kdy na Slovensku dochází k rasově motivovaným zločinům (viz Gál, mimeo).

Typická pro tento menšinový tisk - oproti maďarskému tisku v Maďarsku i oproti českému tisku - je kontextualizace romské problematiky menšinovou politikou slovenské vlády (ta byla zpravidla prezentována jako protimaďarská). Naopak chybí prezentace pozitivního obrazu Romů.

Velice časté jsou převzaté články, ať už agenturní nebo ze světového tisku. Pro převzaté články z Maďarska je charakteristické to, že přinášejí informace o pozitivních opatřeních maďarské vlády v oblasti národnostní politiky, zatímco např. o událostech v obcích Tura a Kétegyháza *Új Szó* neinformoval. Na druhé straně se události často dávají do souvislostí s obdobnou problematikou v českých zemích, a to i po rozpadu Československa.

Pokud jde o články s romskou tematikou, nejčastější jsou ty, které informují o kriminálních činech Romů nebo proti Romům. Podobně jako v českých médiích jsou tyto případy prezentovány často v rámci konfliktu Romové - skinheadi. Nejvíce prostoru věnoval deník *Új Szó* případu v Žiari nad Hronom (červen 1995), kde na následky zranění (polit benzínem a zapálen) zemřel mladý Rom. O oběti se uvádí: "žil v uspořádaných rodinných poměrech, měl středoškolské vzdělání, nekouřil, nechodil do hospody, vyhýbal se výtržnostem, doposud neměl nic s policií". Novinová prezentace případu připomíná českou "žďárskou vraždu" z r. 1995: vražda je kategorizována jako rasově motivovaná, oběť je kategorizovatelná jako "slušný Rom".

Z analýzy maďarského materiálu vyplynuly tyto obecné závěry:

1. Maďarská média v Maďarsku podávají poněkud jiný obraz Romů než média česká; psaní o soužití různých etnik v Maďarsku se vyznačuje větším pochopením pro problémy menšin.

2. Obraz Romů v maďarských novinách na Slovensku (které jsou psány většími autory minoritními) je do značné míry determinován faktem, že jde o tisk minoritní.

3.4. Masmediální dialogické sítě (české televizní diskuse a novinové články)

Analýza televizních diskusí a jejich novinových reflexí vyústila ve vypracování konceptu distribuované dialogické sítě. Touto specifickou formou politického dění rozumíme to, že "politicians speaking on a theme in the mass media frequently address other politicians who are not present in the studio, at a news conference, or a briefing. The mass media are networked (newspapers report what has been said on the radio or TV and people 'on the air' refer to newspaper reports) and both political events and their reports are often loosely duplicated. Political challenges made in the mass media are therefore likely to be heard and responded to." (*politici vyjadřující se k nějakému tématu ve sdělovacích prostředcích oslovují jiné politiky, kteří právě nejsou přítomni ve studiu, na tiskové konferenci nebo na brífinku. Media představují informační síť (tisk přináší zprávy o tom, co bylo řečeno v rozhlasu nebo v televizi, a naopak ve zprávách "z etéru" se reportéři vracejí k tomu, co bylo řečeno v tisku), a tak se politická událost a to, co se o ní říká, vlastně často volně zmnožuje. Je tedy pravděpodobné, že se politickým výzvám zveřejněným v médiích dostane odezvy.* - viz Leudar - Nekvapil 1998, s. 44). *Stupeň komplexnosti (složitost versus jednoduchost) distribuované dialogické sítě, která je generována určitým tématem, je pak úměrný tomu, jak intenzivně je určité téma v politickém životě prožíváno. Je zřejmé, že v českých podmínkách komplexnost dialogických sítí generovaných romskou tematikou postupně vzrůstá. S tím zřejmě souvisí i to (jako pouhý reflex jejich komplexnosti? jako jejich konstitutivní rys?), že v českých médiích přibývá komentářů s romskou tematikou.*

Poučné je však srovnání dialogických sítí generovaných *různými* tématy, která jsou diskutována v téže televizní debatě: na počátku r. 1993 jsme pozorovali, že jestliže konkurovalo romskému tématu téma (sudeto)německé, byla dialogická síť generovaná (sudeto)německým tématem komplexnější (viz Nekvapil - Leudar 1998). Z toho lze vyvodit, že v období dělení Československa byl sudetoněmecký problém prožíván českou společností jako závažnější než problémy týkající se Romů.

Jinou otázkou je to, v jaké míře se dialogické sítě rozvíjejí přes hranice středoevropských států. Jak naznačuje dosavadní výzkum zejména slovenských médií (viz i výše uvedený poznatek, že pro psaní o romské problematice na Slovensku je důležitý český referenční rámec), lze zformulovat hypotézu, že *masmediální dialogické sítě generované romskou tematikou přesahují v středoevropském regionu hranice jednotlivých států*. V případě komunikace mezi českými a slovenskými novináři a politiky se tu jako příznivý faktor nepochybně uplatňuje strukturní blízkost češtiny a slovenštiny; ta umožňuje rychlé a vzájemně srozumitelné reagování. Podstatným faktorem potenciálně zakládajícím nadnárodní charakter masmediálních dialogických sítí je však samozřejmě to, že soužití majoritních etnik s Romy se stává akutním problémem ve všech zkoumaných středoevropských státech (viz vzrůstající emigraci Romů v 2. pol. 90. let). Pokud jde o Česko a Slovensko, romská problematika byla nedávno mediálně prezentována dokonce jako prvořadé téma v česko-slovenských oficiálních vztazích (viz *Mladá fronta Dnes* 8.7.1999, titulní strana, velká fotografie V. Havla a R. Schustera, pod ní tento text: "Schuster v Praze. Vytvoření společné koncepce k řešení problémů s romskou menšinou včera v Praze navrhl slovenský prezident Rudolf Schuster Václavu Havlovi. Český prezident návrh přijal a bude jej tlumočit vládnímu zmocněnci pro lidská práva Petru

Uhlovi. Nový slovenský prezident zamířil do České republiky na svou vůbec první zahraniční návštěvu.“)

Pro zkoumané masmediální dialogické sítě je charakteristické, že v nich účinkuje málo romských účastníků. Důležité je i to, že jejich verbální akce, ačkoli jsou v masmédiích publikovány, často nevedou k dalšímu rozvíjení dialogických sítí. Jinak řečeno, na verbální akce romských účastníků se často nereaguje, ačkoli je na základě konvenčních dialogických struktur zřejmé, kdo reagovat má - viz párové sekvence (technický výraz konverzační analýzy) jako "výzva - reakce na výzvu", "žádost - vyhovění/nevyhovění žádosti".

Během dělení Československa (zkoumané období bylo od listopadu 1992 do poloviny ledna 1993) se v českých médiích utvořila komplexní dialogická síť, kterou konstituoval spor o vyhlášku k zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve městě Jirkov a zejména návrh tzv. antimigračního zákona (viz Nekvapil/Leudar, mimeo). V souvislosti s nadcházejícím rozdělením Československa se totiž očekával velký přesun Romů ze Slovenska do ekonomicky vyspělejší České republiky. Viz palcový titulok článku otištěného na první straně *Rudého práva* (16. 10. 1992): "Chystá se obrovská migrace Romů do Čech". Z analýzy této dialogické sítě vyplynulo, že dominantním problémem se stalo to, zda návrh tzv. antimigračního zákona je, nebo není rasistický. Velká většina příslušníků české politické elity tento návrh odmítla (právě pro jeho rasistický charakter), a to ještě před tím, než ho odhlasovali představitelé Romů. V článcích, které referovaly o přípravě tzv. antimigračního zákona, a zřejmě i ve výchozím textu generální prokuratury, která zákon navrhla, se implicitně pracovalo s typickou prezentací Romů jako zdroje kriminality a nepokoje. Srov. např.: "Návrh zákona o mimořádných opatřeních k zajištění veřejného pořádku, jenž reaguje na nevládnutelnou situaci, kterou v některých obcích vytváří velké soustředění romského obyvatelstva, vypracovala a předložila v minulých dnech Parlamentu ČR Generální prokuratura ČR." (*České a moravskoslezské zemědělské noviny* 6. 1. 1993)

Nevládnutelná situace spojená s velkým soustředěním romského obyvatelstva není v článku blíže charakterizována - čtenář socializovaný v jiné než v české kultuře by se proto mohl relevantně ptát: Proč je ta situace nevládnutelná? Jak to souvisí s koncentrací Romů? apod. Český čtenář však článek rozumí na základě znalosti toho, jaké typické kategoriální aktivity jsou Romům konvenčně přisuzovány - a s tím také počítá pisatel článku.

Romové se stávají tématem pro média velmi často v souvislosti s pácháním kriminálních činů. Propojení mediálního tématu "Romové a kriminalita" je natolik těsné, že není neobvyklé, že Romy se v konkrétních novinách zabývá novinář, který má na starost kriminalitu jako takovou (informace z besedy s novináři, 7. 7. 1999).

Pokud se v českém tisku ojediněle objeví popis pozitivních akcí Romů, bývají takové akce prezentovány jako výjimečné. Aby mohli novináři tyto akce charakterizovat jako výjimečné, pracují nutně s typickými, tj. negativními kategoriálními rysy Romů, jako je kriminalita. I produkce *pozitivního* obrazu Romů tak přispívá k reprodukci a utvrzování *negativního* obrazu Romů.

Pro české televizní debaty, ve kterých účinkují Romové, je charakteristické to, že Romové v nich hovoří téměř výlučně o romských problémech a manifestují v nich především svou romskou identitu. Jen ojediněle se vyjadřují k problémům týkajícím se celé společnosti (samozřejmě s výjimkou rasismu). I když nejsou jako

Romové na počátku televizních debat představováni, ale např. jako poslanci za stranu X, hovoří jako reprezentanti Romů a takto jsou vnímáni ostatními komunikačními partnery i interprety těchto diskusí. Tato skutečnost však není dána jednorozměrností sociální identity Romů - je *strukturním* rysem televizních debat. Romové jsou totiž jakožto Romové (a nikoli jakožto např. sociální demokraté) do debat zváni organizátory debat. To je dáno zase tím, že jsou zváni jen do debat, v nichž je diskusním tématem život Romů, resp. spolužití majority a Romů. Tento rys však jen odráží to, co je symptomatické pro celou českou politickou scénu. Viz následující citát z interview s L. Bodym: "Chtěl bych zdůraznit, že premiér Klaus na mne nahlížel jako na poslance, který se snaží hájit Romy, a ne jako na člena určité strany. To pokládám z jeho strany za korektní." (*Rudé právo* 16. 10. 1992, s. 25) (viz Leudar - Nekvapil, mimeo).

Ve zkoumaných českých televizních debatách se ve většině případů užívá "politicky korektní" kategorie "Rom". Vyskytne-li se i kategorie "Cikán", z reakcí romských účastníků je zřejmé, že "Cikán" a "Rom" jsou užívány jako disjunktivní kategorie (technický termín etnometodologie), tj. jedna je užívána pro kategorizaci "těch druhých", druhá pro sebekategorizaci. Viz následující fragment transkriptu:

N: *pane poslanče vy jste jediný zástupce Cikánů v parlamen [tu,]*

R: *[Romů.]*

(N = Nerom, R = Rom; v přesahu vyznačeném hranatými závorkami mluvčí R opravuje mluvčího N)

4. Závěrečné poznámky

Pokud jde o analýzu nahrávek každodenních rozhovorů, jejichž účastníci se baví o Romech a přitom odkazují (referují, citují) na svou četbu novinových článků s romskou problematikou, dospěli jsme k tomuto zjištění:

Zdá se, že tyto články příliš nepůsobí na proměnu znalostí o příslušné sociální realitě a že spíš jsou využívány jako zdroje situačně podmíněného argumentování.

Tento poznatek koresponduje s myšlenkou, že účinek médií (včetně účinku mediálně zpracované romské tematiky na čtenáře nemá dlouhého trvání a projevuje se spíš v závislosti na momentálním stavu komunikační situace.

Na úplný závěr: Studie vzniklé v rámci projektu "Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989" (viz seznam literatury) mohou odbornou veřejnost zaujmout svým metodologickým přístupem: nepracují s tradičními výčty stereotypů, jak je to běžné v sociální psychologii, ale koncentrují se spíš na to, jak jsou akce Romů nebo akce týkající se Romů v masmédiích formulovány, a na to, jak k této formulaci přispívají sami Romové v masmediálních dialogických sítích. Tím, že se tyto studie zabývají konkrétními textovými strategiemi, které se užívají v komunikaci o Romech či s Romy, mohou také přispět k zlepšení každodenní masmediální praxe.

Doc. PhDr. Jiří Nekvapil je pracovníkem Ústavu lingvistiky a ugrofinistiky na Filozofické fakultě UK. Předmětem jeho zájmu je především sociolingvistika. Stať byla podpořena grantem 125/1997, poskytnutým agenturou Research Support Scheme.

Literatura

- Gál, Evžen: *Obráz Romů v maďarském tisku na Slovensku*. Mimeo.
- Gál, Evžen: *Obráz Romů v článcích o protiromských kriminálních činech v obcích Tura a Kétegyháza*. In: *Kisebbségkutatás*. Budapest. V tisku (maďarsky).
- Homoláč, Jiří: *Jedna podoba mediálního diskurzu o Romech - na příkladu zpráv o událostech v Klatovech v únoru 1991*. Mimeo (a).
- Homoláč, Jiří: *Ukázková rasová vražda - psaní o vraždě Tibora Berkiho ve Žďáru nad Sázavou v květnu 1995*. Mimeo (b).
- Karhanová, Kamila: *Respekt - jiná podoba mediálního diskurzu o Romech*. Mimeo.
- Leudar, Ivan - Nekvapil, Jiří: *On the emergence of political identity in the Czech mass media: the case of the Democratic Party of Sudetenland*. In: *Czech Sociological Review* 6, 1998, s. 43 - 58.
- Leudar, Ivan - Nekvapil, Jiří: *Presentations of Romanies in Czech media: On category work in television debates*. Mimeo.
- Nekvapil, Jiří et al.: *Presentations of Romanies in mass media*. In: *Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice a v zemích střední Evropy v 90. letech XX. století*. Ed. G. Sokolová - O. Šrajerová. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea - Praha: Dokumentační a informační středisko Rady Evropy, 1998, s. 265 - 270.
- Nekvapil, Jiří - Leudar, Ivan: *Masmediální utváření dialogických sítí a politické identity: případ Demokratické strany Sudety*. In: *Slovo a slovesnost* 59, 1998, s. 30 - 52.
- Nekvapil, Jiří - Leudar, Ivan: *K utváření dialogických sítí v českých masmédiích na počátku roku 1993: spor o migrační zákon*. Mimeo.
- Ondrejovič, Slavo: *Médiá na Slovensku o Rómoch - prípad Polichno*. Mimeo.
- Šabatová, Anna: *Smrt Tibora Danihela - Zločin a trest aneb je trestné topit Roma?* Mimeo.

SUMMARY

Jiří Nekvapil et al.: Presentations of Roma in Central European Mass Media after 1989

This contribution summarizes the work done within the research project 'Presentations of Romanies in Central European Media after 1989'. The research findings and hypotheses have been formulated on the basis of the analysis of Czech, Slovak and Hungarian materials, in particular newspaper articles and TV discussions, produced during the period of social change 1990-1995.

The studies produced by the project do not work with a traditional conception of stereotypes, common in social psychology, but instead concentrate on how actions of Roma or those concerning them are formulated in media by journalists and also how Roma themselves contribute to these formulations in dialogical networks.

The point is not to demonstrate how the mass media texts express ethnic prejudices, but rather to show how the category 'Romany' is constituted in specific circumstances, and to show how this is achieved - what rhetorical devices and genres are typically used to present Roma.

From the analysis of Czech materials, the following general conclusions have been derived:

1. Racially motivated crimes were reported in much less detail in the early nineties than a few years later.
2. The style of writing about these events has also changed.
3. The variety of presentations of Roma in the media has increased and the category 'Romany' seems to some extent occasioned and context specific.
4. Even where the Romany is a victim there is a tendency to present characteristics stereotypically attributed to the category Romany and use them to explain the violence.

The analysis of the Slovak materials leads to the following conclusions:

1. In the period under review, the problems of Romany people were treated as relatively marginal in the Slovak press.

2. The contrast with the Czech situation and its analysis in the Western media continued to be important after the division of Czechoslovakia.

The analysis of the Hungarian language materials has led to the following conclusions:

1. The Hungarian media in Hungary presented a somewhat different image of Roma than the Czech media; the writing about co-existence of various ethnic groups in Hungary was characterised by a greater understanding of the minorities' problems.

2. The image of Roma in Hungarian language newspapers in Slovakia (written by minority authors) were to a great extent affected by the fact that this press is a minority one.

For Czech TV debates in which Roma participated, it was characteristic that they spoke exclusively about 'Romany problems', and as Roma. Only exceptionally did they comment on problems concerning the whole society (with the exception of racism). Even when they were not

introduced into programmes as Roma (but as, for example, members of parliament for a particular party) they spoke as their representatives and were heard to do so by the Czech participants - being a Romany was their dominant participant status modifying whatever else they were. The restricted participant positioning of Roma did not, of course, follow from their general one-dimensional personal or social identity - instead it was a structural characteristic of the television debates. Some participants were invited into them by the organisers because they were Roma (and not as, for instance, as social democrats) and they appeared only in the debates in which the topics were Romany and the problems of Czech and Romany co-existence.

It was unusual for Czech press to describe positive and socially valued actions of Roma. When it did, such actions were presented to be exceptional. To achieve this, journalists necessarily worked with typical negative categorical features of Roma (criminality etc.). As a result, even the production of a positive image of the individual Romany contributed to the reproduction of the negative general image of Roma.

J. Nekvapil et al.

Věra ŠČUKOVÁ

PARAMISI PAL O BAKRANE FLAKICI POHÁDKA O OVČÍCH VNITŘNOSTECH

Kaj has kaj na has, dur andro veš dživelas jekh Rom la romňaha the tri-ne čhajenca. Jekhvar o Rom phendá le čhajenge: "Čhajale, me džav la daha te zakerel varesave lovore. Tumen ačhena khere. Tu, mri čhaj nekphureder, savoro deha doporadku, aneħa andal o veš o kašta, pratineħa. No, mri čhaj, andre pivňica ma džá the ole bakrane flakici, so ĥin odej, muk. Te man na šuneħa, avela phujes."

O dad the e daj odgele.

E nekphureder čhaj savoro kerďa, so o dad phendá. Gejľa andro veš, andá kašta, pratindá andro kher. Sar la has savoro kerdo, bisterďa, so lake o dad phendá, gejľas tele andre pivňica u andro nakh lake demaďas bari pacha. Andre balaňi dikħľas o bakrane flakici. Avka kamelas len te chal, ĥoj na šundá le dadeskere lava, iľa peske jekh flakica, taďa, chaľa, paľalas, ĥoj o dad ĥič na prindžarela.

Dikħel avri perdal e blaka, o dad la daha imar aven. E čhaj darandľľas, sar o dad avľľas, has čit.

O dad dikħel, ĥoj savoro kerdo, o kašt ando. Phenel la čhake: "Dikhav, mri čhaj, ĥoj kerďal savoro, so tuke phendom. Či man šundáľ tiž pal o flakici?"

E čhaj phenel: "Dadoro miro, savoro kerďom the pal kada tut šundom."

O dad phenel: "No lačhes, mri čhaj, džav te dikħel andre pivňica." Džal tele, dikħel andre balaňi. Prindžardas, ĥoj e čhaj iľas jekh flakica. Avľa upre, la

Bylo, nebylo, daleko v lese žil jeden Rom se svou ženou a třemi dcerami. Jednou Rom povídá děvčatům: "Dcerušky, jdu s matkou vydělat nějaké peníze. Vy zůstanete doma. Ty, nejstarší dceruško, dáš všechno do pořádku, nanosíš dříví z lesa, uklidíš. Ale, holčičko moje, do sklepa nechod' a ty ovčí vnitřnosti, co tam jsou, nech na pokoji. Jestli mě neposlechneš, bude zle."

Otec s matkou odešli.

Nejstarší dcera udělala všechno, co otec nařídil. Šla do lesa, přinesla dřevo, uklidila dům. Když měla všechno hotové, zapoměla, co otec povídal, sešla dolů do sklepa a ucítila překrásnou vůni. V korytku uviděla ovčí vnitřnosti. Tak se jí zachtělo je ochutnat, že neuposlechla otcových slov a vzala si jedno střívko, uvařila ho, snědla a věřila, že otec nic nepozná.

Kouká oknem ven, otec s matkou už přicházejí. Když se otec vrátil, dívka se polekala a byla zticha.

Otec vidí, že je všechno uděláno, dřevo nanošené. Ptá se dcery: "Vidím, dceruško, že jsi udělala všechno, co jsem ti nakázal. Zdalipak jsi mě také poslechla s těmi vnitřnostmi?"

Děvče odpovědělo: "Tatíčku, všechno jsem udělala, i v tom jsem tě poslechla."

Otec povídá: "No dobrá, holčičko moje, jdu se podívat do sklepa." Sešel dolů, kouká do koryta. Poznal, že si dcera vzala jedno střívko. Přišel naho-

čhake phend'a: "Av manca avri, mri čhaj. Vašoda, hoj mange chochavehas, thov o šero pre kada klatos." O Rom iľa o tover u čhind'a la čhake o šero tele. E daj the o duj čhaja, sar oda dikhle, rovenas, no našti phende le dadeske nič.

Pal varese dīvesa o dad vičind'a le čhajan u phend'a: "Čhajora mire, amen la daha mušinas te džal andro foros. Tu, mri čhaj maškaruňi, savoro deha doporadku, aneħa kašta andal o veš. No phenav tuke, mri čhaj, ma dža tele andre pivňica, muk o fľakici andre balaňi. Te man na šuneħa, phujes tuħa avela."

E čhaj phend'a: "Ma dara, dadučku, savoro kerava, sar mange phend'al."

O dad la daha gele andro foros. E čhaj savoro kerd'as, o kašt and'as, no našti pobisterlas pre ola fľakici. Mišľinelas: Na lava, ĉa džava tele te dikhel.

No sar geľas tele, mard'as lake andro nakh bari pacha. Našti pes odkerlas khatar e balaňi, ĉa dikhelas andre. Mišľinel: ĉa jekh fľakica lava the chava. O dad našti prindžarel, hoj iľom jekh gojori. Pobisterd'as, so pes aĉhilas la pheňake. Iľa jekh fľakica, geľa upre, taďa, ĉaľa.

Avel raťi o dad, dikhel, savoro kerdo, o kašt ando. Phenel la čhake: "Dikhav, čhajori miri, hoj svoro kerd'al, no ĉi man šund'al, so tuke phend'om pal o fľakici?"

"Hi, dadoro miro, šund'om tut."

"Laĉhes, mri čhaj, džav te dikhel tele." Džal o dad tele, prindžarel, hoj e čhaj iľas jekh fľakica. Džal upre the phenel la čhake: "Phen mange, mri čhaj, phend'al mange ĉaĉipen?"

E čhaj darandīľas, no phend'as: "Hi, dadoro miro, phend'om tuke ĉaĉipen."

"Ta te avka, av manca avri!"

Gele avri. Phenel o dad: "Thov o šero pro klatos." E čhaj thoďas o šero pro klatos, o dad iľa o tover, čhind'a o šero la čhake tele. E daj the e nekterneder čhaj rovenas, aľe našti phende le dadeske nič.

ru a povídá dceři: "Pojď se mnou ven, děvenko. Protože jsi mi lhala, polož hlavu na tento špalek." Rom vzal sekýru a usekl děvĉeti hlavu. Jak to matka a dvě dcery uviděly, plakaly, ale nemohly se otci postavit.

Za několik dní si otec zavolal dcery a povídá: "Dĉerušky moje, musíme jít s matkou do města. Ty, moje prostřední, dáš všechno do pořádku, наносíš dříví z lesa. Ale povídám ti, holĉičko, nechod' do sklepa, nech vnitřnosti v korytě. Jestli mě neposlechneš, bude s tebou zle."

Dĉera odpovĉděla: "Neboj se, tatíčku, všechno udělám, jak jsi mi pĉikázal."

Otec s matkou odešli do města. Dívka všechno udělala, dřevo наносila, ale na ty vnitřnosti nemohla zapomenout. Pomyslela si: Nevezmu si, jen se půjdu dolů podívat.

Ale jakmile sešla dolů, ucítila překrásnou vůni. Nemohla se odtrhnout od koryťka, jen do něho zírala. Pomyslela si: Jen jedno střívko si vezmu a sním. Otec nemůže poznat, že jsem si jedno vzala. Zapomněla, co se stalo její sestře. Vzala jedno střívko, šla nahoru, uvařila si ho a snĉdla.

Otec se v noci vrátí, kouká, všechno je hotové, dřevo nanošené. Povídá dceři: "Vidím, že jsi všechno udělala, ale jestlipak jsi mě poslechla, co jsem ti řekl o vnitřnostech?"

"Ano, tatíčku, poslechla jsem tě."

"Dobrá, holĉičko moje, jdu se dolů podívat." Sejde dolů a pozná, že si dĉera vzala jedno střívko. Vráťi se nahoru a povídá dceři: "Pověz dĉeruško, řekla jsi mi pravdu?"

Děvĉe se bálo, ale odpovĉdělo: "Ano, tatíčku, řekla jsem ti pravdu."

"Tak ty takhle? Pojď se mnou ven!"

Šli ven. Otec povídá: "Polož hlavu na špalek." Dívka položila hlavu na špalek, otec vzal sekýru, usekl jí hlavu. Matka a nejmladší dĉera plakaly, ale nemohly se proti otci postavit.

Pal o trin dīves phenel o dad la nek-
temedera čhake tiž avka: "Čhajori miri,
me džav la daha andro foros, tu savoro
ker sar tre pheňa, no phenav tuke, ma dža
tele, ma dikh pro fľakici, ma le, ma cha.
Džanes imar, so pes ačhiľa tre pheňenge."

"Hi, dadoro miro, ma dara, šunava tut."

Avka gele o dad la daha andro fo-
ros. E čhaj savoro kerďa, no našti po-
bisterlas pro fľakici. Mišľindľa peske:
Džav ča te dikhel a džava palis upre.

No sar gefas tele, avka lake mar-
ďas e pacha le fľakendar andro nakh,
hoj našti džalas upre a kamelas ča
jekhori fľakica te lel. Igen daralas le da-
destar, ale oja pacha has ajsi, hoj našti
odgefás bije fľakica. Iľa peske jekh gojo-
ri u mišľindľas peske, hoj o dad pr'oda
našti avel. Taďa peske, chaľa.

Avel o dad khere, dikhel, hoj sa-
voro hin andro poradkos. Phučel
o dad: "Čhajori miri, phen mange čači-
pen, salas tele andre pivňica?"

E čhaj darandīľa the phenel: "Na
dadoro miro, na somas, šundom tut."

"Lačhes, mri čhaj, džav tele te
dikhel."

O dad geľa tele, prindžardľa, hoj
e čhaj na phendľa čačipen. Avel upre,
mek jekhvar phučel la čhatar. E čhaj da-
rangutňi chochavelas. O dad lake phe-
nel: "Av manca avri, mri čhaj." E čhaj
džal, no imar rovel, bo džanel, so pes
ačhela. E daj tiž bares rovel, mangel le
romes, hoj te na kerel oda, bo ča imar
jekh čhajori ačhiľas. Avka les mangelas
pro kľončki, hoj o Rom la na murdardľa,
no phendľa la čhake: "Šun, mri čhaj,
mukav tut te dživel, no vaš oda, hoj man
na šundľal, čhivav tut tele nangate, o jakha
tuke avri lav u dža tuke, kaj kames."

Sar phendľa o Rom, avka kerďa.

E čhaj rovelas. Nangi, sar o Del la
pro svetos andľas, avka džalas the ro-
velas. Džalas dromenca, vešenca,
imar našti pro čanga terďolas, bešľa
peske kijo stromos, zasuča.

Za tři dny povídá otec také nej-
mladší dceři: "Holčičko moje, já jdu
s matkou do města, ty udělej všechno
jako tvoje sestry, ale povídám ti, nechod
dolů, nedívej se na ty vnitřnosti, nejez
je. Víš přece, co se stalo tvým sestřím."

"Ano, tatíčku, neboj se, poslechnu tě."

Tak šli otec s matkou do města. Dívka
všechno udělala, ale nemohla na vnitřnosti
zapomenout. Pomyslela si: Půjdu se jen
podívat a hned se zase vrátím nahoru.

Jenže když sešla dolů, ucítila ta-
kovou vůni střev, že už nemohla jít zpět
a zatoužila si aspoň jedno jediné vzít.
Moc se bála otce, ale ta vůně byla tak
silná, že nemohla odejít, aniž by si kou-
sek neodnesla. Vzala jedno střívko
a myslela si, že na to otec nemůže přijít.
Uvařila si ho a snědla.

Přijde otec domů, vidí, že všechno
je v pořádku. Ptá se: "Holčičko moje,
pověz mi pravdu, byla jsi dole ve skle-
pě?"

Dívka se vylekala a povídá: "Ne
tatíčku, nebyla, poslechla jsem tě."

"Dobrá, dceruško, jdu se podívat."

Otec sešel dolů, poznal, že dcera
nemluvila pravdu. Přijde nahoru, ještě
jednou se dcery ptá. Dívka celá vystra-
šená lhala. Otec jí povídá: "Pojď se
mnou ven, dceruško." Dívka jde, ale už
pláče, protože ví, co se stane. Matka
také pláče, nařiká, prosí muže, aby to
nedělal, protože jim zůstala už jen jediná
dcera. Tak ho na kolenou prosily, že
Rom dceru nezabil, ale povídá jí: "Po-
slyš, holčičko moje, nechám tě žít. Ale
proto, že jsi mě neposlechla, svléknu tě
donaha, vypíchnu ti oči a běž si, kam
chceš."

Jak Rom řekl, tak udělal.

Dívka plakala. Nahá, jak ji Bůh
stvořil, šla a plakala. Šla cestou neces-
tou, už ani na nohou stát nemohla, se-
dla si ke stromu a usnula.

Sar sovelas, sikhada pes lake e Panenko Marijica the phenel: "Šun, so tuke phenav. Dikhav, hoj imar sal potrestimen but u hoj bajines, so kerdal. Ušti u dža ale dromeha. Aveha kijo baro kher, odej palis dža andre."

E čhaj uštiľas u mišľindas, s'oda geľľas sune? Kerďa avka, sar lake has phendo andro suno. Džalas, džalas, rovelas u modľinelas pes. Sar avka džalas, so pes na ačhiľas! Kija late avelas baro udud. No joj pes na daralas, ča pes modľinelas, mangelas le Devlores the la Panenko Marijica, hoj te terďon paš late.

Oda udud džalas kija late, iľas la andre peste. Ačhiľas pes baro zazrakos, e čhaj predikhľa. O Devloro lake odmukľa. E čhaj palikerďa le Devloreske the la Panenkake Marijake.

Sar predikhľa, dikhel, hoj anglal late terďol baro kher. Geľa andre. Odoj la imar užarenas. Dine la te chal, grati te urel. Odoj dživelas, ačhiľa romeha, has la čhavore. Avka lake pomožinda o Devloro the e Panenko Marijica vašoda, hoj pre lende na bisterďa.

Dživelas but berš andre oda kher u mek dživel, te na muľa.

Kaja paramisi me šundom mra datar. Imar na dživel, o Deloro la vičinda kija peste. Joj džanelas aja paramisi peskera datar. Palikerav lake the la babake vaš kajsi šukar paramisi.

Kamás bi, hoj aja paramisi te ginen but Roma, bo mišľinav, hoj andre kaja paramisi hin oda, so amen o Roma po-bisteras: Na dživas le Devleha, na šunas la da le dades, na das peske ajsi pativ sar amare papi, mamija, daja, dada. Po-bisteras, hoj o lav, so diňam, kampel te doľikerel. A so mek horšeder, hoj varekas oda aňi na dukhal, aňi pes na ladžal.

Kamavas bi, hoj o Roma te zaterďon the dikhen andre peskere jile.

Jak tak spala, zjevila se jí Panenka Maria a povídá: "Poslouchej, co ti řeknu. Vidím, že už jsi dost potrestaná a že toho, co jsi udělala, lituješ. Vstaň a dej se touto cestou. Přijdeš k velkému domu a pak vejdi dovnitř."

Dívka se probudila a přemýšlí o tom, co se jí zdálo? Udělala, co jí bylo ve snu řečeno. Šla, šla, plakala a modlila se. Jak tak šla, co se nestalo? Přichází k ní veliké světlo. Ale nebála se, jen se modlila, prosila Boha a Panenku Marii, aby při ní stáli.

To světlo se přibližovalo, až ji celou prostoupilo a přijalo k sobě. Stal se veliký zázrak - dívka prozřela! Bůh jí odpustil. Děkovala Bohu a Panence Marii.

Jak prozřela, vidí, že před ní stojí velký dům. Vstoupila do něho. Už tam na ni čekali. Dali jí jídlo a šaty, aby se mohla obléct. Tam pak žila, vdala se a měla děti. Bůh a Panenka Maria jí pomohli proto, že na ně nezapomněla.

Mnoho let žila v tomto domě, a jestli nezemřela, žije tam dodnes.

Tuto pohádku jsem slyšela od maminky. Už nežije, Bůh si ji povolal k sobě. Ona znala tuto pohádku od své maminky. Děkuji jí a babičce za tak hezkou pohádku.

Přála bych si, aby tuto pohádku četlo mnoho Romů, protože si myslím, že v ní je to, na co my, Romové, zapomínáme: Nežijeme s Bohem, neposloucháme otce a matku, neprokazujeme si takovou úctu jako naši dědové, babičky, matky a otčové. Zapomněli jsme, že slovu, které jsme dali, je potřeba dostát. A co horšího, někoho to ani nebolí, ani se nestydí.

Přála bych si, aby se Romové zastavili a podívali se do svých srdcí.

Přeložila Pavla Šimková

Autorka je ředitelkou internátu při Romské střední škole sociální v Kolíně.

ROMSKÉ ORGANIZACE V AUSTRÁLII (Rozhovor M. Ouhrabkové s O. Durkinem)

Při svém krátkém pobytu v Sydney jsem měla příležitost strávit příjemné odpoledne s redaktorem časopisu Latcho Drom panem Owenem Durkinem. Pan Owen B. Durkin je jedním ze zakládajících členů Romani Association of Australia a redaktorem tiskovin, které Asociace vydává. Když jsem ho při svém pobytu v Austrálii kontaktovala s prosbou o rozhovor pro náš časopis, byl velice milý a ochotný. Kromě "oficiálního" rozhovoru jsme si dlouho povídali o situaci Romů v jiných částech světa. Z internetu a jiných médií ví mnohé i o našich Romech, a tak jsme se bavili o právě aktuální Matiční zdi, o romské politické scéně, o problematice školství... Pan Durkin je (jako většina australských Romů) původem anglický Romanichal, takže už bohužel romsky nemluví. O to víc mu leží na srdci, aby si svůj jazyk uchovávaly rodiny Romů, kteří přicházejí do Austrálie zejména ze střední a východní Evropy. I přestože pan Durkin hovoří anglicky a žije velmi moderním způsobem života, tradiční "romipen" stále prostupuje celou jeho bytostí.

Kolik Romů žije v Austrálii?

Před několika lety Boso Kurda a Robert Young provedli sčítání, jež bohužel dosud nebylo publikováno. Rodina Morrowových, která sčítání pod hlavičkou australské pobočky Romani International realizovala, poskytla údaj o celkovém počtu 16.500 Romů, zjištěném na základě údajů od představitelů jednotlivých romských komunit v Austrálii. Tento údaj však zahrnuje pouze Romy, kteří žijí v komunitách tradičním způsobem. Ti, kteří se asimilovali nebo po svatbě opustili romskou komunitu či prostě nejsou považováni za tradiční Romy, nebyli do sčítání zahrnuti. Moji přátelé z Romani International of Australia se setkali s mnoha Romy, kteří se z různých důvodů identifikují raději jako Srbové, Makedonci, Bulhaři či Rumuni. Vzhledem k nedostatku jiných údajů kromě výše zmíněného průzkumu, který

je navíc spíše průzkumem romských komunit, jsou všechny odhady velmi subjektivní. Většina mých kolegů klade minimální hranici počtu Romů v Austrálii na 25.000. Počet lidí, kteří jsou potomky jednoho romského rodiče či prarodiče pak bude ještě vyšší, pravděpodobně kolem 100.000. Navíc je zde mnoho dalších lidí s romskými předky, kteří přišli do Austrálie v koloniální době jako osadníci či sem byli deportováni a brzy se asimilovali.

Jaká je historie Romů v Austrálii?

Angličtí Romanichals tvořili významnou část koloniální historie Austrálie, což bohužel dosud nebylo nikde zdokumentováno. Do Anglie a Skotska přišli Romové kolem roku 1530. Vítání zde byli jen velmi krátce. Záhy bylo proti nim vydáno mnoho rasistických a diskriminačních zákonů a v některých dobách již pouhá příslušnost k romskému etniku byla hrdelním zločinem. Na počátku 19. století byly policejní zákroky proti Romům extrémně kruté a nespravedlivé. Mnozí byli odsouzeni k deportaci do Austrálie. Další odešli raději dobrovolně. Můj vlastní rod, Boswellovi, býval jedním z nejznámějších a největších rodů v Anglii, ale kolem roku 1850 byla velká část jejích členů deportována do Austrálie a další emigrovali do Ameriky.

Moji kolegové jsou přesvědčeni o tom, že Romanichals přišli do Austrálie již v první migrační vlně v roce 1788. Toto téma by mělo být ostatně tématem jejich připravované knihy.

Teprve kolem roku 1830 se v záznamech o deportovaných objevují podrobnější osobní údaje, které zahrnují také informace o etnickém původu. V regionálních novinách z roku 1856 jsem našel zmínku o "skupině kočovných Cikánů", ze které je možno usuzovat, že Romové tehdy žili v Austrálii také jako svobodní osadníci.

Od koloniálních dob přišlo ještě několik velkých imigračních vln. Nejprve po druhé světové válce a následně po pádu komunistického bloku. Mnozí z těchto romských migrantů v Austrálii našli svou vlastní cestu, ostatní se asimilovali. Pokud vím, otázka romské migrace do Austrálie nebyla dosud historicky zpracována.

Jaké jsou hlavní problémy, s nimiž se Romové v Austrálii setkávají?

Tuhle otázku by mohli asi lépe zodpovědět lidé, kterých se problémy nejvíce dotýkají: Romové z Čech, Rumunska, Srbska, Makedonie a Romové, kteří ještě žijí kočovně. Asimilovaní potomci Romů, jako jsem já, takové specifické problémy nemají.

Romové, kteří nemají stálé bydliště, ať již z důvodu svého životního stylu anebo proto, že cestují za prací, mají velmi omezené možnosti vzdělávání pro svoje děti. Přejít z jedné školy na druhou v průběhu školního roku není jednoduchý, učivo se na školách probírá v různém pořadí a tempu. Ještě těžší je přechod na školu v jiném státě, každý stát má totiž své vlastní osnovy.

Romové z Evropských zemí mívají problémy s jazykem, což se projevuje nejvíce u starší generace a u žen, které mají omezenou možnost kontaktu s anglicky mluvícími lidmi. Kvůli jazykové bariéře a odlišnému životnímu stylu mnozí Romové ani nevědí o sociálních výhodách poskytovaných občanům. Je těžké získat zaměstnání, protože zaměstnavatelé většinou žadatele středního věku s nedokonalou znalostí angličtiny automaticky odmítají. Evropská osvědčení a výuční listy v Austrálii nejsou uznávány. Je možno získat osvědčení o kvalifikaci na základě přezkoušení, ale pří-

prava na ně i přezkoušení samotné opět vyžadují dobrou znalost jazyka. Jsou zde i další bariéry.

Rasová diskriminace je namířena spíš na snědší Evropany obecně, než přímo proti Romům, je také zřejmě méně ostrá než v jiných zemích a mění se třeba podle prostředí, v němž se pohybujete. Asi nejsilnější bude vůči větší skupině Romů pohromadě. Specificky protiromský rasismus se objevuje spíš u ostatních přistěhovalců z Evropy nežli u starousedlíků.

Australané vědí o Romech jen málo a jejich představy jsou založeny na filmech a romantických knihách, případně na článcích z novin a časopisů. Znájí pojem Gypsy, ale ne Rom. Vidí Gypsies jako lidi v pestrých šatech, kočující, líné, kteří kradou, balamutí, čtou z ruky a jsou výborní muzikanti. Jsou gádžové, kteří se oblékají jako Romové a za peníze předpovídají budoucnost, a jsou Romové, kteří nevidí nic špatného na tom, když využívají zakořeněných stereotypů k vlastní obživě. Řekl bych, že většina Romů takové chování vnímá jako posilování stereotypů a nízké úrovně Romů. Naše asociace více či méně úspěšně upozorňuje na předsudky v médiích. Je to nekončící bitva.

I ve vládních kruzích se setkáváme s neinformovaností, která se nejvíce dotýká imigrační a azylové politiky. Trvá zde nedostatečné povědomí o rasovém násilí, diskriminaci a útlaku Romů v Evropě, a někteří vládní představitelé dokonce nemají jasno v tom, zda jsou Romové etnická či jen sociální skupina. Imigrantům velmi pomáhala Mami Morrow. Naše asociace se snaží tento problém řešit na systémové úrovni, zasíláme náš měsíční bulletin důležitým vládním a opozičním politikům a úředníkům na imigračním a zahraničním oddělení. Dalším krokem je účast politiků na významných shromážděních australských Romů.

Jaké jsou nejvýznamnější romské rodiny v Austrálii?

Těžko říci. Každá komunita vám odpoví něco jiného. Mezi Romy z Čech patří Demetrovi, Lolovi, Rusenkoví a Taragošhave (zřejmě Taragošovi - M.O.). Představitelem velké makedonské skupiny je Esteref Abduramanoski. Také je zde mnoho Romů z Rumunska, Bulharska a Srbska. Morrowovi jsou velmi známí svou aktivitou v oblasti podpory spolupráce romských organizací v Austrálii skrze Romani International - Australia, také na poli distančního vzdělávání a poskytováním pomoci romským imigrantům. Rodina Steriových z Rumunska je známá již mnoho desítek let, pohřeb Ruby Sterio v Sydney v r. 1947 byl velkou událostí, která zaplnila stránky tisku. Mezi anglickými Romanichaly jsou známá jména Hearn, Blythe, Lee, Lovell, Wood a Smith.

Vycházejí v Austrálii knihy či periodika v romštině?

Jen velmi málo, snad proto, že oproti Evropě jsou naše komunity od sebe dost vzdálené, a také kvůli velkému množství různých jazyků a dialektů.

Naše skupina, Romani Association of Australia, vydává každý měsíc členský bulletin, který obsahuje výběr ze zpráv o Romech a z romských novin ze zámoří. Jednou za dva měsíce vydáváme Romani review, který dává prostor recenzím a autorským článkům. Pokud je mi známo, žádný jiný tisk pro Romy nevycházel až do loňského setkání romských organizací, kde bylo rozhodnuto o vydávání společného časopisu s názvem "Latcho Drom". Podpora od Romů však byla až dosud mizivá,

takže znovu zvažujeme obsah a případnou změnu na multikulurní časopis. Romové v Austrálii se o podobné věci příliš nezajímají a zatím si neuvědomují, jak důležitou roli může národnostní tisk hrát při řešení sociálních a politických problémů nebo při získávání podpory pro realizaci projektů. Bohužel náklady na distribuci časopisu, zejména poštovné, jsou dost vysoké.

Existuje státní multikulturní televizní síť SBS, ale nemá žádný program určený přímo Romům. Občas vysílají filmy o Romech, někdy i v romštině, ale protože jsou uváděny bez předchozí konzultace s Romy, často jen podporují negativní stereotypy o nich.

Jste členem Romani Association of Australia. Mohl byste ji čtenářům představit?

Tuto organizaci založila asi před osmi lety malá skupinka Romanichalů. Cítili obavy z toho, že ztratí svůj *romanipen*, v němž je vychovávali jejich rodiče kdysi v Anglii - život *on the drom*, mnohem podobnější původnímu životu předků - kvůli tlaku na budování vlastního postavení v moderní společnosti a izolaci od ostatních Romů. Obávali se, že jejich vlastní děti už nebudou vědět, co to znamená být Romem a mluvit romsky. Brzy se připojili další lidé s podobnými obavami nebo lidé, kteří měli romského rodiče či některého z prarodičů a bylo to před nimi utajováno jako rodinná ostuda. Když to zjistili, připadali si podvedeni a cítili potřebu zaplnit ta bílá místa, aby lépe rozuměli svým pocitům a emocím. Romani Association tyto lidi přijala jako Romy a své členy. Uvítala také ne-Romy se zájmem o jazyk, historii, kulturu a politické záležitosti, kteří mohli předávat své znalosti ostatním členům či vystupovat na veřejnosti za práva romské menšiny. Většina našich členů patří k Anglickým a Skotským Romům, ale jsou zde i někteří z Nizozemí, Německa atd.

Jsme dost malá organizace se členy v různých částech Austrálie a Nového Zélandu. Naši členové většinou zůstávají v organizaci po několik let, dokud nenajdou, co hledali, a pak je vystřídají zase noví. Tak se mění i směřování organizace a vystávají nové úkoly. V posledních letech byl největší důraz kladen na lidská práva, zvláště v souvislosti s Romy ve střední a východní Evropě a s těmi, kteří žádali o azyl v Austrálii.

Nejsme financováni vládou, ačkoli by nám to dávalo možnost realizovat mnohé projekty, hlavně proto, že se obáváme ovlivnění našich cílů a záměrů, k němuž často dochází, když významný sponzor chce řídit, jak a na co budou vydávány jeho peníze.

Nedávno jsme se od politiky International Romani Union (IRU) přiklonili spíše k politice Roma National Congress (RNC), protože máme pocit, že IRU již nemá mnoho co nabídnout, zatímco RNC za poměrně krátkou dobu svého trvání dokázala udělat mnoho ve prospěch Romů v Evropě. RNC navíc odmítá financování vládou a je připravena nám svými silami pomoci v jakémkoli projektu. Například se snaží zajistit možnost vzdělávání mladých Romů z Austrálie na seminářích v Evropě. Naopak IRU požadovala od Romů, aby jejím představitelům zaplatili letenky a ubytování při účasti na Kongresu australských Romů, a tím vyjádřili "loajalitu svým lídrům". Navíc nám na různých mítincích Romové z jiných organizací potvrdili, že jim IRU nepomohla, když bylo třeba, a že čas, kdy si její představitelé zasloužili největší úcty, je pryč.

Jak si udržují Romové své tradice a zvyky?

Pokládáte mi tak těžké otázky! Jestli je v Austrálii 100 000 Romů, pak existuje 100 000 odpovědí. Na internetu je možno najít anglické resumé několika českých publikací Pavla Barsy (Politická teorie multikulturalismu či kapitola Národnostní konflikt a plurální identita v knize Národní stát a etnický konflikt), které vystihují jádro věci. Autor říká, že k řešení etnického konfliktu v moderní společnosti existují tři přístupy: federalismus, konsociace a multikulturalismus. Právě multikulturalismus se v Austrálii stává akceptovanou a praktikovanou politikou. Australský multikulturalismus je zřejmě pro mnoho mladých Romů přitažlivý, protože rasová a náboženská diskriminace je zde menší než v mnoha jiných zemích. Máme dobrou životní úroveň a naše společnost je poměrně otevřená.

Takže máme multikulturní společnost, tolerantní okolí, každý má přátele ve škole, v mateřském centru, v práci, v obchodě, ve sportovních klubech, společenských klubech, na večírcích, v církvi... a tak si mladí berou gádže, jejich nejlepší kamarádi jsou gádžové, gádžové se přizpůsobují do rodin a mladší generace se žene do Woop Woop (neexistující Australské místo, "konec světa") a najednou je všechna autorita pryč. I nejzákladnější hodnoty jsou zpochybňovány.

Některé romské rodiny se velmi snaží uchovat si svou kulturu tím, že zůstávají co nejuzavřenější a stěhují se z místa na místo, kdykoliv se jejich děti příliš spřátelí s gádži. Připomíná mi to anglický příběh o králi Canutovi, který se snažil zastavit příliv rozkazováním.

Jsou zde také nelegální přistěhovalci, jejichž rodiny přišly před čtyřmi i více generacemi a dosud oficiálně nikdo z nich neexistuje. Jejich narození, svatby ani úmrtí nejsou registrovány. Protože nemají zdravotní pojištění, u lékaře platí plnou ce-

nu a dostávají se do velkých obtíží, když potřebují hospitalizovat. Operace i pobyt v nemocnici jsou pro pojištěnce zdarma, ale bez pojištění jsou velice nákladné. Jejich děti nemohou chodit do škol, které jsou bezplatné jen pro australské občany. Tím pádem nemohou také získat žádný výuční list nebo další vzdělání. Na druhé straně zase neplatí žádné daně. Je to podobný problém jako u všech Romů po průmyslové revoluci na západě a po pádu komunistického bloku ve vaší oblasti. Romové už nemohou žít ze svých původních profesí, které jim umožňovaly být separovanou komunitou uvnitř národa. Musí se stávat řidiči, dělníky, manažery, vědci, inženýry, módními návrháři a tak dále, což znamená žít mezi gádži a s nimi. Musí se starat o svou image v médiích a zajistit, aby někteří z nich v médiích také pracovali. Také musí pracovat ve vzdělávacím systému, musí se stát kvalifikovanými učiteli, kteří tvoří romské programy pro děti celého národa. Takže si myslím, že největší otázkou pro Romy není co jsou důležité hodnoty a zvyky, ale jak si je udržet. Nejlepším způsobem, jak si udržet to, co je pro nás hodnotné, je přijmout moderní vzdělávání, proniknout do systému a nechat ho pracovat pro nás.

Co byste vzkázal Romům v Čechách?

Sledujeme vývoj situace v Čechách s velkým zájmem. Hluboce zakořeněný rasismus vůči Romům je velmi stresující. Musí být nesmírně frustrující, když zákony a opatření k ochraně minorit a dokonce úřad zmocněnce pro lidská práva mají tak malý vliv na chování občanů a úřadů, tak malý význam pro každodenní život Romů. Také rozhodnutí jiných zemí odmítat Romy jakožto "ekonomické uprchlíky" je těžko pochopitelné. Ve svém bulletinu vždy ujišťujeme, že naši členové i vláda vědí, co se odehrává. Pokud se rozhodnete, že musíte opustit svou zemi, budte zde vítáni. Mnoho pozdravů z Austrálie!

VÝTVARNÍ UMĚLCI

Barbara SCOTCH

ZLO NEVYPADÁ VŽDY ZLOVĚSTNĚ

Jmenuji se Barbara Scotch. Narodila jsem se ve Švýcarsku, ale žiji v USA ve státě Vermont, kde se věnuji výtvarnému umění.

Jádro výstavy "Lety" tvoří 21 leptů a 11 fotografií, které společně vyprávějí příběhy Romů přeživších tábor v Letech za 2. světové války. Vznik této výstavy ovlivnilo mnoho faktorů počínaje mým zájmem o dějiny holocaustu. A můj zájem o holocaust pramení zase z mé rodiny, navzdory tomu, že nejsme Židé, nýbrž protestanti, a 2. světovou válku jsme strávili v bezpečí ve Švýcarsku. Má matka je Němka a před válkou se na gymnáziu spřátelila s neterí Alberta Einsteina. Když se pak ve 30. letech stal Židům život peklem, má rodina pomáhala její rodině nalézt útočiště nejprve ve Švýcarsku a později v USA.

Ve Vermontu žiji se svým mužem, který je americký Žid. V roce 1993 se dali dohromady výtvarníci z Vermontu spolu s výtvarníky z německého Dachau (v Dachau se nalézal jeden ze smutně proslulých koncentračních táborů), aby společně vytvořili projekt nazvaný "In uns Dachau" - "Dachau v nás". Skrze umění měl tento projekt vyprávět o hrůzách holocaustu, a především o potřebě pochopit jeho příčiny a položit tak základ pro moudřejší budoucnost, která by taková zvěrstva už nikdy nedopustila. Výtvarníci z Dachau strávili měsíc ve Vermontu a následoval měsíční pobyt amerických výtvarníků v Dachau.

Dachau jsem navštívila v roce 1995. Ohromila mě krása tohoto starobylého města po staletí zobrazovaného malíři, a zvláště mě překvapilo přátelské přijetí jeho obyvatel. První večer mi moji hostitelé připomněli starou víru, že co se mi bude zdát první noc na neznámém místě, to se vyplní. Zdálo se mi, že kráčím městem a mímám výlohy obchodů, až jsem došla k rámařství. Ve výloze stály obrazy. Právě když jsem se chystala prohlédnout si je zblízka, obrazy se ke mně otočily zády. S leknutím jsem se probudila. Za oknem se rýsovala oplocená papírna s obrovskými kouřícími komíny, obklopená hromadami klád a balíky papíru. Byla to obyčejná průmyslová budova, ale stejně jako v mém snu teď vypadala jinak než za dne. Větve mohutného stromu opatrně sahaly za plot, kde stály vyrovnané neživé klády. Některé průřezy klád zpodobňovaly lidské tváře a šesticípou hvězdu. Žlutý stroj v dálce připomínal střepy té samé hvězdy.

Rozhodla jsem se své vize zaznamenat. Chtěla jsem zobrazit realitu běžného, a snad i krásného města, které jsem viděla z okna tak, aby zároveň byla odha-

lována jeho minulost. Umělecký směr, který vznikl z mé vize, jsem nazvala "o.T.". ("ohne Titel" znamená v němčině "bez názvu"). Zobrazuje cestu od živého stromu k zpracovanému dřevu - od žijícího k neživému - bez ohledu na dějiny. Když jsem začala používat ta dvě písmena "o.T.", uvědomila jsem si, že vlastně píšši německé slovo "tot", neboli "mrtvý". Později jsem ještě přidala slovo "Vergangenheitsverarbeitung", což znamená "zpracovávání minulosti". Je to má vlastní verze německého slova "Vergangenheitsbewältigen" - "vyrovnání se s minulostí", které v současnosti běžně používá většina Němců v souvislosti s holocaustem. Samotnou mě překvapilo, jak mírné tóny barev jsem při malování používala. Nemohu si být jista, ale snad je to způsob, jak vyjádřit, že zlo nevypadá vždy zlověstně a že ani umění, stejně jako slova, nedokáže oslovit bez onoho "Verarbeitung" v mysli každého diváka.

V této době zasáhla náhoda (nebo snad něco jiného?) a rozšířila okruh mého zájmu na osud Romů za 2. světové války. V roce 1998 jsem přijela do České republiky s výstavou netýkající se holocaustu, nýbrž patrona českých hudebních skladatelů, Antonína Dvořáka. Výstava s názvem "Vizuální hudba" sestávala z 38 uměleckých objektů, které s použitím různých médií převáděly do vizuální podoby Dvořákův Opus č. 96. Místem výstavy se stal zámeček Vysoká, po mnoho let Dvořákův letní byt, a rodinné sídlo Dvořákových ve stejnojmenné vesničce, kde je nyní muzeum Dvořákovy hudby. Vystavování děl věnovaných otci české hudby spolu se získáváním vědomostí o Letech mi umožnilo poučit se o pozitivních i negativních stránkách českých dějin, jakož i o vlasteneckém zápalu, jak jej známe z mnoha míst světa.

Následující rok jsem jela do Prahy, abych se dozvěděla co nejvíce o osudu Romů ve válce, ale hlavně o Letech. Zúčastnila jsem se diskusního večera, kde Romové romsky vyprávěli o svých současných zkušenostech a předčítali básně vycházející z výpovědí pamětníků z Let, tak jak je zaznamenal historik Paul Polansky. Od té doby pracuji na materiálu na novou výstavu, která by skrze oněch 21 leptů a 11 fotografií sumarizovala mou reakci na to, co jsem se dozvěděla o Letech.

V současné době se projednávají podrobnosti týkající se této výstavy, které se pravděpodobně bude konat v Muzeu romské kultury v Brně, přičemž časově by měla korespondovat se dnem uctění památky obětí Let, tedy s 13. květnem 2000.

V jednom mám jako výtvarnice jasno: Ráda bych zdůraznila, že tato výstava nemá být pohledem Američanky nebo Švýcarky na české dějiny lidských práv. Jak Američané, tak Švýcaři mají své vlastní zájmy týkající se lidských práv, stejně jako je mají i ostatní národnosti. Otázky lidských práv nejsou vymezeny státními hranicemi, a proto se pro potřeby této výstavy považuji především za umělce, bez ohledu na národnost.

Tato výstava by měla být příležitostí k novému chápání skutečnosti, možností pohlédnout do tváře lidí z celého světa a uvidět tam ne to, co je navzájem odlišuje, ale to, co je jim všem společné. Je to jedinečná šance spatřit v těchto tvářích sami sebe a naše společné lidské potřeby.

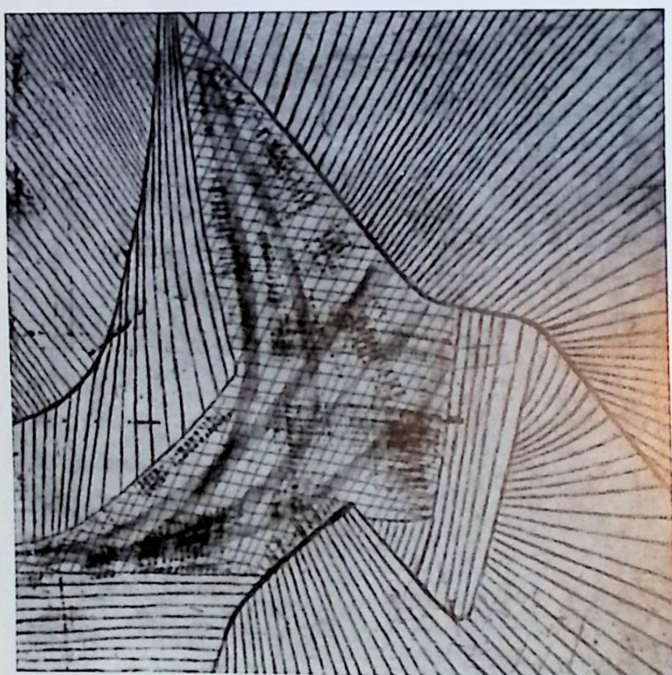
přeložila Karolína Ryvolová

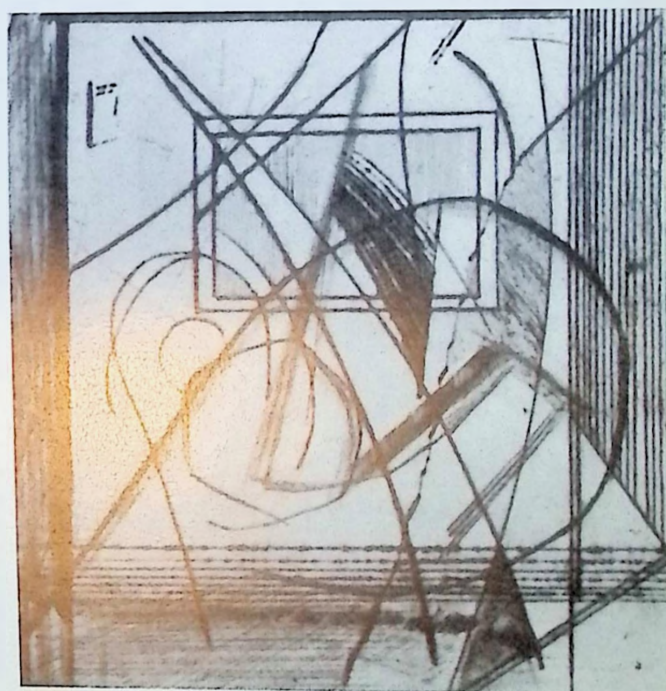
Svatá Hora (Příbram)

Příbram: Dvě kultury se střetávají

Obklíčení

Uvěznění v cikánském voze
Domov, protože bezpečí bylo navždy zničeno

Výkrmna prasat v místech, kde lidé umírali hladu

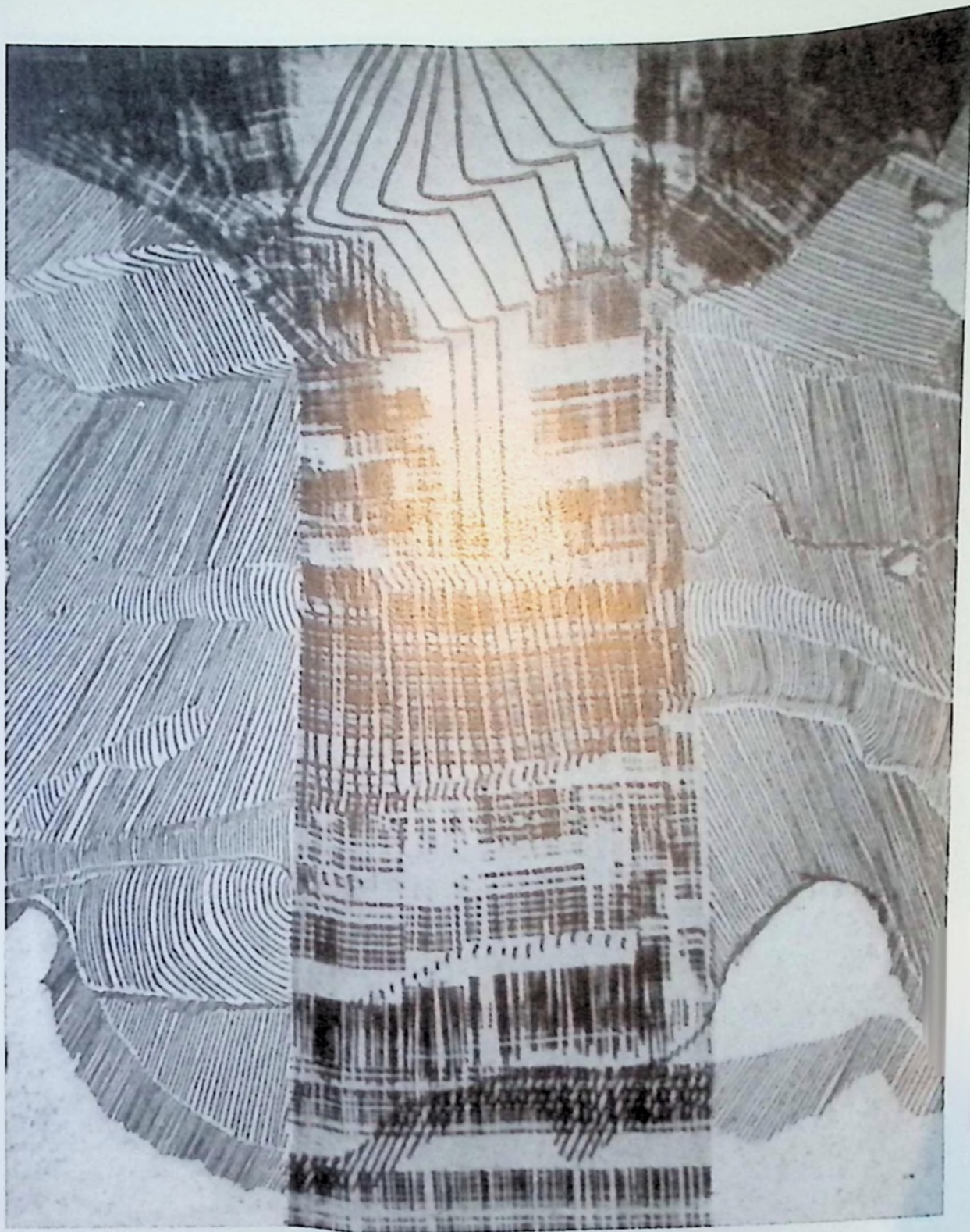
Osvobození duchů

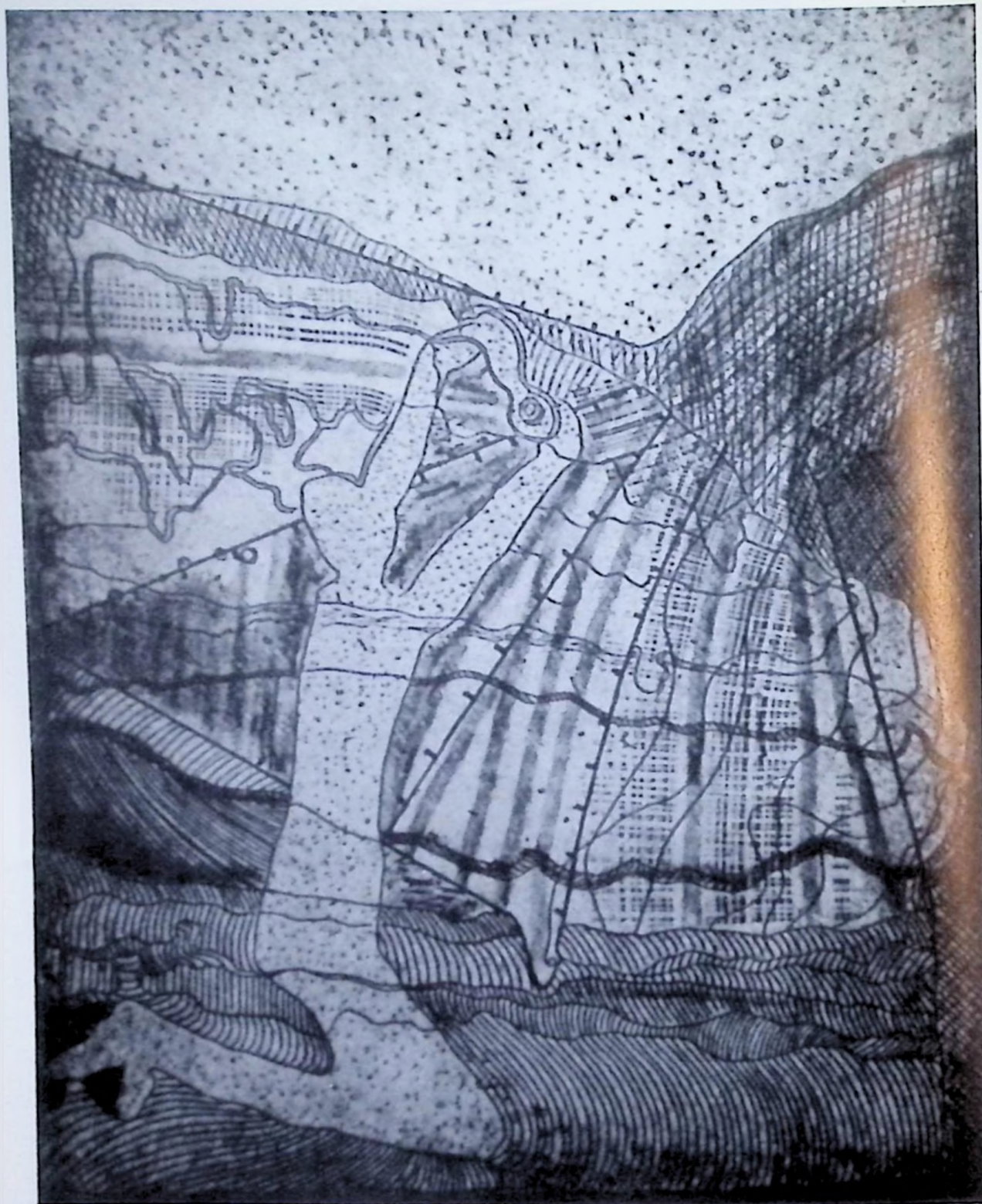
Smrt

Truchlení

Prolínání - Cesty Romů - Ukřižování - Výroba české kultury

Příběh Boženy Růžičkové

*Rakve z odpadového dřeva (těla byla pohřbívána
nejprve vleže, posléze ve vykopaných jamách vstoje)*

Když zmizí prasata

PORTRÉTY

TERA FABIÁNOVÁ

Tera Fabiánová (po otci Kurinová) patří mezi naše nejstarší romské spisovatele. Letos jí bude 70 let. Její život i dílo jsou tak zajímavé a obsažné, že si zaslouží, abychom si je v našem časopise připomínali po celý rok.

Tera se narodila 15. října 1930 v Žihárci (dnes okres Šaľa) na jižním Slovensku. Sídli tu komunita jejích příbuzných z otcovy strany, strýcové a tety. Byl mezi nimi i strýc Robert, který svého bratříčka, Terčina tatínka, vychovával od tří let. Oba jejich rodiče totiž zemřeli v témže měsíci na španělskou chřipku a zůstalo po nich deset dětí, nejmladší v peřince. Starší sourozenci si ty nejmenší rozdělili a starali se o ně. Podrobněji o tom vypráví Terka a její nejmladší sestra Ili v příspěvku "Románo čaládo" otištěném v Romano džaniben 1-2/1996, s. 6 - 10.

Když byly Terce čtyři roky, přestěhovali se rodiče do rodné obce Terčiny maminky, do Vlčan nedaleko Žihárce, a otec tu v romské osadě postavil vlastní dům - malý domek z nepálených cihel, které už i čtyřletá Terka s ostatními členy rodiny pomáhala šlapat.

Když bylo Terce osm let, připadlo po tzv. vídeňské arbitráži (2. 11. 1938) 10.400 km² jihoslovenského území Maďarsku. Spadala sem i Šaľa s celým rozsáhlým okolím. Pro Kurinovu rodinu to znamenalo, že otec, živitel rodiny, byl odveden do maďarské armády a později odšikován na východní frontu do boje proti SSSR. Bratr Lajoš, nejstarší z pěti sourozenců, byl pak koncem války jako šestnáctiletý odvezen do Německa na nucené práce. Válka měla za následek i to, že Terka vyšla jenom tři třídy obecné školy. Píše o tom ve svém krásném životopisném vyprávění "Sar me phiravas andre škola - Jak jsem chodila do školy".

Po skončení války připadla území zabraná horthyovským Maďarskem opět obnovené Československé republice.

V roce 1946 se rodina Kurinových s mnoha dalšími Romy i chudými gádži nechala "naverbovat" na práci do Čech¹⁾.

Terka ve svých šestnácti letech pracovala s ostatními na různých statcích, potom v Praze na stavbách, později jako služka u "milostpaní a milostpána" v jejich hospodě - do roku 1948 soukromé - a dosyta si užila, co znamená být služkou.

Tera Fabiánová s maminkou
Foto: rodinný archiv

Terčini rodiče

Jenomže jak Terka na jednom místě svého životopisného vyprávění říká: Man savo-restar iľa avri mro humoris. (Mě vždycky zachránil můj humor.)

Jako osmnáctiletá poznala svého muže Vojtu Fabiána z Kurimy u Stropkova a v květnu 1949 se jim narodil první syn Vojta.

Vojta Fabián, Terčín manžel

O svém manželství Terka nemluví ráda. Skončilo rozvodem po čtyřicetiletém soužití. Pro tradičního romského "chlapa" Vojtu, navíc profesionálního vojáka - poddůstojníka, nebylo lehké smířit se s tím, že tvůrčí, svérázná Terka se absolutně vymyká roli poddané, poslušné romské ženy. (V tom snad by bylo možno přirovnat jejich vztah ke vztahu Boženy Němcové a jejího usedlého, úřednického muže, až na to, že Terka při své výchově nikdy nepřekročila příkázání te avel žuži avre muršestar - zůstat neposkvrněná jinýr mužem).

Soužití s komunitou východoslovenských Romů, k nimž Vojta patřil, mělo rozhodující vliv na Terčín mluvní i písemný projev. V podstatě Vojtův dialekt přejala, je ovšem přetíženy prvky její rodné tzv. ungriki čhib - "maďarské romštiny". V lexikální úrovni je to většinou obohaceno, protože

" Pro příští číslo připravujeme článek historičky Noskové, která na základě objevených archivních materiálů podává svědectví o osudu Romů v Československu v prvních dvou poválečných letech.

Čís. průkazu ~~421~~ 004 19.62

JEŘÁBNICKÝ PRŮKAZ

CKD PRAHA
NÁRODNÍ ZODPĚVNOSTNÍ
FABRIKA
KOLÁŘSKÝ
PRŮMYSL

Razítko vydávajícího závodu

ČSN 27 0140 příloha č. 13a

DT 621.873.001.85 (087.8)

Evidenční čis. ~~421~~ 004

Příjmení Fabianova

Jméno Terezie

Narozena dne 15.10.1930

v Žiharce

Číslo občanského

průkazu 108 117 H5-61

Na základě lékařského potvrzení, praktického zacvičení, teoretické a praktické zkoušky z obsluhy jeřábů a ze znalosti bezpečnostních předpisů je držitel tohoto průkazu oprávněn samostatně obsluhovat jeřáb:

střída A 2

s pohonem elektrickým

v Praxe dne 20.7.1962

CKD PRAHA

NÁRODNÍ ZODPĚVNOSTNÍ

FABRIKA KOLÁŘSKÝ PRŮMYSL

Žiharce

Účast na opakování bezpečnostních předpisů (každého čtvrt roku)

Rok	I.	II.	III.	IV.
19 62				
19 63		5. Praxe		
19 64	2. Praxe			
19 65			8. Praxe	
19 67		4. Praxe		
19 68	3. Praxe			
19 69		4. Praxe		
19 70			7. Praxe	
19 72	1. Praxe			
19 73				6. Praxe

Při neúčasti dvakrát za sebou jdoucí ztrácí průkaz platnost

Potvrzuji, že jsem řádně obeznámen s bezpečnostními předpisy pro obsluhovatele jeřábů a že jsem si vědom odpovědnosti za prokázané úrazy a škody způsobené svým nesprávným jednáním.

Fabianová T.
podpis držitele průkazu

horizontální variety (tj. dialektní výrazy) se přesunují do škály vertikální, stylistické, a stávají se synonymy. Obtížnější je zvykat si na paralelní užití gramatických tvarů. Pro Terčinu romštinu je například charakteristická koncovka imperfekta **-ahi**, namísto **-as** užívaného ve většině ostatních dialektů. Fonetických a morfologických rozdílů je v obou dialektech pochopitelně víc - i když se po krátké době mluvní zkušenosti mluvčí obou dialektů dobře dohovoří.

Když Terka mluví se slovenskými Romy, je "maďarských" prvků v jejím projevu méně. Když mluví se svými příbuznými, vrací se sice ke svému dialektu, ale příbuzní si ji dobírají, že se z ní stala "Slovenka", protože se nedovede zbavit prvků přejatého jazyka.

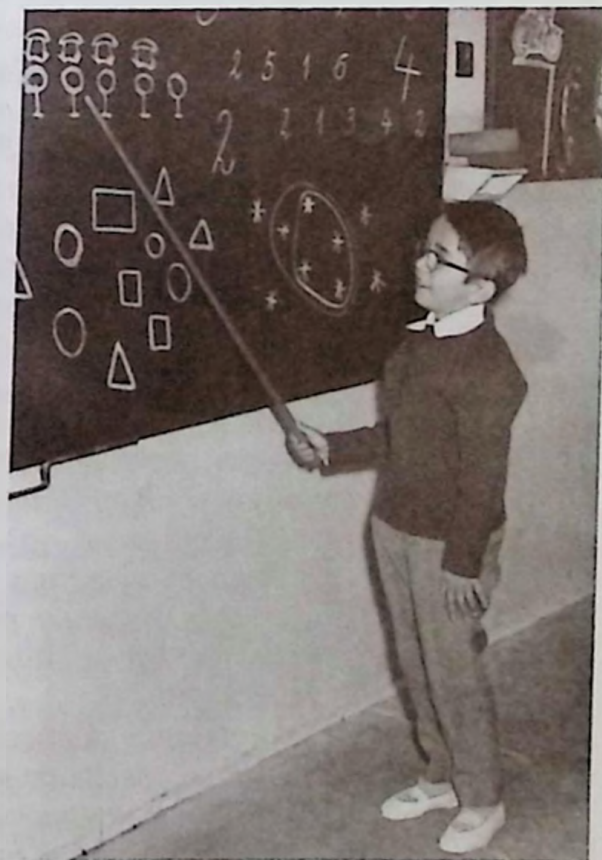
Ve svém literárním projevu se Terka drží spíše zvyklostí "slovenské" romštiny. Zpočátku ovšem psala maďarským pravopisem, který si osvojila během pouhých tří let, kdy chodila do obecné školy. V oblasti Šalí žila vždy maďarská menšina a v Terčině dětství tu jiné než maďarské školy nebyly. Postupem času začal pod vlivem českých knih vnikat do jejích romských literárních prací český pravopis, který později poněkud ustoupil pravopisu romskému, vypracovanému jazykovou komisí Svazu Cikánů-Romů (1969 - 1973).

Manželství poznamenalo Terčinu tvorbu nejen v jazykovém projevu, ale i ve volbě témat. Řada jejích povídek i veršů se zabývá trpkým osudem romské ženy.

Terka celý život od svých pěti let pracovala: u sedláků na poli, v židovských rodinách, na statcích v pohraničí, na stavbě, jako služka v hospodě. Když "milostpaní" znárodnili hospodu, začala Terka dělat v ČKD ve Vysočanech jako uklízečka, náde-nice. Tam si ji všiml "gádžo, so prindžarlas but thema - šaj uľa Čhindo, na dža-

dcera Maryka

Nejmladší syn Miša před třiceti lety

Nejstarší syn Vojta

Prostřední syn Jarda

nav“ (gádžo, který poznal mnoho zemí, možná, že to byl Žid, nevím). Všiml si, že Terka má na víc, než aby tahala těžké kusy železa. Dovedl ji k tomu, aby si udělala jeřábnický kurz. Když ho Terka s výborným prospěchem skončila, začala pracovat na jeřábu v ČKD a tuhle práci vykonávala 35 let. Několikrát byla vyznamenána.

Práci na jeřábu musela zanechat ze zdravotních důvodů. Napůl ohluchla, začala ztrácet smysl pro rovnováhu, chemické výpary z kyselin, ve kterých se kotle vyráběné pro Írán a Írák zbavovaly rzi, postihly Terčin organismus tak, že se musela podrobit operaci. Při ní prožila klinickou smrt. Vrátila se k životu, protože ji držely její čtyři děti. Tento zážitek jako by “předžila” v jedné ze svých prvních povídek “**Le Romeskero suno - Sen Cikána**”. Romský jeřábník v ČKD prožije po úraze klinickou smrt. Dostane se do nebe. Těší se, že konečně zde budou Romové rovnoprávní s bílými. Jak je překvapen, když vidí vchod pro gádže a zvláštní vchod pro cikány. I dál je všechno stejné jako na zemi - ani v nebi nemají Romové stejná práva. Povídka - snad vůbec první Terčina próza - je napsána s vynalézavým humorem, který trpkou zkušenost být Romem vyjadřuje výmluvněji než jakákoli politická agitka. Povídka “Sen Cikána” byla v českém překladu vysílána v Československém rozhlase v polovině šedesátých let. Jeřábník v povídce se nakonec vrací k životu, protože ho volá jeho žena a děti.

Třebaže je Terka dávno v důchodu, dodnes pracuje. V rozhovoru otištěném v tomto čísle vypráví, jak se dostala do služby na maďarském zastupitelském úřadě. Později pracovala “u Arabů”, pak v rodině venezuelského konzula. Tam se seznámila s indickou kuchařkou a výborně si rozuměly, nejen lidsky, ale i jazykově: Terka mluvila romsky, Indka “indicky” (?) a za několik dní pochopily příbuznost obou jazy-

ků natolik, že se domluvily. Dnes Terka myje dennodenně pět pater jednoho úřadu. Musí? Říká, že musí, protože kdyby za drahé peníze neodkoupila státní byt, ve kterém žije, šla by na ulici. Pochopitelně že jí finančně přispívá nejmladší syn Miška, prodavač v exkluzivní prodejně, který bydlí s Terkou. Pomáhá i nejstarší Vojta. Dcera Maryka žije v Německu a nemá to lehké. Jaroušek, druhý syn, kdysi zpěvák v Kučerově skupině, před několika lety zemřel. Je to jedna z tragédií v Terčině životě - a nebylo jich málo.

Terka začala psát už jako dítě. V příštím čísle bychom rádi otiskli úryvky z obsáhlého rozhovoru, kde vypráví i o tom, jak začala psát. Psala ovšem maďarsky, protože ji nenapadlo, že by romština byla pro literaturu způsobilá.

Při vzpomínce na to, jak vznikla Terčina první romská báseň, se vždycky znovu propadám do krásy oné chvíle. Někdy v šedesátých letech (známe se s Terkou od roku 1954) jsme spolu jely navštívit jednoho příbuzného do Plzně. Terka najednou začala "volat do vesmíru" slova, která mě fascinovala. Když dovolala, zastavila jsem auto, popadla tužku a papír a prosila ji, aby "to" opakovala znova. Kdo to složil? Kdo to napsal? Kde to vzala? **Kada me phenav! Kada me dikhav anglo jakha.** (To já říkám. To vidím před očima.) Ono "to", co viděla před chvílí před očima, nedovedla ovšem znova opakovat tak krásně jako ve chvíli první inspirace. A tak jsem napsala, co jsem si zapamatovala. Pak jsem Terce přečetla její "vizi" - a Terka ji vylepšila a doplnila. Ona první báseň **Av manca, čhajori (Pojď se mnou, má milá)** byla uveřejněna v prvním sborníčku romské poezie **Romane giľa** (1979).

Měla jsem štěstí být svědkem vzniku i další její básně **Raťate avlom** (Přišla jsem v noci). Vznikla nad dřezem, když Terka myla nádobí a já seděla u ní v kuchyni na svém "vysezeném" místě. I tentokrát jsem Terčina šukar lava - krásná slova zapsala. Ale zároveň jsem ji poprosila, aby báseň napsala sama. Skutečně to udělala a jako faxi mile ji otiskujeme vedle verze redakčně úpravené a autorizované.

Když byl v srpnu 1969 v důsledku tzv. pražského jara založen Svaz Cikánů-Romů a začal se vydávat zpravodaj **Romano l'il**, stal se Terčin fejeton prvním romsky psaným příspěvkem, který tu byl uveřejněn. Publikujeme ho jako historický dokument. Další fejetony vycházely v okénku "Zadáno pro Teru" a byly životní inspirací nejedné romské dívky či mladé ženě. Pamatuji se, jak jsem přijela nahrávat písničky do Náchoda a setkala se s Olinou Balázovou, tehdy asi čtrnáctiletou - dnes vedoucí souboru Obláček. Ačkoliv Terku osobně neznala, poslala jí vzkaz s tím, že by jednou chtěla být jako ona. Olga, provdaná

ROMÁNO L'IL

Z P R A V O D A J

1

1970

ÚSTŘEDNÍ VYBOR SVAZU ROMŮ ČR

Vnadová, pak skutečně se svým tatínkem Elemírem Balážem, bohužel dnes už zesnulým, zapisovala jeho životní příběhy. Je to žena tradiční a zároveň emancipovaná, která se svou rodinou usiluje u uchování romské kultury.

Kromě postavení romských žen se v Terčiných literárních pracích objevují další dvě témata: stigma cikánství, které vede tolik Romů k tomu, aby zapírali svůj původ, a přátelství se zvířetem, které je stejně jako člověk součástí jedné přírody, a proto se v tolika romských rodinách stává "příbuzným", druhem, přítelem. (Viz Terčina novelka Čavargoš - Tulák, kterou pro televizi zfilmovala režisérka Jana Ševčíková.)

V tomto čísle uveřejňujeme dosud nepublikovanou povídku Ačhiľom Romňi (Zůstala jsem Romkou), které dala Terka v češtině název Poslední vatra. Terka ji má za svou nejoblíbenější povídku. Kromě toho otiskujeme ukázky z její básnické tvorby. V dalších číslech budeme v ukázkách z tvorby Tery Fabiánové pokračovat.

MH

SUMMARY

Tera Fabiánová

Tera Fabiánová, one of our oldest writers, will be turning 70 this year. Romano Džaniben will be honoring her throughout the year. In this and future issues, you will be able to read excerpts from her works. In this issue we have printed a previously unpublished tale *Ačhiľom Romňi* (I have remained a Romani woman), which is Terka's favorite story, and some of her poetry.

Terka has worked her whole life, starting at the age of five: with farmers on their fields, on farms on the borderlands, in construction, as a servant in an inn and, when the inn was nationalized, as an unskilled worker at the ČKD works. There she noticed a "Gadjo who new many lands, who was perhaps a Jew, I don't know" and who convinced her to take a course in crane operating. She then began work on a crane at ČKD and stayed at that job for 35 years. Eventually, working above dangerous acid vapors affected her system so badly that she needed to be operated. During the operation she was clinically dead, an experience she uses in her story "Dream of a Gypsy." Now, retired but needing money to pay for the state-owned flat she bought, she works every single daycleaning five storeys of an office building. Otherwise, she says, she would be on the streets.

Terka began writing as a child. In the upheavals of war, her Slovak homeland was taken over by Hungary. She was able to complete only three years of elementary school, during which time she mastered Hungarian spelling. When she was nineteen, she married a Slovak, Vojta Fabián, and moved to his community, where she acquired Vojta's Slovak Romani dialect. She writes in his dialect, but her writing is deeply influenced by her native "Hungarian Romani", which makes her Romani very rich in vocabulary and unusual because of her use of parallel grammatical forms.

Terka does not like speaking about her marriage, which ended in divorce after forty years. Vojta, a typical Romani "boy" and a non-commissioned soldier, could not come to terms with his creative Terka, an individual who absolutely refused to play the part of the subjugated, obedient Romani wife. They had four children, one of whom died. Terka's bad marriage has given rise to a series of tales and verses concerned with the harsh fate of Romani women. She also deals with the stigma of being a Gypsy - which causes so many Roma to deny their origins - and with friendship towards animals. Animals, like people, are part of nature and therefore, in so many Romani families, they become "relatives", companions, friends.

Through her writings, she has become a living inspiration for many Romani girls and women.

V. Levy

Tera FABIÁNOVÁ
AČHIŁOM ROMŇI

Somas terŇi čhaj a khere samas bare čore. But čhave, o dad amenge muła, samas buter bokhale sar čale.

Phenel jekhvar e daj: "Marjenko, mri čhaj, phenás tuke vareso. Av ča andro kher, phand o vudar, te na o Roma šunen. Vakerenas o romŇija, kaj tut adadives avela te mangavel o Gejzas, o phivlo, so nadur bešel amendar. Sar džal pašal amari dvora, furt o jakha pre tute čhivel."

A pales phenel mri daj: "Joj, mri čhajori, mangav tut šukares, te tut čačes mangavela, ča dža pal leste, ma phen, hoj na! Hino lačo lavutaris, love zakerel. Hin les kher. Choča mange šigitineha dareso. Sam čoro-re, o kher amenge čhordol."

"Joj, mamó, pal kajso phuro te džav? Hin les čhave, mato phirel, darav lestar. Peskra romŇa andre phuv thođa! RikoŇi daj les hin. Me les na kamav!"

"Joj, mri čhaj, ma ker mange bida! Me džanav, kaj terŇi sal, ałe ča dikh, sal čorori, nane tut ča o gulo Del the e dajori."

Ada sas tosara. Pre račate čačes man avel te mangavel koda beng, kaj les o Del te marel! Ande mol, palenka u savore Roma amenge avle pre dvora. Ča mandar na phučła Ňiko, či les kamav, vaj na. Chořatar pre mande o renti čhingerđom. Mište andre mande o jilo na čhindřla, avka rovavas.

O romŇija manca pen dokerenas: "Pre kaste užares? Ko tut lela? AŇi lepe-dica tut nane a baripen čhines!"

Jekh phendřa: "Mukhen la, nane la godř, mek hiŇi terŇi."

Chale, pile a pen rozgejle. Leskeri daj the jov, mato sar baličo, man cir-denas, kaj te džav lenca khere ke lende.

Miri daj sig sig phandřa mange o perŇicici: "Čhiv pro phiko a dža, m'av diliŇi! So roves? Na džas dur, ča pre teluŇi sera."

Me džavas rovindos, e perŇlca mange pro phiko. Avřom andre lengero kher, o čhave churde trin, tel o pindre mange denaškernas u rovenas.

Phenel mange leskeri daj: "Kadař pre kada vađos soveha, čhiv o perŇici kodoř."

Me čhidřom o pora, jov pes thođa te sovel. Me terđuvav, gondofřnav mange: Kaj kadař leha sovava! Me leha te dživel - na dživava! Dikhav pašal mande, e blaka sas phundradř. Hup, chuřřom preke. Denaš andro veš!

Denašřom ke mri bibi, so bešelas andre aver gav. Sar man dikhřa, ta čori daraŇa mandar. Somas čhingerdř, rovřardř.

"Jaj, so pes ačhiŕa, hoj avka raŕi avŕa! Či na muŕa dareko?"

"Na muŕa ņiko, ča me denašŕom kheral. Kerde mange mangavipen a me les na kamav!"

"Kas?"

"Le Gejzas, so načirla e romņi leske muŕa. Garuv man ča darekhaj, bo man murdarava. Leha na dživava!"

"Jaj, mro Devloro, kames mange bida pro šero? Kampel mange, kaj adaj pes manca te aven te dokerel? Bari rikoņi familija! So tri daj kerd'a, kaj tut pal leste diņa?"

"Bibi, sar o dad muŕa, ta e daj mangŕa lendar kejčen love a nane la sostar pale te del. Šunavas, sar e phuri phenlas: Den la pal o Gejzas, ačhola savoro andre familija."

"Adaj našŕi ačhos," phenel e bibi. Gejŕa andro paluno kher, andre bur-ņik mange sikhavel love. "Diča, le lovore, e mašina džala maj, denaš ke miro čhavo, ko Jožus, andre Čechiko. Le atresis, garuv, ma našav!" A pales mange phenel: "Siđar, dža imar, bo maj džala e mašina." Mek mange čhind'a kotor maroro pro drom.

Denašŕom. Korkori, pindrangi, čak e rokŕica the e bluzka pre mande. Korkorori andro baro svetos.

Avŕom andre kajso gavoro, phučavas, kaj som te džal, sikhavavas le Jožkuskro atresis. Avka man dochudņom andro statkos. Phučavas le rajes-tar, kaj kadaj keren o Roma. Hoj hine mange narodi, hoj len rodav. Hoj the me kamav kadaj buŕi te kerel.

O raj sas choŕamen: "Gejle het, *banda cigánská!*"

Och, och, och, so kerava? Kaj len arakhava? "Joj, bare raja, mukh man ka-daj te sovel varekhaj. Avri som khiņi. Imar rat, kaj džava? Darav! Tosara man-ge džava šukares."

"Kodoj dža!" sikhada le vasteha pre maštalņa. "Hin odoj phusa, sov. To-sara tut adaj mi na dikhav!"

Gejŕom paš o gurumņa, pašŕiŕom mange. Jaj mro Del, savi som čororil Aņi lovore, aņi te chal! A na džanav, kaj te džal! Avka zasutŕom bokhatar.

Tosara ušŕav andal o phusa avri, dikhav angle mande rakles. Diņa o ja-kha avri. Darandŕiŕa mandar. Žuže phusa somas andro bala.

Me leske phenav: "Ta so dikhes?"

Musaj leske vakerde, ko som, bo phenda: "Tumare *cigáni* denašte, e bu-tŕi lenge khandelas!"

Paŕis dikhel pre mande, phenel: "Jaj, koda kalo andeŕis!" A kamel man te chudel.

"De man smirom, bo maj dikheha! Ma mišŕin tuke, som romaņi čhaj, aŕe som paŕivalŕi! Tu tuke mandar beš, bo sal gadžo a me som romaņi!" Diņom te rovel a rovindos leske phenavas, so pes manca ačhiŕa. Mišto na chudņa the jov te rovel, sar man šunelas. Dikhŕom, hoj les hin lače, jileskere jakha.

"Ma dara," phenda, "sal lači, sal šukar, ajsi romņi mange kampel."

Anda man khere ke lende. Leskeri daj diliņaŕoŕas, sar man dikhŕa. Rove-las, koškerlas: "Anes mange andal o verdan *cigánku!* Kajsi ladž! So phene-na o nipi andro gav?"

Rovelas, vičinas pre mande: "*Vypadni, ty cikánko!*"

Me ča terđuvav sar kašt.

O raklo - o Frantas leske o nav - man chudľa vastestar u phenel peskera dake: "Ňikhaj na džala, mamu. Joj nane phuj čhaj, feder hiňi sar chočsavi rakľi!" E gadži ča o vasta phagerelas: "So laha kames? So tut laha chal?"

"Me laha dživava. Som dospelo, man Ňiko godi na dela, so som te kerel! Man hin miri godi."

Leskeri daj mek goreder roviben thođa. "Te la kames, ta tuke laha dža adarig! Andre miro kher *otrhaná cigánka* na bešela!"

Dikhľa pre mnade: "Užar! Beš tele! Ma dža Ňikhaj! Avka laha našti džas maškar o ľudos! Andro romane patave."

Chudňa e taška, denašťa avri.

O raklo man furt ľikerlas vastestar, čitkinlas man: "Ma dara, mri daj nane phuj, ča ľiker avri savoro, me som paš tute. Na mukhava tut."

Leskeri daj maj avľa pale. Čhivkerđa pro skamind varese balički: "Mi pes urel!"

O Frantas paťarlas o balički avri, phenel: "Joj, dička, so tuke e daj andľa!" Andal o balički lelas avri nevi rokľa, topanki, gadoro, gaťici, podprsenka.

"No dikhes, phenavas tuke, miri daj nane rikoňi, dikh, savi lachi hiňi!"

Me iľom e podprsenka maškar o angušťa. "Franto, oda so hin?" Šoha andre miro dživipen podprsenka na dikhľom. "Sar som kada te urel? Man na ne šil!" Čhiďom het.

"Dikhes, savi la hin kultura," rovlas leskeri daj.

Paľis geľlam het. Pal o mariben sas čuče khera dost, the buťi sas, kaj ča džahas. O Frantas kerlas traktoristaske. Aľe sar man lelas romňake, mušindom leske te solacharel, hoj Ňikasko na phenava, hoj som romaňi. "Ňigda šoha imar na džaha pal o Roma. Aňi amare čhavage, so amen avna, na phenaha, hoj sal romaňi."

Jov sas lacho ke mande, khere našti džavas, so džanas te kerel? Solachardom leske sa, so mandar kamelas.

Dikhen, Romale, deš berš som leha, hin amen sa, so čhajorake aňi su nende na dikhavas. Duj čhave man lestar hin. O bala mušindom te zafarbi nel, kaj te n'aven kale. Aľe o jilo našti zafarbindom. O jilo andre mande furt rovel. Sar na sas khere, giľavavas mange romanes. Le čhavorenge romanes giľavavas, sar džanas te sovel. Phučenias mandar: "Savi čhib kaja, mamu?"

A me lenge phenavas: "Kaja miri čhib."

Jekhvar dikhahas pre televiza. Sikhavenas ajse phure manušen, so len o čhave odčhide pendar.

Miro rom phenel avka: "Dikh, save hine rikone pro svetos, so peskera da mukhen korkora pro phuripen! O Del len te marel."

Jov furt phirelas pal peskeri daj, furt lake o love hordinelas, le čhaven odoj lelas. Ča me odoj na džavas aňi joj ke amende na phirelas.

A me pre miro rom ča dikhľom: "The me som rikoňi manuňi paš tute, hoj odchiďom mira da mandar, so pre mande phirelas te mangel pal o gadže?"

O Frantas achiľa sar kašt. Mukhľa tele o šero.

"Solachardom tuke, Franto, dikhes, hoj miri solach na phagľom. Aľe hin tut jilo? Phen, ko man andľa kijoda, kaj mira da te odčhivav mandar? Maškar

o Roma nane chochaviben, Franto. O Roma jekhetane likerem, jekh bi avreske-ro na chal, jekh avreske na del te bokhaŋol. Hin len jilo."

Pales man dikhavas, sar somas čhajori. Čhingerdī, bokhaŋī, phraloro pro vast. Užarahas pre daj paš o šerboritiko bur. Sar avlas andal o gav, thovlas e lepeda pre phuv, lelas avri o maroro, pro eŋta kotora phagerkerlas, bo samas eŋta čhavore. Chaŋam, la dake na ačhelas. "Ča chan, čaŋon, me na som bokhaŋī," phenlas. A na sas čačo. Kamelas ča, kaj amen te n'avas bokhale.

Jaj, Devla, sar me kamás te džal khere, te dikhel pale mira phura da! Te bešel tel e fala, avka sar o phure Romňija bešen, te dikhel kola bange, phagerde kherora, te preko dživel koda, hoj som voŋno, hoj o khamoro hin miro, o čhonoro hin miro.

O Frantas phendā: "Te kames, dža. Aŋe mire čhavorenge o dživipen na mosareha. Na kamav, kaj len tel o pindre te maren vašoda, hoj lengeri daj romaňi."

Gejŋom khere. Avŋom andre amari koloňija. Jaj, na prindžardom, hoj oda amaro romano pero. Rajkane khera, ča palal pandž šov ola phurikane bange kolibici.

Andro angluno kher bešelas o Šulo. Te vareko avelas, ta leskere rikone imar avri denašenas u bašonas. Ča te lenca dehas duma romanes, ta ačhile čit. U mange na takoj avŋa pre godī, soske the pre mande bašon! Bo lenca davas duma gadžikanes.

Sas tosara, o khamoro džalas avri. Ko Šulo, šunav, sar dareko koškerel: "Gizo, šlakos tut te chudel! Soves sar murdaŋī. Ta so kola rikone avral keren? Dža te dikhel!" Prindžardom, hoj oda o Šulo, amaro vajdas. Uštavelas peskera romňa.

Denašel avri leskeri romňi, andre rokŋica, pindrangi, vičinel: "Jaj, Pano Márijo, ko avel! Dičha, Šulo, av avri!"

O Šulo andre cholov, o baro nango per leske izdralas, denašťa te dikhel, ko avel. "Jaj, či koro som, či so? Savi choŋera tut adaj andā? Ajci berš na salas khere! Čhaje, džanŋam, kaj muŋal imar!"

Dikhav khatar mande, savore Roma andal o khera prastanas te dikhel, ko avŋa. O Šulo akharel: "Čhavale, džan, vičinen lakera da!"

Savore man chudne te ašarel: "Dičha, savi raňi! Dikh o gada rajkane! O topanki! Prindžarehas kole čhingerdore bengores! Dikh o bala, sar princežňa. Aňi na phenahas, hoj romano kokal!"

So dikhav? Miri daj prastal, naštī denašel, sar izdral. O khosnoro lake perlas pal o šero, o šiva bala lake pašal o šero. O buchle rokŋi maškar o čanga. O vasta ke mande avri thovelas. Vičinelas: "So phendom? Hoj mri čhaj pale avela!" The rovelas the asalas, naštī duma delas. Paŋis man chudňa vastestar sar darekana, kana somas cikňi čhajori. "Av khere, phand o vudar, te na o Roma šunen!"

Pale somas khere. Savoro sas avka, sar kana gejŋom odarig. Cikno kheroro, o thuv andre, phurikaňi lavkica, cikno šifoňericis, svata kipi pre fala, la dakero vadocis.

"Jaj, mri čhajori, mangavas le Devles vaš tuke, mangavas les, te na merav, kim tut na dikhava. Soske ča tu denašťa? Dikhes, o phivlo Gejzas čirla muŋa. E thardī les thođa andre phuv."

Bešŋom mange paš o skamind, miri čori phuri dajori sa mange chudňa te phiravkerel o renti andal o šifoňeris, thovkerlas angle mande romane rokŋici, bluzkici, dikhlore.

"No dikhes," phenel, "sa tuke garuđom, kaj te na phenes, hoj tut nič nane. Oda sa tuke dav. Mek man hin dareso, užar! Dikhes? Oda thov tuke andro bala! Kada hin purane love! Rupune! Jaj, ta ča uri pre tute, mi dikhav!"

"Mamo, miro rom hino gadžo. Hin man duj čhave lestar."

"Ta soske les na andal tuha le čhavorenca?"

"Džanes, sar oda hin. Save o gadže hine. Jon maškar o Roma na avna." E daj ča rovelas.

"Jov nane phuj, šoha man na marda, aňi bokhalī paš leste na somas."

Paľis čhidom tele mre rajkane gada, urdom upre ola romane rentici, thodom mange rupune love andro bala. Vaš mri daj oda kerdom.

Phenav tumenge, ala trin dıves, so somas khere, kamavas te preko dživel sa, so na dikhlom deš berš. Oda romano dživipen, so mange denašta. Akurat sas bijav. La terňa aňi le ternes na prindžardom. Sas churde čhavore, kana odarig denaštom.

"Romale, bašaven, kaj te खेलav!"

Čhidom tele o topanki, chuťlom pro pľacos, खेलavas calo rat. Dojekhe Romeha kheldom, muršenca, džuvľijenca. Bisterdom miro gadžikano dživipen, pale somas romaňi džuvľi.

Tosara o Roma jekh pal aver našľonas andre butĩ. Paš o skamind ačhiľa o čhibalo, o thulo Šulo, mato, o šero thodo pro skamind, sovlas.

Miro phraloro, o terneder, o Andrejkus, dikhavas, sar pes morel paš o paňi. Phenel mange: "Čhaje, ajso som ľindralo a mušinav andre butĩ te džal."

Phendom: "Jaj, avka sig hin agor? Darekana calo kurko terđolas o bijav. Pherdo Roma dural avenas, pijenas, mulatinenas, khelenas."

O Andrejis mange thodľa o vast pro phiko: "Džanes so, mri pheňori, oda so tu kamehas te dikhel, oda imar nane."

Avľom ke daj pal o bijav, čhidom pal mande tele oja romaňi rokľa, bluzkica. ľľom o rupune lovore andal o bala.

"Tu len na kames?" phučľa mandar mri daj. A paľis phendľa: "Adadıves o terne imar modernones pen ľikeren."

Brigaha, polokores thovlas andre skriňa.

"Ma dara, mamo, sar ena mire čhave bare, anava len, sikhavava lenge, sar darekana dživavas, save renti hordinavas. Garuv mange sa kada. The o rupune lovore."

E daj rovibnaha manca geľľa kije mašina.

"Ma dara, mamo, avava le čhavorenca. Avava."

Sar džavas pale pal o rom, furt ča gondolľnavas, sar anava mire čhavoren khere, ke miri daj, sar lenge sikhavava ola purane romane rentici the rupune lovore, kaj te dikhen: lengeri daj, savi sas the khatar sas.

Vyhlašujeme soutěž o nejlepší překlad této povídky do češtiny. Text zašlete do konce srpna do redakce ROMANO DŽANIBEN. Aby nemohla být ovlivněna porota, označte svůj překlad šifrou.

UKÁZKY Z BÁSNICKÉ TVORBY

Pračate ōvjom navonē sovēnās
 cā o Phuro pēndēch prē dvora tērdolās.
 gēlom nās lētē cichonēs duma olē, hod
 pavē āhān sūnē lē romēnca dīchavēl,
 na dur lē' kastētār āmāro chēr Tērdol
 mo Dēl de cōrla nās sār romniākē mān
 mānglē

o chon na sovēlās, cā počonal dīchlās
 nār māngē o roma māngānīpēn kērnas
 mē romās tērneri a kāvka mān lādīās
 obhūdjom o pēndēch a kavka rovāvās
 ē dāj mān vodēlās hod kāj cā mē - -
 nāstlēm sošē mē na chēlāv hīs romēstē
 gēlom

Tērārā ustlīon prē phu māngē bēstlēm
 kavka sār dāžekfār āndro cham xa dīchlēm
 tē khamēstār sāj ol āpsvā āndro jākha
 na čak kolēstār sošt kāvka duchal.
 mā tē rovin āvjom a cā o chēr tē dīchēn
 a tē lēcrēn nēha o sūnē so o roma
 dīchēn

RAŤATE AVĽOM

Raťate avľom, savore sovenas,
ča o phuro pendech pre dvora terďolas,
gejľom ke leste, cichones duma del,
hod save akana sune le Romenca dikhel.
Nadur le kašťestar amaro kher.

Mro Del, de čirla sas,
sar romňake man mangle!
O čhon počoral dikhelas,
sar mange o Roma
mangavipen kernas.
Me somas terňori,
bares man ladžavas!
Obchudňom e pendech
u kavka rovavas.
E daj man rodelas,
hoj kaj ča me našťom,
soske na khelav,
te romeste gejľom.
Aver dīves pal mande o Roma avle:
“Av, čhaje, e sasvi tut užarel!
av te rajbinel, av te šulavel.”

Tosara ušťilom, andro kham dlkhľom
- the khamestar šaj el apsa andro jakha,
na ča olestar, so tut avka dukhal.
Na te rovel avľom, ča amaro kher te dikhel,
te ledžal manca pale o sune,
so o Roma džan.

PŘIŠLA JSEM V NOCI

Přišla jsem v noci, všichni spí,
jen starý ořech na dvoře tiše vypráví,
jaké se mu teď zdají sny o Romech.
Nedaleko stromu náš domek stojí.

Bože, jak je to dávno,
co přišli, že se vdávám!
Měsíc potají hleděl,
jaké mi zásnuby strojí.
Byla jsem mladičká,
styděla jsem se, měla strach,
objala jsem ořech a hořce plakala.
Matka mě hledá: Kam jsi se schovala?
Přece máš tancovat o vlastních zásnubách!
Příští den za mnou přišli:
"Pojď, holka, čeká tě tchyně.
Uklízet, prát, honem do kuchyně!"

Ráno jsem vstala a do slunce se zadívala
- možná že slunce mi vehnalo slzy do očí,
a ne to, co tak bolí.
Nepřišla jsem plakat, jen jsem se přišla
podívat domů
a odnést si s sebou zpátky
sny našich Romů.

AV MANCA ČHAJORI

Av manca, čhajori, odoj, kaj miri daj bešel,
k'amende o Roma sako rat paramisa phenen.
Av manca, ma dara, me tut na mukava,
bibacht aňi ladž tuke na kerava.
Sar o Roma dikhena, hoj me tut anav,
takoј o lavuti lačharena.
Amen na sam čore, te nane kaj te sovel,
pre dvora hin phuri pendech - o prajta zelene,
odoj tuke than kerava, sar avla rupuňi rat,
tel tute lačharava miro jekhfeder gad.
A te tut ela šil, vičinav o ňebos,
kaj tut te zaučharel.
Ko rašaj na džaha - jekhetan'amen dela
amaro gulo Del.
Te manca aveha, te manca dživeha,
kamaha pes amen
sar odi kaľi phuv le kale mareha.

POJĎ SE MNOU MÁ MILÁ

Pojď se mnou má milá, tam, kde žije má matka,
kde Romové při pohádkách zvečera spolu sedí,
pojd', neboj se, neopustím tě,
neudělám ti hanbu ani žal.
Až muži uvidí, jak si tě přivádím
hned housle naladí.
Co na tom, že jsme chudí a nemáme kde spát?
Na dvoře starý ořech - listí zelené,
pod ním ti ustelu, až přijde stříbrná noc,
svou nejlepší košili rozprostřu pod tebe
a nebe zavolám, aby tě přikrylo.
Sám sladký Bůh nás oddá - k farářů nepůjdem.
Pojď, budem žít spolu
jak s černým chlebem černá zem.

KAMÁS TE DŽAL KHERE

Kamav te džal khere
pal miri daj,
kamav, kaj mek t'ovel
šukar ňilaj.
Pre phuv mange bešá,
dikhá, sar mro dad le phraleha
uštaren čik pro valki.
Miri daj andro kher bokeŕa pekel,
khosel o vasta andre leketa,
avri dikhel perdal e blaka,
so kerel o dad.

TĚŠÍM SE DOMŮ

Těším se domů
za maminkou,
těším se
na krásné léto.
Sednu si na zem a budu se dívat,
jak táta s bratrem
šlapou jíl na nepálené cihly.
Maminka uvnitř peče koláče,
pak utře ruce do zástěry
a vyhlédne z okna, aby věděla,
co dělá otec.

AJSI SOM PHURI

Ajsi som phuri
sar šelethependaberšengero graj,
mire dživipnaskero verdan
cirdav pal mande,
miri bida sar o cundri
pro verdan figinel,
e balvaj lenca čardašis khelel.

JSEM STARÁ

Jsem stará
jako stopadesátiletý kůň,
táhnu za sebou
vůz svého života,
z něho jak staré hadry
povlává má bída
a vítr s nima čardáš tancuje.

E BACHT KE MANDE AVEL

E bacht ke mande avel
ča perdal le čhavorengere vastora.
O čoripen ke mande khere
- so man užarel?
Diňom le Devleske, so leskero hin.
Mek kamav le bengeske vareso?
Upral mro šero o chmari denašen,
me ke phuv kijaphandlí som
sar bango kašt...
Th'o bango kašt del učhaj.

ŠTĚSTÍ PŘICHÁZÍ KE MNĚ

Štěstí přichází ke mně
jen skrze ručičky mých dětí.
V domě je samá bída,
- co víc mě čeká?
Dala jsem Bohu, co mu patří.
Dlužím snad ještě něco ďáblovi?
Vysoko nad mou hlavou běží oblaka
a já jsem připnutá k zemi
jako křivý strom...
I křivý strom dává stín.

Jako faximile otiskujeme i ukázkou jednoho z úplně prvních publikovaných romských textů. Vyšel ve zpravodaji Romano lil v pravidelné rubrice Zadáno pro Teru. Technická kvalita není dobrá, ale domníváme se, že historický význam této ukázky ji převáží. Podle pravopisu je vidět, že fejeton byl otištěn dříve, než jazyková komise Svazu Cikánů-Romů přijala pravopisná pravidla slovenské romštiny. Podle prvků západoslovenské variety slovenské romštiny je patrné, že Terčin fejeton upravoval Dr. Bartoloměj Daniel ze Šaštína, okr. Senica.

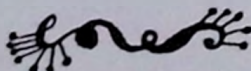
- 33 -

► ZADÁNO PRO TERU ◀

Bičhaver le Roměnge každo jekh peske to leperel pro peste, saví hi, so kerel u sar dživel. Sako Romni peske šaj kerel sar khéro peskoro romsha, sar avral naškaro gádže kaj t'avel aver sar sas varokana, kaj to n'avel ajsi sar sas o phúre. Aľo oda na kaj t'aven sar gádže, oda na, ča oja Romni mi ačhel Romni, aľe aver Romni. Ajsi, kaj pes na mo-šte to ladžal korkóri vaš peske. Mi hasdel upro peskoro šéro, mi hasdel upro o šéro - hoj barikáni, hoj hini ajsi sar the o gádži. Aľo kaj t'avel ajsi sar the o gádži, miľinel psaker korkóri to kerel: to sikhľol te ginel the to činel, te sikhľol šukáres pes te urel u andr-oda uriben te phírel tíľ. Na ajsa renti te lel pro peste, kaj to dúden pro lato - aľe kaj te peron pro lato. Hoj o romni džuvľi šukar džuvľi hini, tá mo-šte to džanel to kerel pes šukáres.

A palis, kamas bi, kaj o Romni peske kerel peskoro dživipen kavka - o dživipen khéro le romsha - kaj to n'avel ča o patávo anglal leste, aľo romni leakeri. A o Rom mo-šte peske te lel andro gódi, kaj o romni leakeri náno čakvaľ' oda kaj leske le čhávén to loľol ajsi keci jov kamol, aľo kaj mo-šte te phuľel ola romšata "Ta romšuje, kamas ola čhávén?" O rom kerel pherdo čhávě, aľe inar na phuľel pes sostar ola čhávě dživěna, či los avla ajsi ľové kaj te uživinel le čhávoren, kaj te šaj sikhľon andro školí, kaj te na phíren čhingerde - ani o romni, ani o rom ani o čhávěro. Manuľ dikhelšukar: Rom uchando, o bala leske har anger káľe gerekos pro leste, renti pro leste, gaď párně, a džal - šéro hasdo upre - a o romni o per anglal lato, duľ trin pašal lato, chuden la rokľicatar a naďal pal leste trin šagy páľe. Soske o Rom mo-šte pes te ladžal vaš psakeri romni pro Drom? Soske jov na chudel jekbe čhávoren pro vast? Soske la romna na ľol vastestar? Ko lake oda por kerďa? Sar manuľenke pháro te dikhel, te džal gádže, lidžal psakere čhávoren u psakera romňako nek o taška lidžal andro vast, a o gádži šukáres urďi pašal leste. Soske oda naľči manuľ dikhel paľo Roma?

Kecivar dikhas, sar o Romni naďal pal psakero Rom a jov na užarel pro lato, naďal het, hoj pes vaš lake ladžal. Aľe sar sar těrní, šukar ta pes vaš lato na ladžalas, a ko latar kerďas oda so hin? Ta jov. Sako Rom, so naďal psakera romňo kerla, ta ajsi leske romni ela.

SLOVNÍČEK NĚKTERÝCH VÝRAZŮ

te leporol	- namyslet se, vzpomínat, vrátit rozum do hrsti
varekana	- kdysi, kdysi, dříve, dávno
hoj	- aby, byla, bylo, aby byl
te ginel	- dítě
to činol	- psát
ída pro lato dučanas	- šaty na ní visely
te lol posko andro godi	- uvědomit si
te loťol	- rodit
te phučol pos	- ve významu ptáti se (s čeho budou živý děti?)
ker angar kálo	- ve významu, losknouti se (vlasy černé jak uhol)
naďal	- nošel
šagy	- kroky

• • • • •

► PŘEKŁAD ◄

Vykazují Romkám, aby se každá nad sebou zamyslela, co dělá a jak žije. Každá Romka si může zařídit jak doma se svým mužem, tak venku mezi gádši, aby byla jiná než dříve, jiná než byly kdysi staré Romky. Ale to neznamená, že by se Romka musela stát gádšičkou, to ne, ať zůstane tím, čím je, Romkou, ale lepší Romkou. Takovou, aby se sama za sebe nemusela stydět. Ať zvedne hlavu, ať ohodí se zdviženou hlavou - má být naď hrdá stejně jako gádšička. Ale aby byla jako ostatní ženy, musí si to sama zařídit: naučit se číst a psát, naučit se vkusně oblékat a také v těch pěkných šatech chodit. Ne nosit šaty, které na ní visí - ale takové, co padnou. Romka je krásná žena, ale musí si tu krásu udržovat.

A ještě bychom chtěli, aby si Romka zařídila svůj život doma s mužem tak, aby pro něj nebyla jen hadr, ale skutečná žena, manželka. A Rom si musí uvědomit, že žena není jen k tomu, aby mu rodila děti tolik, kolik jen on bude chtít, ale že se své ženy musí repectat "Chceš ty děti, ženo?" Muž nadě- lá děti, ale už se nestará, z čeho budou žít, bude-li mít tolik peněz, aby děti uživil, aby se vyučily, aby neohodily otrhané. A pak, člověk vidí - krásný Rom, učený, vlasy se blyští, kabát, šaty, bílá košile, a jde si hlavu vzhůru - a jeho žena, velké břicho, dvě, tři děti kolem ní, drží se jí za ruky - a tři kroky za mužem. Proč se Rom stydí za svou ženu na veřej- nosti? Proč nevezme dítě do náručí? Proč se nevede se svou ženou třeba i za ruku? Kdo jí to břicho udělal? Jak je člověku těžko, když vidí, jak jde gád- ťo, vede si děti a své ženě nese tašku a jeho žena pěkně oblečená vedle ně- ho. Proč tohle člověk nemůže vidět mezi Romy? Kolikrát vidíme, Romka utíká za svým mužem, on na ní nepočká, maširuje před ní, protože se za ní stydí. Ale když byla mladá a krásná tak se nestyděl. A kdo z ní udělal to co z ní je? On sám. Co si Rom ze své ženy udělá, to z ní bude mít.

—//—

T E R A

RECENZE ANOTACE

Dobré srdce - Lačo jilo

Režie, střih a produkce:
Tomáš DORUŠKA

Hrají: Karel, Lajoš a Justýna Ščukovi

Kamera: Jiří Fedurco

Zvuk: Tomáš Zúbek

Získané ceny: Mladá kamera Uničov - hlavní cena, Festival FAMU - čestné uznání za režii a Cena Literárního fondu.

Osmiminutový černo-bílý film 16 mm vznikl jako rozšířené bakalářské cvičení ve 3. ročníku FAMU.

Námětem je přepracovaná romská lidová povídka, otištěná v knížce *Moudrá slova starých Romů* (Muzeum romské kultury, Brno), která vypráví o tom, jak jednou potkal Rom Roma, a protože byla zima, pozval ho k sobě domů. Neznali se, ale přesto mu dali všechno, co měli. Háček byl v tom, že nebylo dříví na podpal, a tak si půjčili klobouk od pocestného. A ten, než dohořel, bylo jídlo teplé. Ráno mu pak pan domácí dal vybrat ze svých klobouků. Pocestný si vybral, a když odcházel, řekl: "Lajošu, jsi dobrý člověk. Všude, kam přijdu, budu o tobě vyprávět..."

Příběh byl natáčen na Valašsku s rodinou Ščukovou, která se tam - jako ostatně většina tamějších Romů - přistěhovala zhruba před 30 lety z východního Slovenska (z okolí Spišské Nové Vsi). Legendu Romové velmi dobře znali, ne-

boť - jak se zdá - mezi Romy legendy vznikají stále. I vlastní natáčení se - podle slov režiséra - již dnes stalo mýtem.

Film je pojat tak, aby působil jako němý a byl srozumitelný i bez zvuku. Romský text nemusí být dabován, slouží spíše jako atmosféra, zpěv, melodie...

Vzhledem k počtu ocenění věříme, že tento krátký filmový snímek s romskou tematikou je srozumitelný i širšímu okruhu diváků a že neskončí v prachu archivu studentských prací pražské FAMU.

HS

FARHI, Moris

Children of the Rainbow (Děti duhy)

Saqi Books, London 1999, 389 str.

V létě 1999 dostala redakce našeho časopisu od nakladatelství Saqi Books silnou knihu s poutavým obrázkem na obálce připomínajícím expresivní barevné obrazy známé romské insitní malířky z Maďarska Teréz Orsósové. (Malba je dílem Pauly Rego.)

*Na zadní straně obálky se dovídáme, že autor knihy Moris Farhi pochází z Turecka, žije v Londýně, napsal řadu filmových a televizních scénářů, proslavil se románem *Journey through the Wilderness* (Cesta divočinou), je členem anglického PEN-klubu a předsedá mezinárodnímu vězeňskému výboru PENU. Romistu, který po velmi protichůdných zkušenos-*

tech s literaturou o Romech přistupuje ke každé další knize podezřívavě, přiměje romantický název Děti duhy (Children of the Rainbow) k tomu, aby se dověděl více o autorovi a o pohnutkách, proč knihu napsal. Na náš dotaz nám pan Moris Farhi napsal nesmírně upřímnou a zajímavou odpověď, kterou otiskujeme.

"Narodil jsem se roku 1935 v Turecku v židovské rodině. Maminka pocházela z Řecka ze Soluně a holocaustu unikla jen díky tomu, že se před válkou vdala do Turecka. V Osvětimi zahynulo 19 mých příbuzných. Můj otec se narodil v Izmiru, ale jeho rod byl od časů osmanské říše usazený v Bulharsku.

Do svých jedenácti let jsem žil v Ankaře, pak v Istanbulu. V devatenácti letech jsem odjel studovat do Anglie a zde jsem zůstal. V dobách mého dětství jsme byli chudí a bydleli jsme ve skromné čtvrti na předměstí Ankary. Tehdy ještě nebyla Ankara megalomanské velkoměsto jako dnes. V otevřené krajině za městem nedaleko nás se utábořila skupina Romů. Moje klukovská parta se zanedlouho spřátelila s jejich dětmi. Tehdy začala má láska k Romům. Každou chvíli mě někdo pozval do svého stanu na kousek chleba se sýrem, poslouchal jsem jejich příběhy z cest, skazky o hrdinských činech a milostných dobrodružstvích jejich předků. Svým přátelům jsem jejich pohostinství nedovedl odplatit, protože kamarádství s Romy se nepovažovalo za slušné. Dodnes jsem se nezbavil pocitu viny, že jsem nebyl schopen přemoci tyto předsudky.

Když jsem se později dozvěděl o osudech svých příbuzných z matčiny strany, začal jsem shánět informace o holocaustu. Přitom jsem přišel na to, že děsivé hrůzy v koncentračních táborech nepostihovaly jen Židy, ale že se nacisté pokoušeli i o genocidu cikánské rasy. Tu se ve mně znovu probudila má dávná láska k Romům.

V průběhu let, čím více přibývalo literatury o židovském holocaustu, tím více sílila má touha napsat knihu o utrpení Romů, touha propůjčit hlas oněm nespočetným mlčenlivým obětem, na které se v souvislosti s nacistickou genocidou tak dlouho zapomínalo. Chtěl jsem upozornit na lid tak blízký mému srdci, lid pronásledovaný i po pádu nacismu - až dodnes. Stále jsem však neměl dost odvahy pustit se do díla. Teprve když jsem

Moris Farhi was born in Ankara, Turkey. He studied humanities in Istanbul and drama at the Royal Academy of Dramatic Art, London. He has written numerous film and television scripts, novels and poetry. Best known for his novel *Journey Through the Wilderness*, he is a member of English Pen, and is chair of International Pen's Writers in Prison Committee.

Jacket illustration: *In the Garden*, by Paula Rego.

Saqi Books
26 Westbourne Grove
London W2 5RH

dokončil knihu o pronásledování indiánských obyvatel Andského pohoří *Journey through the Wilderness (Cesta divočinou)* a kniha měla nesmírný úspěch, odhodlal jsem se k činu. Píšu rád o velkých tématech, na "velká plátna".

Než jsem začal *Děti duhy* psát, snažil jsem se sebrat co nejvíce faktografického materiálu - a trvalo téměř deset let, než jsem dílo dokončil.

Mám mezi Romy mnoho přátel. Rajko Djurič¹ je jako můj bratr, se Šaipem Jusufem² jsme se skutečně pobratřili, znám se s lanem Hancockem³, množství dobrých rad jsem dostal od Nicolae Gheorghe⁴ a od Manuše Romanova⁵. Mám čest se znát s Thomasem Actonem⁶, Elenou Marušiakovou⁷ a jejím mužem Vesselinem Popovem⁷, byli jsme přáteli se zesnulou Dianou Tongovou⁸. Ze všech nejvíce mi však byl při mé práci nápomocen můj učitel Donald Kenrick⁹.

Prototypem hlavního hrdiny Branka-Benedikta není skutečná osoba.

Je to postava smyšlená - klasický hrdina v moderním úboru. Není přísně jednoznačný, jak požaduje Aristoteles, ale projevuje se různorodě jako dnešní člověk. Své psychologické jizvy i neplodnost podědil po mně.

S *Romskou biblí*, o které mluvím, jsem se rovněž nesetkal. Příběh o tom, že romské písemnosti byly napsány na zelených listech a že je sežral osel, je ovšem autentický a na Balkáně obecně známý. Často jsem na téma *Svaté romské Písmo* hovořil se svými romskými přáteli a vždy jsem se setkal jen se smutkem nad dosud nesplněnou touhou: Kéž by bylo! Šaip Jusuf například vidí tragedii Romů v tom, že nemají vlastní Svaté písmo, ač jsou stejně vznešený národ jako národy, které své Svaté písmo mají. A tak když se imperativ napsat *Děti duhy* začal uskutečňovat, *Romská bible* se mi sama včlenila do mé knihy. "

Při řazení současných literárních děl k literárním žánrům často nevystačíme s tradiční kategorizací a nomenklaturou. *The Children of the Rainbow* (Děti duhy) je nejspíše román, který má nejméně dvě roviny: reálný život hlavního hrdiny Branka-Benedikta se prolíná s mystikou romské Bible. Realita, v níž se Benedikt postupně proměňuje v Branka, je sama o sobě téměř mystická. Romský chlapec se narodí v Osvětimi a zázrakem je propašován ven. Červený kříž ho svěří romské rodině pohybující se po území, kde se nacistická genocidní politika vůči Romům nestačila realizovat. Asi v sedmi letech je chlapec odvezen "charitativní" švýcarskou institucí *Pro juventute*, jejíž "dobře míněné převýchovné" násilí na romských rodinách a dětech vychází teprve v posledních letech najevo. Chlapec pod jménem Benedikte je vychováván bezdětnými švýcarskými manželi, kteří milují jeho a on je. Vystuduje architekturu. Ožení se s kultivovanou Švýcarkou Nettie. Benedikt si ovšem - zejména po smrti adoptivních rodičů - čím dále tím více

uvědomuje, že je něco jiného než konformní, uhlazený Švýcar. Začíná pátrat po svých kořenech, odjíždí na Balkán, do Turcka, dovídá se svou vlastní životní historii a dovídá se i historii svého romského lidu. Jeho vlastní zasuté já mu pomáhají objevovat nejen Romové, ale i židovský archivář, od něhož se dovídá o *Romské bibli*. Je to spis, který v Osvětimi začal psát Branko - po němž byl Benedikt původně pojmenován. Znovuzrozený Branko opouští "Benedikta" a s ním celý "bílý svět", včetně výnosného prestižního povolání i manželky, a jako posvátný životní cíl si ставí splnit sen Branka zabitého v koncentračním táboře: nalézt, rekonstruovat a dopsat zničenou *Romskou bibli* a - stejně jako biblický Mojžíš - vyvést svůj lid z poroby. Sen o Romanestánu, za který Branko bojuje s hrstkou Romů v horách Rumunska, podporován láskou své nové romské ženy Lumnii, dopadá pro Branka tragicky. Je zastřelen. Absurdně tragické je, že jeho vrahem je okresní šéf policie, který zabil i Brankova životního ideového odpůrce, asimilovaného Roma Lea Lea, který se ve službách gádžovských institucí všemi pro-

středky snažil, aby romská kultura, jazyk i celé etnikum zmizely z povrchu světa a Romové aby se stali gádži.

I když Branko umírá, jeho dílo neumírá. Upevnil v Romech vědomí toho, že jsou národem, a podnikl odvahu pokračovat v boji za právoplatné místo pro vlastní identitu. Na stavbě románu je výrazně patrná autorova profese scenáristy. Chvillemi působí dílo skutečně jako televizní či filmový scénář, což ovšem není na závadu. Množství dobrodružných epizod, osobitých postav a neuvěřitelných náhod se pohybuje jako jakýsi mystický osudový opar nad realitou nebo autenticitou. Ovšem co je realita a autenticita? Autor nepředstírá, že to, co napsal, se skutečně stalo. I rekvizity romského života abstrahuje z "etnografické skutečnosti" spíše jako symbol. A zde tedy při hodnocení díla (ostatně každého díla) jde mimo jiné i o to, s jakým očekáváním k němu bude čtenář přistupovat. A řekla bych, že v celé své symboličnosti neaspirující na "objektivní popis" romské reality je kniha Morise Farhiho da-

¹⁾ PhDr. Rajko Djurič je významný romský básník, politik a sociolog z bývalé Jugoslávie. Od roku 1991 žije v emigraci v Německu. Donedávna byl předsedou Internacionalno Romani Unia (IRU), ze zdravotních důvodů se musel funkce vzdát.

²⁾ Šaip Jusuf je romský učitel a politik ze Skopje (Makedonie). Je autorem první romsky psané gramatiky romštiny (viz Recenze - anotace v čísle 1-2/1995 Romano džaniben).

³⁾ PhDr. Ian Hancock le Redžosko je profesorem na Texaské univerzitě v Austinu, USA. Jeho hlavním oborem je lingvistika a kreolské jazyky, avšak jako Rom se snaží dopátrat co nejvíce informací o všech aspektech romipen, a tak už v nespočetných publikacích prezentoval fundovaně nové pohledy na romskou historii, kulturu, politiku a jazyk. Jeho autobiografické vyprávění bylo otištěno v čísle 3/1996 Romano džaniben.

⁴⁾ PhDr. Nicolae Gheorghe je rumunský Rom z rodu vatrašů. Patří k předním romským politikům na mezinárodní scéně.

⁵⁾ Manuš Romanov je významný romský politik z Bulharska.

⁶⁾ Prof. PhDr. Thomas Acton vyučuje romistiku na Greenwichské univerzitě v Londýně. Ačkoliv sám Rom není, prosazuje práva Romů jak v Anglii, tak na mezinárodní politické scéně.

⁷⁾ PhDr. Elena Marušiaková a PhDr. Vesselin Popov jsou manželé, kteří napsali několik vysoce fundovaných knih o Romech v Bulharsku, jejich historii a folkloru. Romano džaniben přináší průběžně anotace jejich děl.

⁸⁾ PhDr. Diane Tong byla americká romistka, která žila dlouhou dobu s Romy v Řecku, sbírala a publikovala jejich pohádky. Sestavila vynikající anotovanou bibliografii vybraných romistických prací a čítanku z vybrané romistické literatury. Zemřela mladá v roce 1998.

⁹⁾ O PhDr. Donaldu Kenrickovi, anglickém romistovi a "bratru" Romů, přineslo Romano džaniben 3-4/1999 portrét k jeho 70. narozeninám.

leko pravdivější a informativnější než povrchní publikace typu *Pohřbi mě vstojte* Isabely Fonsecové (viz *Recenze - anotace, Romano džabniben 1-2/1998*), které se propagují jako ta pravá, objektivní pravda o Romech.

MH

FINGS Karola -
LISSNER Cordula -
SPARING Frank

“...einziges Land, in dem Judenfrage und Zigeunerfrage gelöst“

**Die Verfolgung der Roma
im faschistisch besetzten
Jugoslawien 1941 - 1945**

*Rom e. V. Köln, rok vydání neuveden
(90. léta), 140 str.*

Publikace “...jediná země, kde vyřešili židovskou a cikánskou otázku“ (Pronásledování Romů v Jugoslávii okupované fašisty v letech 1941 - 1945) je výsledkem společné práce Romů a jejich neromských podporovatelů. Kolektiv autorů zde předkládá výpovědi pamětníků a jejich potomků o průběhu romského holocaustu v bývalé Jugoslávii. Výpovědi svědků jsou uvozeny jakýmsi shrnutím událostí, jak probíhaly v jednotlivých regionech tehdejší Jugoslávie. Toto shrnutí částečně předeseilá některé zajímavé informace, které se později útržkovitě dozvídáme ze samotných vyprávění. Nahrávky výpovědí vznikly z největší části v zimě na přelomu let 1991 - 1992, a jak sami autoři podotýkají, pamětníkům působily vzpomínky na válku velké utrpení. Kniha obsahuje vzácné autentické výpovědi, které je nutno předat dalším generacím.

Hlavním impulsem k sestavení této práce byla absence jakékoli publikace

o pronásledování Romů v Jugoslávii. Jak německé archivy, tak archivy v bývalé Jugoslávii jsou převážně stále ještě nepřístupné, nehledě na to, jak málo písemného materiálu se po válce vůbec zachovalo. Autoři se proto rozhodli vycházet především z ústního vypravování svědků s tím, že znovu přehodnotili a posoudili sekundární literaturu k tématu. Výsledkem je útlá knížka, která sestává ze tří hlavních částí:

1) popis pronásledování Romů v jednotlivých sférách vlivu v bývalé Jugoslávii (tj. německé, italské, bulharské a maďarské);

2) výpovědi svědků doplněné fotografiemi vypovídajících;

3) stručné shrnutí událostí, které vedly k rozdělení Jugoslávie.

Obsah je vesměs šokující. Vyprávění svědků vyznívá nezúčastněně, což je jistě částečně způsobeno písemným záznamem ústních výpovědí, ale také cynismem, jímž se museli obmít lidé, kteří doslova přežili vlastní smrt. Stačí zmínit názvy některých vypravování: “Aby ji nesežrala prasata”; “Mrtvé jsme museli pohřbít do hromadných hrobů”; “Viděl jsem téci krev” atd.

Následující řádky shrnují ty nejzajímavější kapitoly, což by čtenáři mělo dát poměrně jasnou představu o tom, jak pronásledování Romů v bývalé Jugoslávii vypadalo a jaké byly jeho bezprostřední následky.

Pronásledování Romů v Jugoslávii okupované fašisty v letech 1941 - 1945:

6. dubna 1941 vtrhla do Jugoslávie okupační vojska Německa, Itálie, Bulharska a Maďarska. Okupanti si rozdělili Jugoslávii do jednotlivých sfér vlivu a v každé z nich se pronásledování Romů lišilo intenzitou a důsledností. Situace vypadala zhruba takto: Slovinsko bylo rozděleno na německou, italskou a chorvatskou

část. Nejdrastičtější pronásledování probíhalo v části německé a chorvatské. Itálie měla obecně tendenci k určité benevolenci. Romové volili buďto útěk do Itálie, nebo se schovávali v lesích.

Chorvatsko bylo jasně vyhraněno ještě před příchodem okupačních armád. Již 16. dubna Chorvaté vytvořili samostatný stát, satelit Německa, s názvem Nezávislý stát Chorvatsko (Nezavisna Država Hrvatska, neboli NDH). V čele loutkové vlády stanul Ante Pavelić, přičemž státní filozofií se stal klerofašismus. Po vzoru Německa operovalo Chorvatsko především prostřednictvím fašistické organizace Ustaša. Ustašovci dokonce nosili stejné uniformy jako příslušníci SS. Na území Chorvatska vznikaly koncentrační tábory a po celou dobu své fašistické činnosti bylo Chorvatsko obsazeno německými vojsky.

Nejvyhlášenější koncentrační tábor na chorvatském území byl Jasenovac. Byl to komplex menších táborů v okolí města Jasenovac. Romové byli přiváženi v nákladních vagónech nebo na nákladních autech až před bránu vesničky Ustice, které se brzy začalo přezdívat Cikánský tábor. Zajatci byli ubytováni v domcích po Srbech a udržováni ve víře, že tu budou obdělávat opuštěnou půdu. Od samého začátku byli likvidováni nejprve jednotlivci, později celé skupiny. Jakmile si Romové uvědomili, že sem přišli zemřít, začaly pokusy o útěk. To podnítilo Ustašovce k ještě bedlivější ostraze Cikánského tábora. Když se vesnice Ustice zaplnila, byli noví zajatci převáženi přes řeku Sávu do bosenské vesnice Gradina, která se stala táborem vyhlazovacím.

Srbsko plnilo funkci centra německé vojenské správy. Odtud bylo dohlíženo na jihovýchodní vojenské území. Politicky bylo Srbsko podřízeno přímo Berlínu a rovněž tamější koncentrační tábory byly v rukou Němců.

Území na sever od Dunaje - Vojvodina a Bačka - byly předány Maďarsku. Maďarské úřady zde vydaly nařízení, podle kterého měli být vyhoštěni všichni Romové, kteří na tomto území nebyli usedlí před rokem 1918. S sebou si směli vzít jen osobní věci a peníze na cestu. Jedinou oblastí, kam se Romové mohli uchýlit, bylo fašistické Chorvatsko.

Bosna, Dalmácie a Kosovo byly až do 8. září 1943 spravovány Itálií. Teprve po kapitulaci Itálie přešly pod správu německých vojsk. Před příchodem národních socialistů byli Romové relativně v bezpečí, protože většina z nich byli muslimové. (Fašisté se obecně chtěli vyhnout neshodám s Tureckem.) Nosili na rukávech žluté pásky a byli nasazeni na nucené práce. Díky značné integraci do společnosti měli i podporu místního obyvatelstva, které se je snažilo chránit.

Když moc v tomto regionu převzalo Německo, nastalo kruté pronásledování Romů a nemilosrdné odsuny do koncentračních táborů v Jugoslávii a v Německu.

Makedonie byla v září 1940 připojena k Bulharsku, satelitnímu státu Německa. V březnu 1941 nepovolili Bulhaři německým vojskům vstoupit na své území a během následujících měsíců anektovali jugoslávskou Makedonii a řeckou Thrákii. Chtěli si však uchovat zadní vrátka pro případ, že Němci prohrají válku, a proto provádění rasové politiky v připojených oblastech nechávali na SS, zatímco na svém území byli poměrně mírní. Makedonští Romové se chránili změnou identity - vydávali se za Turky, Albánce nebo prostě muslimy, a tak se jim dařilo unikat pronásledování.

Odpor Romů:

Bezprostředně po invazi do Jugoslávie 6. dubna 1941 vzniklo množství partyzánských skupin, které bojovaly proti okupaci a proti kolaborujícímu režimu.

Nejsilnější skupinou vedenou Titem se stalo tzv. Národní osvobozené hnutí, ke kterému se přidalo také mnoho Romů. Ačkoliv neexistují záznamy o počtech romských partyzánů, můžeme z dobových dokumentů usuzovat, že jejich účast na partyzánském hnutí byla značná.

Tak například ve Velké Británii proběhlo během války několik návrhů, aby se kódovacím jazykem pro komunikaci s Hnutím stala romština. Nakonec se od návrhu ustoupilo s odůvodněním, že Němci by mohli mít možnost romštinu dekódovat.

Po válce bylo více Romů vyznamenáno za svou službu v odboji titulem Národní hrdina. V Niši byl navzdory srbskému postoji k Romům zřízen civilní úřad, kde se zaznamenávala úmrtí, narození a sňatky Romů v tomto okrese. Také zde vznikla kontaktní adresa, kam bylo možno přispívat na pomoc odboji. Ale Romové nebojovali jen po boku partyzánů, vytvářeli i vlastní bojůvky, které měly často skvělou pověst. Vyskytli se i dobrovolníci, kteří bojkotovali režim na vlastní pěst.

V roce 1945 uvažovalo Národní osvobozené hnutí s Titem v čele o zřízení autonomního romského státu v rámci Makedonie, která byla součástí Jugoslávské konfederace. Tato neuskutečněná idea koresponduje s relativně značnou tolerancí Titova režimu k Romům.

Deportace do Německé říše

Mnoho Romů bylo z bývalé Jugoslávie deportováno do koncentračních táborů v Říši nebo do likvidačních táborů v obsazeném Polsku. Důkazy jsou nevalné - málokdo se z tábora vrátil a žijící příbuzní odvezených zřídka vědí, kam člena rodiny odvedli a kde zahynul. Z celé vesnice se třeba vrátil jen jediný Rom a ten o ostatních nic nevěděl. Na nucené práce se Romové dostávali jednak z rodné obce, jednak mohli být přeřazeni z jugoslávského tábora na nucené práce v Říši.

V táborech se Romové stávali oběťmi nejen hladu, nákaz, bití a mučení, ale také pseudovědeckých lékařských experimentů. Dovídáme se o tom z ústních výpovědí. Je smutnou skutečností, že mnohdy neromští spoluvězňové ve snaze zachovat si život svalovali vinu za drobné krádeže a jiné prohřešky na Romy. Tak Romové trpěli dvakrát: Byli pronásledováni jak fašisty, tak spoluvězni.

Od srpna roku 1943 byli Romové systematicky deportováni do Říše na práci ve zbrojním průmyslu. Tyto deportace ve většině případů končily převozem do Osvětimi-Březinky, odkud nebylo návratu. Přežili pouze ti, kteří byli z nějakého důvodu převezeni do jiného tábora. V Osvětimi byli shromážděni Romové z Německé říše, z Belgie, Lucemburska, Holandska, Francie, Jugoslávie a z protektorátu "Čechy a Morava". Nacisté internovali Romy po jednotlivých rodinných klanech. V jednom baráku bylo namačkáno až 500 osob, takže až 10 lidí se muselo dělit o jednu prýchnu.

Důsledky války na životní podmínky Romů

Před 2. světovou válkou byli Romové v Jugoslávii velice slušně ekonomicky zabezpečeni. Jako kočovní živnostníci se zabývali výrobou kotlů, obchodovali s nejrůznějším zbožím, byli koňští handlíři nebo komedianti. Většina Romů však žila usedlým způsobem života, takže spektrum povolání bylo ještě širší. Z výpovědí svědků se dovídáme, že Romové pracovali jako hmčíři, krejčí, mědětepci, hudebníci, pracovali jako nájemní dělníci v zemědělství nebo si půdu pronajímali jako pachtýři. Byli i takoví, co půdu sami vlastnili, a živili se prodejem vypěstovaných plodin. Dále se vyskytovala typická rukodělná činnost, jako je výroba lžic, sít, košíků, hřebíků a cínování.

Po roce 1945 se Romové vraceli do rozbitých domů a vypálených osad.

Jejich dílny byly zničeny a nástroje poztráceny. Všechna měď a jiné barevné kovy potřebné k obživě zmizely, protože během války se spořebovaly na výrobu munice či na jiné vojenské účely. Patrně však hlavním důvodem toho, že mnohé tradiční profese zanikly, bylo vyvraždění starších generací. Často z celé rodiny přežily jen děti, které se řemeslu neměly od koho naučit, a proto se vydaly na žebrotu, odkázané na milost druhých. Ti, kteří před válkou vlastnili půdu, o ni bez náhrady přišli, protože v chaosu bojů zmizely všechny dokumenty, které by mohly prokázat tento nárok na navrácení. Přeživší Romové se živili jako námezdní dělníci, hlavně v zemědělství. Protože byli vypláceni denní mzdou, nic je nedrželo na místě, a tak táhli krajem dál, až je okolnosti zpravidla donutily opustit Jugoslávii a hledat štěstí v jiných zemích.

Publikace má informativní charakter, převážně se zdržuje soudů. Vzhledem k nepřístupnosti archivů není hodnocení ani dost dobře možné. Autoři sami práci považují za první krok k rozsáhlejšímu výzkumu primárních pramenů, a tudíž i k následnému důkladnějšímu zpracování romského holokaustu v bývalé Jugoslávii.

K. Ryvolová

KREKOVIČOVÁ Eva

Zwischen Toleranz und Barrieren

(Das Bild des Zigeuner und Juden in der slowakischen Folklore)

Studien zur Tsiganologie und Folkloristik, Band 21

Peter Lang - Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main 1998, 317 str., bibliografie nestr.

Slovenská etnoložka a etnomuzikoložka Eva Krekovičová (1949), pracovnice Etnologického ústavu Slovenské akademie věd v Bratislavě, předkládá čtenáři studii o vnímání etnokulturních odlišností na slovenském venkově, tak jak se projevuje v slovenském písňovém folkloru. Ve své studii uvádí 163 ukázek lidových písní převážně z 19. a 20. století s texty v různých dialektech slovenštiny, jež spojuje obraz Romů a Židů a v nichž se různé míře (podle žánru) projevují zažitá stereotypy. V knize najdeme písničky žertovné (někdy jde o humor dost hrubozrný), které tvoří podstatnou část celé sbírky, dále písně epické (např. *Osemnasteho roku* na str. 87, což je píseň o pogromech na Židy v roce 1918) i písně romantizující úděl Romů. Ty vznikaly pod vlivem romantické literatury nikoli na vesnicích, nýbrž ve vyšších vrstvách, ovšem záhy zlidověly. Příznačná je pro ně skutečnost, že ignorují usedlé Romy žijící v chudých osadách, ale zaměřují se na rozervaného romantického hrdinu v podobě kočujícího Roma. Skutečný život kočovných či polokočovných Romů ovšem ignorují také.

Podle autorčiných studií se obraz Roma a Žida ve slovenském folkloru utvářel během mnohaletého soužití, kdy vzájemné vztahy byly omezeny většinou jen na pracovní či obchodní.

Zatímco Židy v lidovém projevu obestírala určitá záhadnost, život Romů byl pro slovenské venkovany srozumitelnější. Na venkově představovali Židé vyšší společenskou vrstvu, Romové naopak vrstvu nejnižší.

V knize jsou uvedeny písně se smíšeným textem, romština je ovšem pouze prvkem "ozvláštnění", a tudíž bývá značně zkomolená. Autorka tyto písně nazývá "nepravé makaronské".

Ve folklorních projevech je nejčastějším znakem jak Žida, tak i Roma ambivalentnost. Na jedné straně se zpívá

o Židovi jako o viníkovi Ježíšova ukřižování, na straně druhé je však oceňována jeho chytrost a jsou odsuzovány protižidovské pogromy. O Romovi se zpívá jako o lenochovi, zlodějíčkovi a lháři, ale oceňují se romští muzikanti. Bez nich se neobejde žádná pořádná svatba. Rovněž se s obdivem zpívá o zručnosti a pracovitosti romských kovářů. Romská i židovská dívka bývá považována za přitažlivou, leč nedostupnou, třebaže každá z jiných důvodů. Rom může být terčem posměchu, ale zároveň bývá litován pro svou krajní chudobu.

Kniha je rozčleněna do šesti kapitol a je vybavena rozsáhlým bibliografickým aparátem, seznamem lokalit uvedených v archivních pramenech, fotografiemi a obrázky. Nechybějí ani notové záznamy.

Eva Krekovičová předkládá úctyhodné dílo, které zájemci o problematiku romštin u nás dlouho postrádali. Vychází z reálií před druhou světovou válkou etnický značně pestrého slovenského venkova (kromě Slováků, Romů a Židů žili na Slovensku i Maďaři, Němci a Rusíni). Autorka se ovšem zaměřila na dvě etnika, jejichž postavení nevymezovala jen etnická odlišnost, nýbrž jejichž osud se značně lišil od ostatních.

Tato rozsáhlá práce snad není poslední svého druhu a doufám, že se najdou autoři (i peníze na jejich projekty), kteří by se zaměřili např. na studii obrazu Roma v různých médiích.

A. Smutná

MARUŠIAKOVÁ Elena - POPOV Vesselin - IGLA Birgit (Hrsg.)

The snake's ring

The language and folklore of Erli from Sofia

Studii Romani, sv. V - VI, Litavra Publishing house, 1998

Další dvojsvazek (V - VI) *Studii Romani* je opět aranžován oboustranně, tj. z jedné strany v bulharštině a romštině (psané cyrilicí), z druhé strany pak v angličtině a romštině (psané latinskou transkripcí podobnou té, která je běžná i na území Česka a Slovenska; pouze -ch- se píše -x-, čárka zaznamenává přízvuk, ten je však zapsán pouze při odchylce od bohužel neuvedeného normálu). Dva články (N. Boretzkého a B. Iglové) jsou napsány německy.

Každá z obou polovin knihy sestává jednak z části nadepsané "Texty", která obsahuje soubor třinácti pohádek opatřených překladem a redakčními poznámkami, dále z části nadepsané "Studie", obsahující čtyři analýzy těchto pohádek, a konečně z ohlasů na dřívější vydání svazků řady.

Pohádky zaznamenal v letech 1909 - 1915 Bernard Gilliat-Smith v dialektu Erlidů z oblasti Sofie a zveřejnil je v *Journal of the Gypsy Lore Society*. Anglický překlad byl zachován, překlad do bulharštiny zajistili nynější vydavatelé.

Autor první studie, Dr. Anthony Grant, vyzdvihuje mimořádné lingvistické schopnosti zapisovatele Bernarda Gilliat-Smithe, který byl díky svému povolání překladatele a náměstka anglického konzula ve Varně zběhlý nejen v hlavních kontaktních jazycích (v bulharštině, turečtině a řečtině), nýbrž byl hloubkově seznámen i s jinými evropskými dialekty romštiny. Uvedené zápisky provedl tak precizně, že dodnes obstojí nárokům badatelů. Jeho práce byly v celém regionu naprosto průkopnické a články uveřejněné v *Journal of the Gypsy Lore Society* jsou nadčasové.

V druhém příspěvku přináší Norbert Boretzky stručný gramatický popis erlijské romštiny, sestavený na základě předloženého textového korpusu. Dva hlavní informátoři Gilliat-Smithe jsou v dané sbírce Paši Suljov a jeho manžel-

ka Najda. Nejnapadnějšími rysy tohoto dialektu jsou:

- rozšířený kmen kopule o hlásku -**n-** (např. **si-n-jom**)
- užívání pádových koncovek i u neživotných substantiv a po předložkách
- evropskými vlivy nedotčené stupňování
- ústup přechodníku
- velmi omezená tvorba nových kauzativ a nových romsky motivovaných slov
- běžné užívání slovanských předpon

V zápisu nenajdeme mnoho nepřesností, některé jsou způsobeny tím, že byl pořízen formou diktátu. Přesnější kvalitu fonémů lze odvodit na základě kolísání hlásek (otevřené **-o-** oproti **-u-**) anebo podoby výrazů převzatých z kontaktního jazyka. K nejpozoruhodnějším fonologickým jevům patří zachování silného **-r-**, důsledná aspirace a guturální výslovnost palatalizovaných dentál (**phengjom**). Slovesa s kmenem zakončeným na **-d-**, slovesa III. třídy a imperativ všech sloves má přízvuk na kmeni, jinak je přízvuk na poslední slabice, jak odpovídá nejstaršímu stavu romštiny. V sousedství souhlásek mizí **-r-** (**mudarel, mo rom**).

Jedna třída původních jmen tvoří nepřímý pád na **-ja-** (**chev-ja**). Prevzatá substantiva rodu mužského mají v nom. sg. koncovku **-os** nebo **-i** (**popos, kovači**), substantiva rodu ženského mohou mít v nom. pl. koncovku **-es**.

Nedošlo k odlišení předložky od příslovce (**telal** místo **tel**). Vztahy ve větě jsou ve velké míře vyjadřovány pomocí syntetických pádů, nejčastěji lokativu. Po předložkách se může vyskytnout i "čistý" nepřímý pád. Najdou se pasivní tvary intransitivních sloves (**beštó si**). Osobní zájmeno 3. os. pl. zní **ol**. Demonstrativa přibírají sufix **-ká**. Předpona neurčitosti je **dek-**. Prevzatá slovesa se vyznačují sufixem **-in-**. Slovesa mají ve 2. os. sg. koncovku **-en** nebo **-an** (**si-**

njan, phengjan). Činitel děje v kauzativní větě je vyjádřen lokativem (**čhingjargjas man tute**) nebo předložkou **k**. Budoucí čas je tvořen částicí **ka** (**ka mukhav**), zatímco tvary typu **mukhav-a** se objevují ve spojení s částicí **te** v konjunktivu. Místo částice **šaj** se používá **ašti**, *chtít* se vyjádří slovesem **mangel**. Některé tvary mohou být posíleny sufixy, jako např. imperativy **de(-ta)**, **dik(-ta)**, zájmena **oj(-da-ni)**, substantiva **baba(-be)** apod.

Součástí článku je rozbor funkčnosti pořadí větných členů. Pořadí a jeho schopnost vyjádřit běžnou či mimořádnou událost závisí na slovním druhu a na pádu. Autor se obšírně zabývá vztahy mezi větnými členy, zejména postavením podmětu, přísudku a předmětu. Zpochybňuje existenci jednoduchých zákonitostí řídících slovosled vyplývajících z přirozené rétoriky mluvčího. Dále uvádí příklady oddělení větných členů, jež bývají jinak obvykle vedle sebe (**šun o bašno sar bašel, kiti manges pani - poslouchej, jak kokrhá kohout, kolik chceš vody**, místo obvyklejšího pořadí **kiti pani - kolik vody**).

Následuje stručné srovnání této variety s ostatními jihobalkánskými dialekty romštiny: nejbližší má patrně k arlijskému dialektu, dále k dialektu prilepskému, dialektu tureckých Sepečidů, dialektu Romů žijících v Rumelii (popsanému Paspatim), dialektu iránských Zargarů a dialektům, jimiž se hovoří na Krymu. Všechny tyto dialekty jsou značně konzervativní, nicméně najdou se podobnosti, které spojují ten který dialekt s jinak mnohem méně příbuznými skupinami. Ani jeden z uvedených dialektů však není popsán v podobě podobné ve všech parametrech.

V další stati rozebírá německá romistka Birgit Iglová, k jakým změnám došlo v tomto dialektu v průběhu našeho století: Zesílil vliv bulharštiny (byly vytlačeny jak mnohé turecké výpůjčky, tak

i některá původní slova) a olaštiny (a to jak v morfologii, tak i v tvorbě nových pojmenování). Oba vlivy lze nalézt i ve starším korpusu, ovšem pouze ojediněle. Pro lepší představu uvádíme alespoň některé z nich:

Po silném **-rr-** dnes zbyly jen stopy. Rozšířilo se užití palatál (psaných **gj, kj**) a hlásky **ž** místo **dž**. Na konci slov došlo ke ztrátě znělosti. Vedle romských odvozovacích přípon **-ipe/-ibe** existuje pro abstrakta i morfém **-i**. Bulharská analytická konstrukce komparativu úplně nahradila původní sufix **-eder**. Z bulharštiny bylo přejato i relativní enklitikon **-to**, které uvozuje vedlejší větu. I nadále se v tomto dialektu užívají slovanské předpony, ale většinou jen tehdy, má-li předponové sloveso značně odlišný význam od slovesa bezpředponového. V záporu, v budoucím čase a v podmiňovacím způsobu prorazily modely bulharských struktur (např. **žanelas, kovato ka predelas les - věděl, kdo ho zradí**). Zdánlivě hojný výskyt analytických prvků při tvorbě minulých časů při podrobnějším zkoumání neobstojí. Vše, co tvarově připomíná analytické perfektum (spona + přičestí minulé), lze považovat za pasivum (zejména proto, že bývá doplněno činitelem v předložkovém pádu: **sa, so si vakerdo katar o Del - vše, co bylo Bohem řečeno**). Dnešní mluvčí ještě vnímají tvoření analytického perfekta bulharského vzoru jako nepřijatelné.

V dalším příspěvku se podařilo Evgenii Micevové najít dnešní období motivů zveřejněných pohádek, a to v 11 případech v bulharském fondu pohádek a v 9 případech v pohádkovém fondu tureckém. Často dochází k mísení různých typů. Od své obdoby v kontaktním jazyku se romská pohádka zpravidla liší živým vypravěčským stylem, větnou skladbou, přímočařejším vyjadřováním myšlenek a vysokou měrou nedorečených výrazů a vět. Dalším specifi-

kem je časté užívání emocionálního výraziva, jako zaklínání a požehnání. Pohádky začínají vždy formulí: *"Byl jednou jeden..."*

V závěru alternují dvě formule: *"Jedí a pijí a kosti dají psovi..."* a *"Takový je příběh, na zdraví!"*. Výběr závisí na tom, zda příběh dopadl dobře, nebo špatně.

V doslovu líčí Bernard Gilliat-Smith okolnosti svého setkání s vypravěčem Šakirem Pašovem, který byl politicky činný, působil též jako novinář v romsky psaných novinách a dočasně byl i v tureckém exilu. Zemřel koncem 60. let. Bývalá obrovská romská osada v Sofii byla mezitím vystěhována na vzdálený okraj města, došlo k nucené změně náboženství a příjmení tureckého původu. Rovněž docházelo k mísení s přistěhovalci z venkova a rozptýlu romského obyvatelstva po okrajových sídlištích. Skupina Eridů nicméně žije a i nadále uchovává své tradice, kulturu, jazyk i pohádky.

P. Wagner

NEČAS Ctibor

Holocaust českých Romů

*Prostor, Praha 1999, 173 str., 32 str.
fotografická příloha*

Zatím poslední knižní titul uznávaného historika univerzitního profesora C. Nečase završuje úctyhodnou řadu tematicky výrazně profilovaných pojednání. Autor se v něm zabývá nejtemnějším údobím existence českých Romů, etnika žijícího v daném čase na okleštěném území protektorátu Čechy a Morava. Úspornou řečí faktu sleduje vývoj situace v celém společensko-politickém kontextu až k jejímu katastrofickému vyvrcholení - masové genocidě v průběhu druhé světové války.

Publikace byla vydána u příležitosti mezinárodní vědecké konference "Fe-

nomén holocaust Praha-Terezín 1999", dedikovaná je památce romským obětem.

Sledovaná látka je rozvržena do čtyř kapitol.

Výčet diskriminačních a perzekučních protiromských nařízení podává přehled o nucené koncentraci protektorátních Romů v cikánských táborech v Letech, Hodoníně a Osvětimi. Na těchto - ve valné míře konečných stanicích - čekali Romové, občané tzv. neárijského původu (právě tak jako Židé) na "definitivní řešení" své otázky - za nepředstavitelných životních podmínek, zbavení základních lidských práv a svobod a bez jakékoli právní ochrany.

1. oddíl: Diskriminace a perzekuce českých Romů.

Po vzniku protektorátu Čechy a Morava na základě výnosu říšského kancléře dne 16. března 1939 byl vydán první protiromský výnos protektorátní vlády již 31. května 1939. Tento i další na něj navazující výnosy se týkaly omezení a posléze úplného zákazu kočování Romů. Dohledem nad nesplnitelnou usazovací lhůtou byly pověřeny policejní a okresní úřady.

Sedentarizaci vymáhaly pod pohrůžkou umístění v kárných a pracovních táborech zřizovaných na základě nařízení československé vlády ze dne 2. března 1939.

Tábory byly původně určeny pro muže starší 18 let a vyhýbající se práci. V roce 1940 byly otevřeny tábory v Letech (okr. Písek) a v Hodoníně (okr. Blansko).

Protektorátní administrativa do nich začala zařazovat i ostatní Romy. Zařízení změnila na "sběrná" a tento charakter si udržela až do ukončení své existence.

Vládním nařízením z 9. března 1942 se za účelem včasného potírání zločinnosti zavedla policejní preventivní vazba pro tzv. "zločince z povolání"

a "asociály". K nucenému zadržení sloužily donucovací pracovní.

10. června 1942 vydal vrchní velitel neuniformované protektorátní policie výnos o potírání tzv. "cikánského zlořádu". Policejní úřady na jeho základě sepsaly "Cikány, cikánské míšence a osoby žijící po cikánsku".

Podchycená romská populace byla rozdělena do dvou částí: první z nich byla navržena do preventivní vazby a odsunuta do nově otevřených táborů; větší skupina - tvořená z doposud pracujících a trvale usídlených Romů - obdržela "cikánské legitimace" a musela podepsat reverzy, za jakých podmínek se bude i na ni vztahovat preventivní vazba.

Ve smyslu předpisů říšského ministerstva vnitra začaly po 26. únoru 1943 směřovat první hromadné transporty do cikánského tábora v Osvětimi - Březince.

Vzhledem k aktivitě protektorátních orgánů, které předběhly činnost obdobných říšských institucí v realizaci zásadních protiromských opatření, postupovala perzekuce a diskriminace protektorátních Romů rychlejším tempem.

Rovněž tři následující kapitoly - "Cikánský tábor v Letech", "Cikánský tábor v Hodoníně" a "Cikánský tábor v Auschwitz-Birkenau" jsou vystavěny na podobném sdělovacím schématu.

Kromě nástinu historických okolností vzniku táborů předkládaná fakta ilustrují v číslech, srovnávacích tabulkách, fotografiích a pláncích zřetelnou koncepci koncentračních zařízení. Sběrné tábory na území protektorátu Čechy a Morava do tohoto systému patřily. Uváděná suchá data přibližují poměry za ostnatými dráty, které ve svém důsledku pomáhaly naplňovat hlavní účel jejich existence: ochromit schopnost rezistence zadržovaných a následně je likvidovat.

Osobní autentická svědectví obětí, jimiž je archivní materiál proložen, spolu s výčtem jejich jmen, včetně nemluvnat

narozených do okovů, naléhavě připomene otrěsnou zkušenost individuální lidské bytosti.

Přesně podle psychologické empirie, že jedna jediná Anna Franková probouzí víc dojetí než desítky tisíc lidí, které trpěli jako ona, ale jejichž podoba zůstala ve stínu, cítí se i čtenář nad konkrétními jmény zasažen osudem jejich nositelů.

Útrapy druhé světové války přežilo několik stovek jedinců z původních 6.500 protektorátních Romů. Do osvobozené vlasti se vrátilo - kromě nevelkého množství šťastlivců, kteří se před deportacemi spasili útekem na Slovensko - 583 bývalých romských vězňů.

A. Žigová

PAVELČÍKOVÁ Nina

Romské obyvatelstvo na Ostravsku (1945 - 1975)

Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava 1999, 152 str.

Koncem roku 1999 vydala Ostravská univerzita v interním nákladu 120 kusů zajímavou studii "Romské obyvatelstvo na Ostravsku (1945 - 1975)". Jde o zkrácenou verzi habilitační práce historičky Niny Pavelčíkové, kterou v roce 1999 předložila na Masarykově univerzitě v Brně. Studie vznikla na základě grantu Grantové agentury ČR a je zároveň vstupním materiálem pro rozsáhlejší regionální výzkum Romů na Ostravsku.

Jak autorka uvádí, studie se pokouší o rekonstrukci historického vývoje romského obyvatelstva na Ostravsku v uvedených poválečných letech na základě dostupných archivních materiálů, přičemž dosavadní poznatky jsou včleněny do kontextu publikované odborné literatury, z níž čerpá. Významnou měrou vychází i z materiálů a závěrů prv-

ního ucelenějšího sondážního výzkumu romského etnika v Ostravě, který uskutečnila v rámci sociologického výzkumu průmyslového města koncem 60. let Eva Davidová a který publikovala v roce 1970 v dvoudílné studii "Cikánské-romské etnikum v Ostravě".

Jedním ze záměrů současného výzkumného projektu N. Pavelčíkové je i navázat na tyto poznatky a porovnat je se současnou situací Romů v Ostravě, což může přispět k lepšímu poznání důsledků migrace na vývoj i přeměny postavení a způsobu života romského etnika v České republice obecněji.

Fenomen poválečné migrace slovenských Romů na Ostravsko a do dalších průmyslových měst může při hlubším objasnění sloužit jako modelový příklad v souvislosti se vzrůstající krizí tzv. tradičního způsobu života a hodnotové orientace Romů v těchto desetiletích. Je třeba jen souhlasit s řadou závěrů, k nimž N. Pavelčíková dospěla, zejména s tím, že při hledání kořenů současné dezintegrace a ztráty etnicity velké části romského obyvatelstva v České republice je nutno zdůraznit roli novodobého historického výzkumu, jehož součástí je právě i metoda regionální historické a socio-etnografické sondy.

Studie je rozdělena do šesti kapitol, na něž navazuje stručný závěr, poznámkový aparát, anglické a německé resumé a přílohy. Cenné a přínosné jsou kapitoly 2. až 6., které přinášejí mnoho nových materiálů a zjištění právě z tohoto regionu, byť vždy v zasazení do situace v celém Československu. Rovněž jsou zmíněny tehdejší koncepce "řešení cikánské otázky", jak se problematika po celých 40 let nazývala.

Autorka prostudovala jak dostupné publikace, tak i mnoho archivních dokumentů a spisové dokumentace někdejších národních výborů, což je dalším

cenným přínosem tohoto výzkumu. Potvrzuje i naše dřívější tvrzení, že je nutno důkladněji prostudovat a zhodnotit materiály týkající se "soupisu kočujících a polokočujících osob" (zvláště Romů, a to nejen tehdy kočujících olašských Romů) provedeného státními orgány v únoru 1959 na základě zákona č. 74/58 Sb.

Zmapování takovýchto "bílých míst" novodobé historie našich Romů a zjištění jejích důsledků dodnes by mělo být jedním z hlavních výstupů druhé etapy tohoto výzkumu na Ostravsku.

Jistě je možné mít ke studii N. Pavelčíkové i řadu výhrad a kritických poznámek. Ty se vztahují zejména k 1. kapitole, kde se autorka pokouší ne zrovna šťastně charakterizovat subetnické skupiny Romů. Tak např. u olašských Romů není správné generalizovat a hovořit o "bezpracném opatrování životních potřeb". Rovněž výroky typu "každý pořádný Rom musí projít vězením" jsou poněkud zkreslující. Název subetnické skupiny "Rumungri" není slangovým označením pouze pro tzv. maďarské Romy (byť vznikl původně z **Rom ungro - maďarský Rom**), nýbrž pro všechny neolašské Romy.

Uváděné skutečnosti a úvahy (zejména na str. 9 - 14) nejsou vždy doloženy použitou literaturou, takže není někdy možné odlišit převzatá fakta a myšlenky od autorčiných vlastních poznatků a názorů. V některých pasážích vadí i poněkud jednostranný pohled N. Pavelčíkové na celý tento složitý dvoustranný problém.

Přesto je třeba práci Niny Pavelčíkové uvítat a velmi ocenit záměry celého výzkumu. Ten jako hluboká regionální sonda jistě přinese ještě mnoho nových, i obecněji využitelných poznatků.

E. Davidová

STANCU Zaharia

Cikánský tábor

Československý spisovatel,
Praha 1973,

Z rumunského originálu *Satra*,
Bucurest 1969,
přeložila Eva Strebingrová

Zaharia Stancu (1902 - 1974) byl významný rumunský novinář, básník a spisovatel. Román *Satra* je v jeho díle čímsi výjimečným (je jediným jeho dílem o Romech).

Román však nevznikl náhodou: Stancu se myšlenkou napsat knihu o výlučném životě kočovných Romů zabýval už před válkou a tragický úděl Romů za války se mu stal posledním impulsem k napsání románu. Jeho dílo je nejenom svědectvím o osudech Romů v Rumunsku za druhé světové války, ale především postihuje morální krizi společnosti, která propuká jako nutný následek válečných útrap, jichž se stali Romové nevinnou obětí.

Hlavními hrdiny románu **Cikánský tábor** jsou rumunští "šatrika Roma", kočovní medvědáři toulající se po Rumunsku. Romové si předváděním medvědů vydělávají na živobytí. Na cestě od vesnice k vesnici a od města k městu se milují, nenávidí, na cestě se rodí i umírají. Cesta a putování jsou pro pána šatry Him bašu, pro Slepou, pro Alimuta, Lisandru, Gošua, Aristona a pro všechny ostatní duše šatry odjakživa přirozeností, z níž vyplynuly i všechny její obecně platné zákony. Ačkoli šatru na její cestě potkávají různé překážky a nehody, vše je možné podle těchto zákonů vyřešit.

Na cestě je ale zastihne i válka, a přestože s ní nemají nic společného, válka má něco společného s nimi. Šatra je vojenskou policií donucena usadit se

" *Šatra* znamená v rumunské romštině stan; *šatrika Roma* jsou rumunští kočovní Romové

v nehostinné pustině kdesi na východě země. Usadit se a čekat. Nikoli den či dva, jak byli zvyklí. Zdánlivě provizorní zastávka se protáhne na týdny a měsíce. I zde, ve vynuceném pevném tábořišti, se titíž lidé milují a nenávidí, i zde se rodí a umírají, i zde se setkávají s problémy: nemají pořádné jídlo, nemají svou práci, i tady však chtějí žít. A co zákon? Staré obyčeje šatry se tu stávají absurdními. Romové neznají řešení, naznaží východisko... A román nám osudy šatry nedopoví.

Ukázka:

Právě v tom okamžiku vešel do jeskyně Him baša. Odkudsi zdaleka na východě bylo zase slyšet bolestně sténající děla. Him baša si sedl na bobek k ohni a natáhl k němu ruce, aby si je zahřál. Snědí lidé zmlkli. Dívali se do ohně a mlčeli. Slepá řekla: "Jen řekněte Himu bašovi, co jsme mu chtěli říct. Váš pán se zlobit nebude, vyslechne vás, jako vás vyslechl vždycky."

Snědí lidé neuposlechli výzvy Slepé. Mlčeli dál. Him baša se na ně podíval. Hleděli do země. Měli v očích nevýslovný smutek a těma nevýslovně smutnými očima hleděli do země a mlčeli. Zloděj Už však nesměle hledal bulibašův pohled, a když ho našel, neuhnul očima. Držel v ruce dlouhý nůž s dvojím ostřím. Ukázal mu ho. Him baša nechápal. Zasmál se a řekl:

"Co to má znamenat? Proč mi ukazuješ nůž?"

"Jak a proč? Můj nůž chce podříznout Babaiu. A chce ji podříznout hned teď."

"Chcete ji sníst?"

"Ano, chceme ji sníst. Jsme hladoví jako vlci. Když nesníme Babaiu, umřem. A my umřít nechceme."

Slepá přistoupila k Babaie, vzala ji kolem krku a začala ji líbat. Medvědice spokojeně zamručela. Him baša řekl:

"Vemte si ji. Když si ji chcete vzít, vemte si ji."

"Budeš jíst její maso taky, Hime bašo."

"Ne, Uži. Kdybych jedl maso z medvědice, umřel bych."

"Plané řeči, bulibašo. Jestli budeš jíst maso z medvědice nebo nebudeš, je to jedno, umřít stejně musíš. Umřeš stejně..."

Him baša zvedl obočí:

"Jak to víš, že umřu?"

Zloděj Už se zasmál:

"Všichni lidé jednou umřou, bulibašo."

Him baša řekl mírně:

"Ano. Máš pravdu, Uži, smrti nikdo neujde. Ale proč tedy chcete zabít medvědice?"

"Víme, že všichni umřeme, bulibašo, ale chceme umřít co nejpozději, a teprve až nebude zbylí... pak... pak, teprve pak."

M. Závodská

ŠOTOLOVÁ Eva

Vzdělávání Romů

Grada Publishing, Praha 2000, 96 str.

V rôznych vládnych i nevládnych materiáloch zaoberajúcich sa problematikou Rómov sa opakovane konštatujú problémy vo vzdelávaní rómskych žiakov: nedostatočná predškolská príprava, neúspešnosť od prvých ročníkov základnej školy, nepravidelná školská dochádzka, predčasné ukončovanie školskej dochádzky v nižšom ako záverečnom ročníku, častejší výskyt zníženej známky zo správania... Dôsledkom je potom nedostatočná vzdelanostná úroveň, nízka alebo úplne absentujúca kvalifikácia, čo znevýhodňuje týchto ľudí pri hľadaní práce a prehlbuje ich sociálnu odkázanosť na štáte. Pritom s potrebou vzdelávania Rómov sa stretávame už od 18. storočia (v roku 1782 panovník Jozef II. nariadil, aby sa Rómovia vzdelávali a dbali o riadnu školskú dochádzku svojich detí). Nemalé finančné prostriedky

sa vynakladali na vzdelávanie rómskych žiakov v období socialistického Československa, výsledky však často neboli adekvátne vynaloženému úsiliu.

Po roku 1989 sa v Českej i Slovenskej republike výrazne zhoršilo sociálne postavenie rómskeho obyvateľstva, čím sa tento problém stal spoločensky závažnejším (možno viac, než sú orgány štátnej moci schopné a ochotné priznať). Na druhej strane sa otvorili možnosti analyzovania príčin doterajšej neúspešnosti a hľadania alternatívnych možností riešenia tohto problému.

Prvou prácou, ktorá sa snaží doterajšie výsledky v tejto oblasti zhmúť, zhodnotiť a poukázať na pozitíva a negatíva jednotlivých edukačných programov, je publikácia PaedDr. Evy Šotolovej, ktorá sa venuje rómskej problematike na Katedre špeciálnej pedagogiky Pedagogickej fakulty UK v Prahe.

Autorka sa v úvodných častiach nevenuje problematike etnogenézy Rómov ani ich staršej histórii (k tejto téme je dnes už dostatok odbornej literatúry), podrobnejšie sa zaoberá osudmi Rómov počas 2. svetovej vojny, pretože vtedy sa výrazne profilovali vzájomné vzťahy medzi rómskym a majoritným obyvateľstvom, ktoré pretrvávajú dodnes.

Dôležitou je i druhá kapitola, analyzujúca politiku štátu v oblasti vzdelávania rómskych žiakov v rokoch 1945-1989. E. Šotolová sa stotožňuje s názorom, že redukovanie tzv. rómskeho problému na problém výlučne sociálny, v dôsledku čoho sa predpokladalo, že s materiál- nym dostatkom sa zmení aj ich duševný svet (pričom sa ignorovalo poznanie kultúry a spôsobu života tohto obyvateľstva), bol nesprávny a nemohol viesť k želanateľným výsledkom (s. 23).

Čerpajúc z prác lingvistiek Mileny Hübschmannovej a Hany Šebkovej upozorňuje autorka na rozdiely medzi rómskym a českým (slovenským) jazykom,

ktoré spôsobujú vážne problémy pri osvojovaní si a správnom používaní vyučovacieho jazyka. Uvažuje nielen nad potrebou využívania rómčiny ako pomocného (prekleňovacieho) jazyka v prvých triedach základných škôl, ale aj nad možnosťou zavedenia nepovinného predmetu "rómsky jazyk" na základných školách (s. 28).

Ťažiskom publikácie je analýza súčasného stavu vzdelávania Rómov v Českej republike v predškolskej príprave, základných a stredných školách. Ako jednu zo základných podmienok odstránenia spoločenskej nerovnosti Rómov považuje E. Šotolová zmenu v koncepcii školského systému, ktorý "je povinen akceptovať ve výchovne-vzdělávacím procesu přítomnost romských dětí s jejich etnickou, kulturní a sociální odlišností" (s. 36). Za ťažiskové úlohy považuje čeliť počiatočnej neúspešnosti rómskych žiakov od prvého ročníka ZŠ, motivovať a pestovať pozitívny postoj žiakov a ich rodičov ku vzdelaniu, maximálne využívať prirodzené nadanie a schopnosti rómskych žiakov pre špecifickú prípravu na povolanie a občiansky život (s. 36). Nie novou, ale stále aktuálnou je požiadavka zaviesť do učebných osnov informácie o histórii a kultúre etnických minorít vrátane rómskej (s. 37).

Medzi pozitíva vo vzdelávaní rómskych žiakov zaraďuje autorka predovšetkým prípravné triedy, ktoré prispievajú k eliminovaniu jazykového, sociálneho, kultúro-spoločenského a pohybového handicapu rómskych detí, prichádzajúcich do prvého ročníka ZŠ (s. 40), zdôrazňuje význam inštitútu rómskeho pedagogického asistenta, ktorý ako pomocný pedagogický pracovník pod vedením triedneho učiteľa individuálne pracuje s deťmi, pomáha pri prekonávaní jazykových a iných vzdelávacích problémov, sprostredkúva spoluprácu medzi rómskou komunitou a školou, najmä s rodičmi žiakov, pomáha v mimotrie-

dnych a mimoškolských aktivitách - vede napr. spevácke, dramatické a iné krúžky (s. 45).

Pozitívne výsledky pôsobenia rómskych asistentov predstavujú významný prínos, ktorým Česká republika predstihla riešenia tejto problematiky na Slovensku.

V ďalších častiach sa dr. Šotolová venuje opisu Cigánskej školy v Užhorode, ktorá úspešne pôsobila v medzivojnovom období, podrobne rozoberá projekt nultých/prípravných ročníkov na Slovensku (tu sa žiada pripomenúť, že tento projekt vznikol v rámci Klubu učiteľov rómskych žiakov v Košiciach, k jeho realizácii však došlo najprv v Českej republike).

Je škoda, že sa autorka nezmienila o projekte neštátnych predškolských zariadení, ktoré už niekoľko rokov na východnom Slovensku úspešne prevádzkuje Nadácia pre rómske dieťa (jeho špecifikom je, že na vyučovaní sú prítomní i rodičia detí). Pre porovnanie

zaradila autorka informácie o vzdelávaní Rómov v Rumunsku, Belgicku a Francúzsku. Publikáciu dopĺňujú fotografie Filipa Remundu.

V minulosti bolo možné rozdeliť učiteľov základných škôl na Slovensku (a možno i v českých zemiach) do dvoch skupín: jedni, ktorí prítomnosť rómskych detí v triede vnímali ako trest (skutočne, viacerí "nepohodlní" učitelia boli do tried a škôl s prevahou rómskych žiakov umiestňovaní!), a druhí, ktorí sa rómskym žiakom venovali s plným nasadením, lenže im chýbali základné znalosti o tomto etniku a podpora existujúceho školského systému. E. Šotolová na viacerých miestach upozorňuje na nedostatočnú pripravenosť učiteľov pre prácu s minoritami (s. 39), významné je konštatovanie: "Vzťah učiteľů k žákům romského původu je výrazně ovlivňován úrovní vědomostí o romském etniku. Tlak veřejného mínění, neuspokojivá spolupráce s romskou rodinou, nízká sociokulturní úroveň některých rodin, to vše přispívá k horšímu přístupu k romským dětem." (s. 40)

Prekvapuje, že autorka potom "zabudla" uviesť pozitívne príklady, ktoré predznamenávajú zmeny v tejto oblasti: tak ako na Slovensku existuje Katedra rómskej kultúry na Pedagogickej fakulte v Nitre, v Českej republike sa rómska problematika prednáša na pedagogických fakultách v Prahe, Olomouci a Ústí nad Labem, rómsku problematiku zaraďujú do svojich postgraduálnych kurzov pedagogické centrá v Prešove, Bme, Ústí nad Labem (a možno aj inde), rovnako tiež niektoré mimovládne organizácie (Ment, Nová škola, Škola dokorán) poriadajú letné tábory a školenia pre učiteľov rómskych žiakov. Učitelia v ČR sa združili v "Klube učitelů R", na Slovensku existuje "Klub učiteľov rómskych žiakov"...

"Vzdělávání Romů" je útla brožúrka, určená najmä pedagógom, ktorí pri naplnení svojho poslania prichádzajú do

kontaktu s rómskymi žiakmi a pre ktorých sa iste stane nepostrádateľnou pomôckou pri hľadaní optimálnych foriem vzdelávania. "Základním předpokladem k dosažení pozitivních výsledků ve výchově a vzdělání romských dětí je dorozumění se a pochopení psychických zvláštností dítěte, které se na učitele dívá jako na ideální obraz člověka" (s. 41).

Text publikácie je stručný, odborný, autorka sa vyhýba emotívnosti. Čitateľ tu nájde viacero závažných myšlienok

a názorov, ktoré sú výsledkom systematického a zodpovedného prístupu špeciálnej pedagogičky Evy Šotolovej k sledovanej téme. "Romové jsou orientováni hmotně, ve snaze vyrovnat se co nejrychleji po vnější stránce ostatnímu obyvatelstvu. Rom, který se rozhodne pro získání vzdělání, nastoupí nesmírně těžkou cestu, která je svojí náročností na-prosto neadekvátní společenské a ekonomické prestiži na jejím konci." (s. 39).

Arne B. Mann

INFORMACE

STIPENDIA PRO ROMSKÉ STUDENTY

Anglo-Americká College v Praze nabízí kvalifikovaným a motivovatným romským uchazečům z České republiky dvě stipendia na **zimní semestr 2000**, a to v oborech:

právo, politika a společenské vědy, obchod a ekonomie

Cílem těchto stipendií je:

- rozšířit možnosti uplatnění romských občanů v akademické, politické, právní a obchodní sféře života České republiky;
- zvýšit počet romských studentů ve vyšším školství;
- podpořit integraci romské menšiny do většinové společnosti.

Anglo-Americká College (AAC) v Praze byla založena v roce 1990 jako první nezávislá vysoká škola humanitního zaměření v České republice a alternativa českého typu vysokoškolského vzdělání. Škola nabízí programy vycházející z tradic západní vzdělanosti a umožňuje získat bakalářský titul v humanitní, právní a obchodní oblasti. Vyučování probíhá v angličtině ve třídách s malým počtem studentů. Důraz je kladen na tvořivou spolupráci studenta s učitelem. V současné době školu navštěvuje okolo 300 studentů, z nichž dvě třetiny tvoří studenti z České republiky a Slovenska a zbývající třetinu studenti z východní a západní Evropy, Afriky a Severní Ameriky. Kombinace mezinárodního prostředí a malé vzdělávací instituce dodává Anglo-Americké College neopakovatelnou atmosféru.

AAC má své hlavní sídlo na Malé Straně ve starobylém paláci Maltézských rytířů. V budově jsou kromě učeben i administrativní kanceláře, včetně kanceláře pro přijímání nových studentů. Druhá budova školy je v Praze 9 - Vysočanech, v příjemném prostředí parku Na Jetelce. Zde se nachází též knihovna, počítačová laboratoř a zbývající učebny. Budova je vzdálena 10 minut chůze od stanice metra, tramvajové a autobusové zastávky.

Zájemci o nabízený program z řad romské komunity musí projít řádným přijímacím řízením.

Nejprve ovšem musí splnit následující náležitosti:

- podat vyplněnou přihlášku AAC;
- složit test TOEFL (Test of English as a Foreign Language);
- k přihlášce přiložit doporučující dopis od svého zaměstnavatele, učitele či jiného nečlena rodiny;

- napsat 2-3 stránkovou esej, ve které uchazeč vysvětlí, proč má zájem studovat na AAC;
 - předložit doklad o ukončeném středoškolském vzdělání (maturitní vysvědčení);
 - přiložit heslovitě uspořádaný životopis;
 - přiložit 2 fotografie pasového formátu
- Poté musí úspěšně projít ústním pohovorem.

Romským uchazečům o studijní stipendia nabízíme možnost složit zkoušku TOEFL zdarma. V případě, že zájemci nedosáhnou požadovaných 525 bodů, ale ne méně než 450 bodů, vybere AAC nejlepší kandidáty a zařadí je v rámci stipendia do jednosemestrálního intenzivního kursu angličtiny. Pokud po absolvování tohoto jazykového programu uchazeč nesplní test na požadovaných 525 bodů, AAC si vyhrazuje právo zapsat studenta do intenzivního kursu angličtiny znovu, anebo udělit stipendium jinému kandidátovi.

Další informace o AAC a stipendijním programu pro romské uchazeče získáte u:

Tony Ozuna, Škola humanitních studií - tony.ozuna

Jan Muška, ředitel přijímací kanceláře - jan.muska

Vyplněné přihlášky zašlete na adresu:

Anglo-American College

Attn: Admissions Dept.

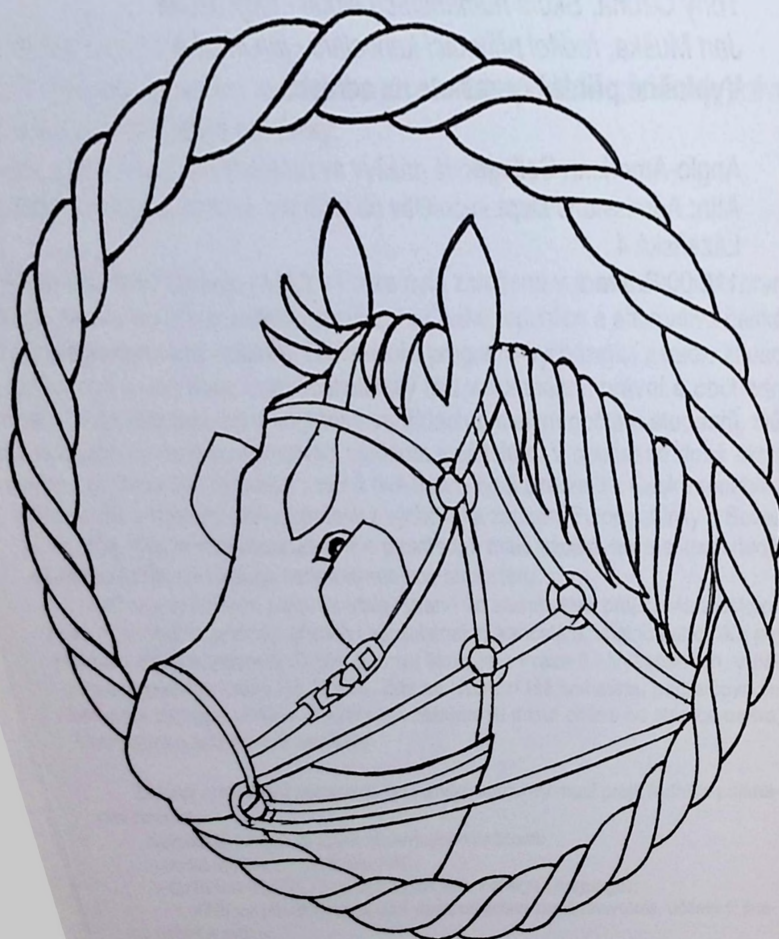
Lázeňská 4

118 00 Praha 1

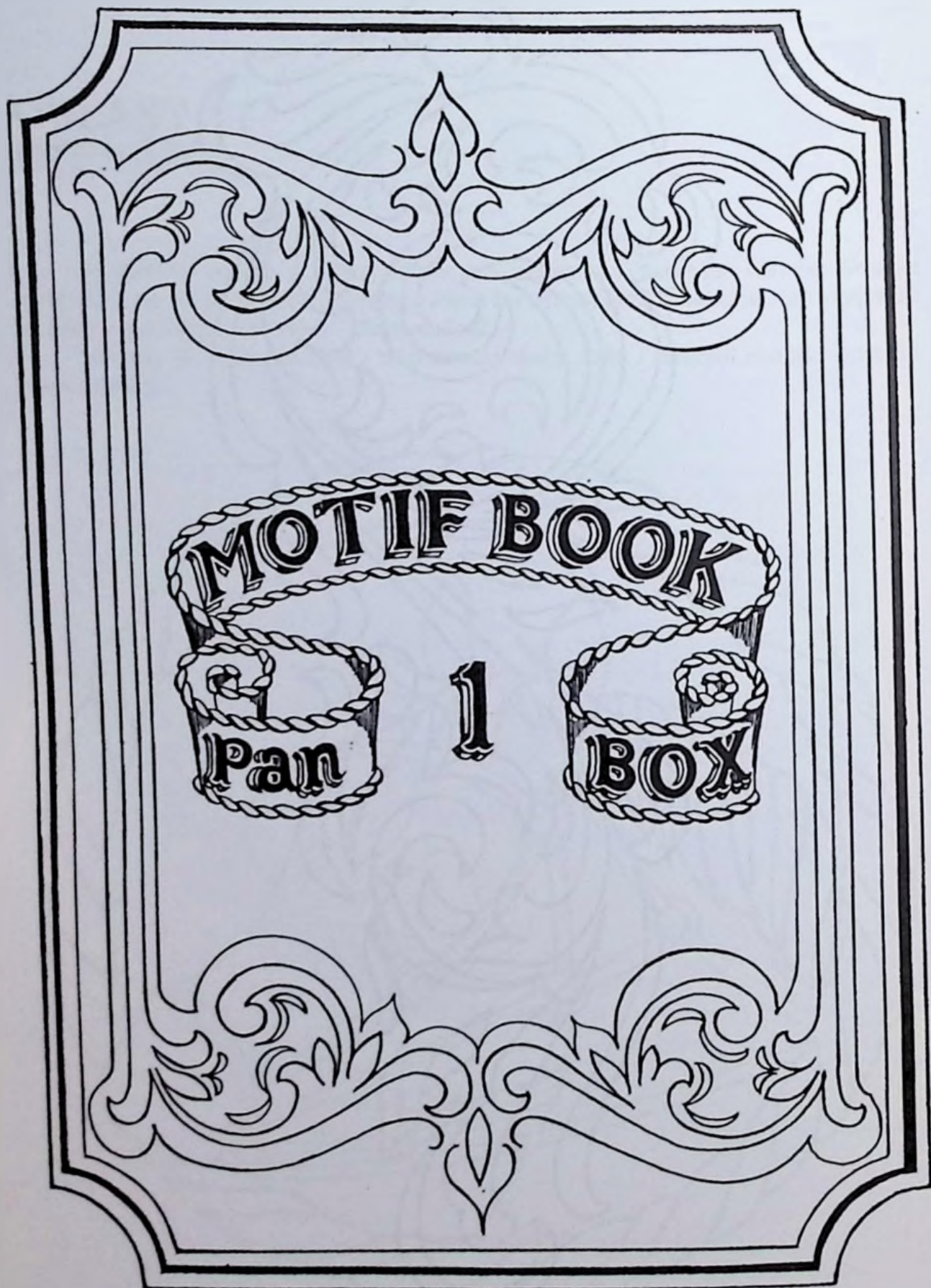
SY IÁŘŮ

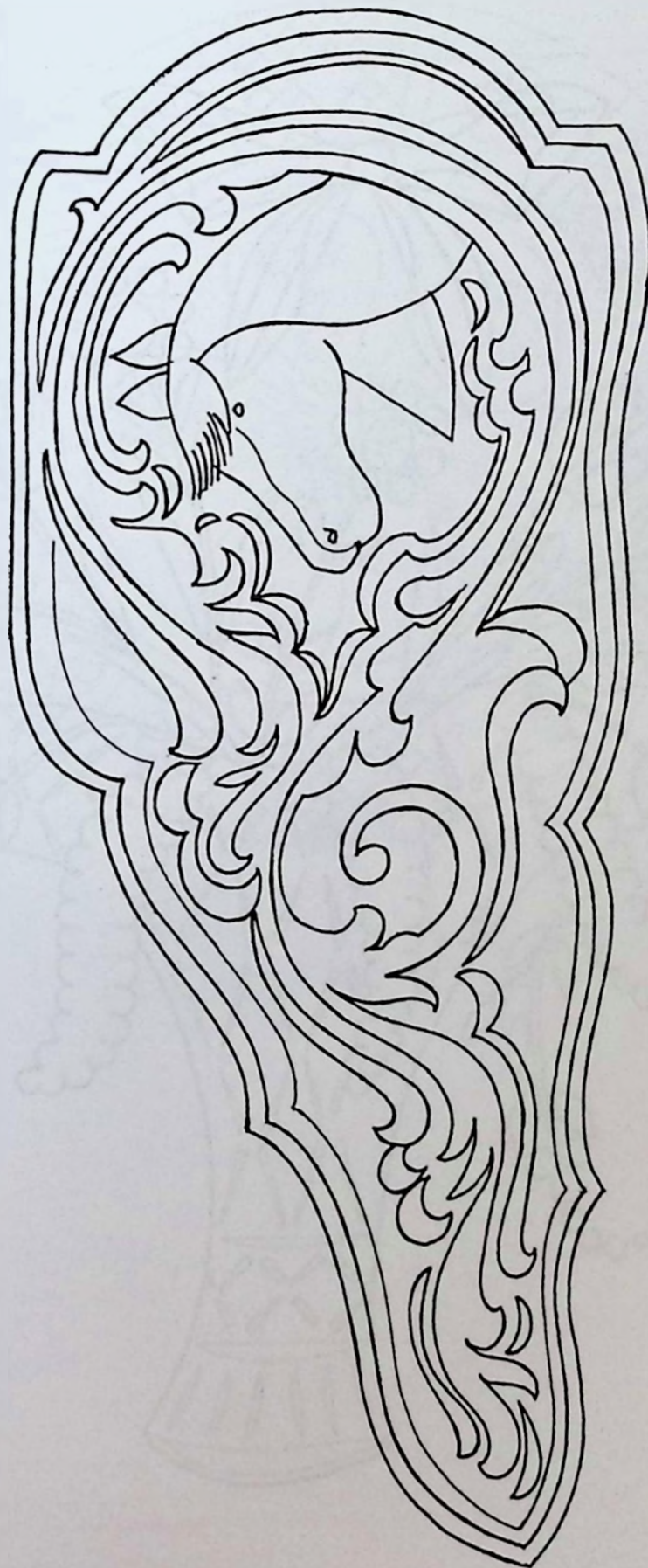
Od našeho přítele a dopisovatele, sociologa a výtvarníka *Davidu Smithe* jsme dostali knižечku motivů, které se užívají jako dekorace na tradičních ech anglických „travellers“ - Romaničelů.

Obrázky je možné použít i jako omalovánky. Děti i dospělí mohou uplatnit svou fantazii.

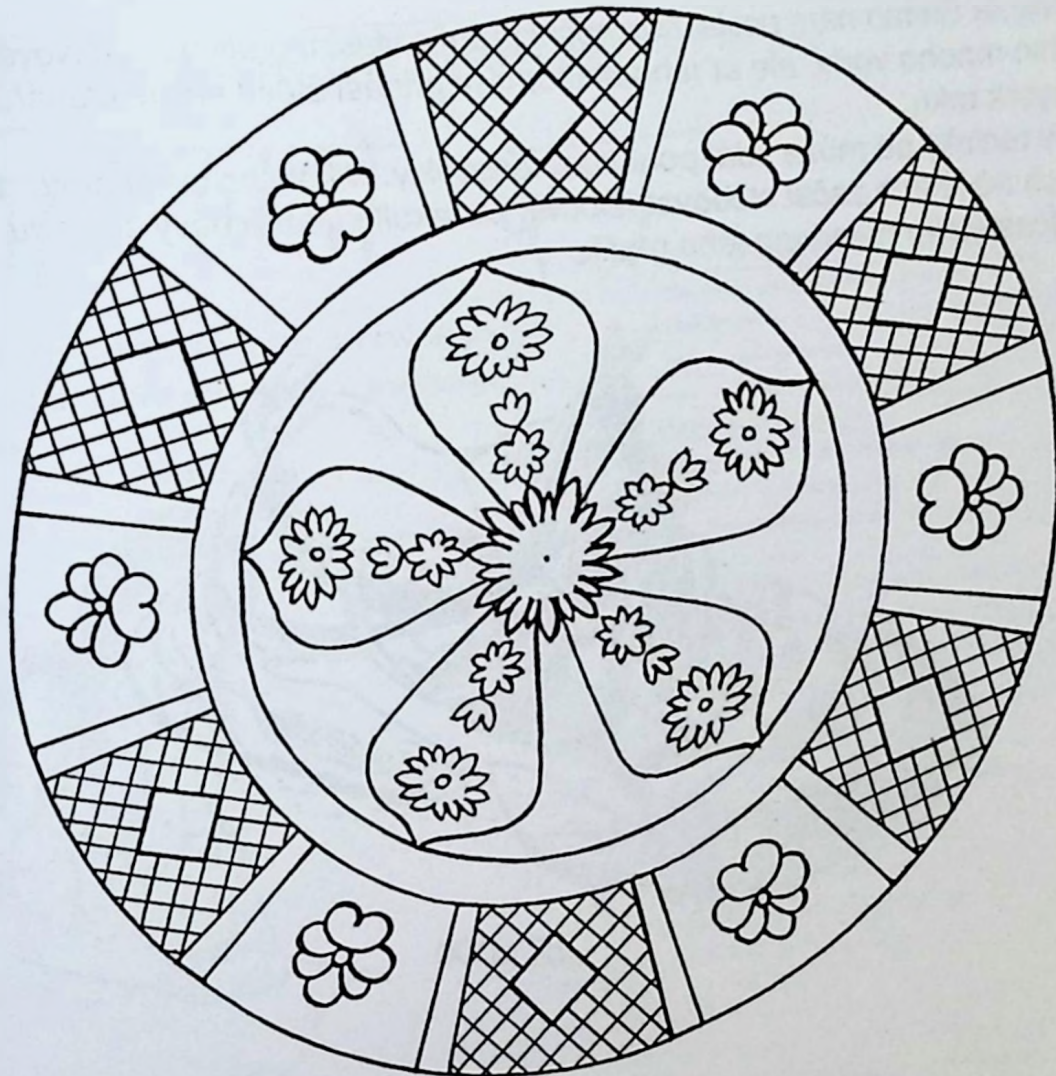

Pan Nikola Štefan nám poslal novoroční přání s vlastní grafikou. Od Nového roku už uběhlo mnoho vody, ale ať jeho blahopřání přináší štěstí našim čtenářům aspoň po zbytek roku.

Motiv tenisky se může zdát poněkud neobvyklý. Nikola ho zvolil proto, že ještě ve svých 50 letech začal studovat tělocvik na fakultě tělovýchovy a sportu. Sport je též nejčastějším námětem jeho grafik.

Dalším obdivuhodným studentem je i pan Ignác Zima z Brna, který začal studovat pedagogickou fakultu dokonce v 60 letech. Pan Zima učí už řadu let Romy, kteří mluví romsky, gramatice a pravopisu romštiny, k čemuž neměli příležitost naučit se ve škole. Sám si k tomu připravuje texty. Na ukázkou uveřejňujeme jednu stránku z jeho pomocné učebnice a jeho romské verše. Pan Zima pochází z Kopčan (okres Senica) a hovoří západoslovenskou varietou romštiny.

O lava, save mange pele andro šero

Naštri phenav, hoj džanav savoro,
som avka phuro, kaj te phučav
sar čhavoro.

Ko kamel buter te džanel,
me šunel, me genel.
Korkoreske pale avla leskri goďi,
avrenge šaj phenel.

O kašt šuko lačhes chaťol,
o jilo šudro na hasal.

O gore phenen:
„Andre mol hin čačipen.“

O Roma rakhle o čačipen
pre peskero dugo drom.

Ali so akana dureder?

Kaj ačhiľam?

Savi paťiv, savo sokaš

le čhavorenge diňam?

Sakaj džlvas andre phuv,

keras so šaj vaš amare manuša.

Dureder šunas, genas, lekhavas,

le ternenge

zoraleder čačipen rodas!

यी काले बाल

písma děvanágarí-lze zřetelně poznat
romská slova převedená z hinštiny:

hinsky:			
mére	kále	bál	
romsky:			
mire	kale	bala	
česky:			
moje	černé	vlasý	

Pro názornost uvádíme všechny písmena
hinštiny-zajímavé jsou právě aspirované souhlásky.

VOKALY (SAMOHÁSKY)

Dvohlásky (trifika) samoohlásky	Dvohlásky netrifika samoohlásky	Dvohlásky trifika samoohlásky
krátké dlouhé	krátké dlouhé	krátké dlouhé

KONSONANTY (SOUHÁSKY)

Souhlásky netrifika	Souhlásky trifika	Souhlásky netrifika	Souhlásky trifika	Souhlásky netrifika	Souhlásky trifika	Souhlásky netrifika	Souhlásky trifika
neaspirované	aspirované	neaspirované	aspirované	neaspirované	aspirované	neaspirované	aspirované
obeznamka	obeznamka	obeznamka	obeznamka	obeznamka	obeznamka	obeznamka	obeznamka

Vowels (vowel signs)	अ आ a ā	क क	ख ^{kh}	ग _g	घ _{gh}	ङ _n	ह _h		
Palatals (palatal signs)	इ ई i ī	ए ऐ e ai	च _c	छ _{ch}	ज _j	झ _{jh}	ञ _n	य _y	श _ś
Retroflex (retroflex signs)	ऋ ॠ r ṛ	ट _ṭ	ठ _{ṭh}	ड _ḍ	ढ _{ḍh}	ण _ṇ	र _r	ष _ṣ	
Dentals (dental signs)	ल _l	लृ _(l̥)	त _t	थ _{th}	द _d	ध _{dh}	न _n	ल _l	म _m
Labials (labial signs)	उ ऊ u ū	ओ औ o au	प _p	फ _{ph}	ब _b	भ _{bh}	म _m	व _v	

Zpracoval: I. Zima-zdroj-Dějiny Romů-B. Daniel

Písma děvanágarí-jsemé odleva doprava
jako evropská písmena, založení na
řeckém písmu a latince se v severní
Indii používá nejméně po tisíc let.
Dnes se tímto písmem píše hinštiny
maráthština a nepálština a také
sanskrt. Stejně jako latinka je
děvanágarí systémem fonetických
znaků, kde existuje přesný vztah mezi
znakem a zvukem.

Dokonalý formální rozdíl výslovnosti
který ukazuje latinka a který provedli
staří Indové před více než 2000 lety,
napomohl rozvoji evropské fonetiky v 19.
století, jakmile se znalost sanskrtu
dostala na Západ.

Na subkontinentě se používá nejméně deset
dalších písem na stejném základě:
gužarátština, bengálština, a urdština
mají své vlastní písmo. Jihovýchodní písmo
jeou napřední odlišností je, že se byla do
palmových listů s následným nanesením
inkoustu, kdežto severoindická písmo se
psala přímo na papír. Každý ze čtyř hlavních
jihovýchodních jazyků (thajština, vietnámština,
kannadština a malajálamština) má své vlastní
písmo. V Pákistánu se pro urdštinu, hlavní jazyk
muslimského obyvatelstva subkontinentu,
a pro ostatní jazyky země užívá písmo
persko-arabského původu, které se píše
doprava doleva.

Velice zajímavý dopis od pana Milíka Tichého (ročník 1930) jsme dostali koncem roku 1999. Dvojčíslo 3-4/99 našeho časopisu bylo tehdy už v tisku, a proto úryvky z dopisu zařazujeme až teď. V době, kdy pan Tichý dopis psal, stála ještě zed' v „Matiční“. I když už nestojí, úvahy pana Tichého o celé záležitosti považujeme za vhodné k zamyšlení, a proto jeho dopis ve zkrácené podobě uveřejňujeme.

V celé věci běží o hloupý humbuk a snahu různých „politiků“ se nějakým způsobem předvést. Situace kolem Matiční vyjadřuje pouze hloupost těch, kteří nedovedli vzít věc za správný konec, anebo potměšilé chytráctví jiných, co chtějí z aféry vytlouct pro sebe nuzný politický kapitálek.

Nebyl jsem po dlouhá léta v Ústí nad Labem, ale vím, že ta oblast v Neštémicích je neútná, ošklivá. Asi bych tam žít nechtěl, ať s Romy, nebo bez nich. A nemohu se divit, že se nějací lidé brání, jestliže je neútnost umocněna kraválem. Proti hluku lidé obvykle bojují, ještě nikdy jsem nezaznamenal, že by se stavěly bariéry proti tichu. Bydlím v restituovaném domě, kde německý domácí nechává řídit disco, vinámu a gay club, prostě to, co by si v Německu nedovolil ani jeden jediný den. Nezbyvá nám nic jiného než se vystěhovat, neboť jsme proti jeho zvůli bezmocní. Žádný plot postavit nemůžeme. Koneckonců stavění protihlukových bariér podél dálnic (a jsou to pořádné bariéry, ne jako ta neštěmická stěna s mezerami mezi dílci) nikdo za rasismus namířený proti „rase automobilistů“ nepovažuje. Paradoxní ovšem je, že ten plot v Neštémicích žádnému pronikání hluku nezabrání. To přece věděli ti, co ho projektovali.

Myslím, že různí lidé zkrátka využili situace a vše náležitě nafoukli tak, jako kdysi po vraždě Anežky Hrušové. Vždyť je to tentýž model chování! Za ten se musíme stydět! Musíme se stydět za bezmocné a víceméně omezené politiky, kteří se kolem keramického plotu, stěny, zdi atd. motali.

Třebas si nyní myslíte, že jsem antiromista. Absolutně ne, i když mám s Romy jisté množství negativních zkušeností. Možná Vás překvapí, že jsem ve volbách v roce 1990 dal hlas jakési tehdejší romské straně (myslím, že to byla ROI), a to proto, že jsem považoval za nutné, aby se Romové dostali do politiky. Oni ale takovou potřebu sami necítili, a proto v oněch volbách neuspěli.

Od dětství jsem se o Romy nějak zajímal, a to už kdysi dávno v Bosně, kde si na ně pamatuju jako na typické kočovníky. Měl jsem zakázáno se k nim přibližovat, ale ne proto, že by to byli cikáni, ale proto, „že bych od nich mohl chytit nějakou nemoc“. Z Bosny jsem si nakonec skutečně přivezl kožní onemocnění favus, jenomže neviním Romy, že bych to dostal od nich, stejně jako neviním Srby, Chorvaty nebo Muslimy. Nikdy jsem jako dítě doma nebo jinde v rodinách ani neslyšel žádné proticikánské výroky. S Romy jsem byl mnohokrát ve styku na Slovensku a později na stavbách. Vytvořil jsem si k nim vztah docela pozitivní, chtěl jsem se učit romsky, koupil jsem si slovník (ten mi paradoxně právě jeden Rom ukradl, respektive nevrátil, ačkoliv věděl, kam ho má vrátit), koupil jsem si tenounkou učebnici, kterou kdysi vydala Akademia (ztratila se mi), mám jakousi ruskou učebnici, znám pár romských slov, prostě jsem se snažil do romských reálií vniknout.

Ostatně můj pozitivní vztah trvá, i když jsem byl Romy na dvaadvacítce dvakrát okraden a i když mě letos škaredě napálili při stavebních úpravách bytu.

Pochopil jsem během života toto: Od lidí, kteří jsou jiní než my, nemůžeme požadovat, aby se s námi ustejnili. Aby jejich děti neřvaly, aby se chovali „občansky“,

aby chodili brzo spát, nepouštěli si nahlas rádio či televizi. Netancovali v noci po ulicích. To se týká nejen Romů, ale také třeba jižních Italů, Arabů, černochoů v Harlemu. Jistě víte, co mám na mysli. Rom zůstane Romem, nechme ho tedy být Romem, ba dokonce: **udělejme z něho Roma**. Jedním z mnoha komunistických hňupství byl pokus o „domestikaci“ Romů.

Mimochodem: chtěl jsem si koupit učebnici romštiny - není (*mezitím vyšla Učebnice slovenské romštiny H. Šebkové a E. Žlnayové, pozn. red.*). Ptal jsem se na Filozofické fakultě po skriptech - nejsou. Audiovizuální pomůcky - nejsou. Jen dvě tři souběžné knížky. Jako bychom opovrhovali jistou kulturou existující spolu s námi! Nemůžu se divit, že se ta či ona firma brání zaměstnat Romy, když se o Roma nezajímá intelektuální veřejnost. - Vždyť ani můj speller v počítači (MS Office 97) nezná ani slovo Rom, ani gádžo!

Jestliže se Evropa chce vyhnout budoucím mrzutostem, musí totiž cosi udělat. Asi toto:

- Stabilizovat romštinu („euroromštinu“) jako jednotný jazyk Romů, Oláhů, Sintů v různých státech; snad jsou si jejich dialekty blízké, nevím). Vytvořit spisovnou romštinu.

- Zrovnoprávnit takovou spisovnou romštinu s místním jazykem a umožnit Romům, aby ji používali ve styku s úřady, jestliže si uhradí tlumočníka.

- Vydávat euroromský tisk, zajistit vysílání a jeden satelitní TV kanál v romštině.

- Zajistit romským dětem výuku v romštině. Na takových školách vyučovat místní jazyk jako druhý jazyk.

- Zřídit kdesi v Evropě romskou vysokou školu, orientovanou na humanitní studia.

- Vyzvat církve, aby se věnovaly Romům. Zahodit předsudky a umožnit vznik nějaké Romské církve.

- V neromských školách věnovat trochu času výkladu o Romech.

Prostě docílit toho, aby Cikáni sami sebe i my je označovali za Romy ne kvůli tomu, že by to bylo nařízeno, ale kvůli tomu, že to prostě Romové jsou. Aby se Romové přestali za to romství stydět a neoznačovali se za Čechy, Slováky, Poláky atd. Třebas časem budou Cikáni slovo Rom považovat za nadávku a začnou se nazývat Indoevropany, jako dnes máme Afroameričany.

Podobnost romského problému v Evropě s černošským v USA není ostatně překvapující. Samozřejmě, že jsou historicky, ekonomicky a kulturně dané rozdíly, ale je tu plno společných prvků. Dokonce i bizarně společných: američtí černoši z chudých vrstev jsou tělesně postiženi tloušťkou, neforemní neobvyklým způsobem. Není to rasová, genetická záležitost, nýbrž je to důsledek nevhodné stravy. A mezi našimi Romy najdeme mnoho takových přetloustlých lidí, které může kdekdo považovat za „vyžrané cigoše“, ale ve skutečnosti jde o obezitu způsobenou chudobou. Obdobný jev jsem zaznamenal kdysi dávno v Bulharsku na plážích, kde byly ruské výpravy. Rusky byly obézní a pochopil jsem, že je to mizernou stravou - brambory, zelí, těstoviny, cukr. Našly by se i jiné společné znaky mezi černošskou populací v USA a romskou v ČR.

Evropa (zejména ta naše, východní) je ovšem za Amerikou pozadu, neboť ještě nepochopila, že k emancipaci Romů nelze dojít za pár roků vyhláškou, deklaracemi o lidských právech, politickými žvásty či napomínáním Romů i Neromů. Je zapotřebí konkrétních činů, tj. velikých investic, ale ne do bydlení či pěkných záchodů, ale nejpr-

ve do povznesení sebevědomí. Byly by to investice, které se vrátí. Myslím, že k nim časem dojde, i když to dnes tak nevypadá. Česko by koneckonců mohlo s tímhle nápadem přijít a v Unii by se prostředky na takový program nakonec našly.

Evropa (alespoň ta naše, východní) by měla uvažovat o nějaké Affirmative Action. U veřejných, zejména stavebních zakázek by mělo být předepsáno jisté procento dodávek celoromskými firmami, tak jako tomu je dnes v USA, kde se požaduje, aby na akcích pracovali nějakí barevní, černoši, hispánci apod. (je to ale už na ústupu, neboť sami Afroameričané už o to moc nestojí).

Mám bohužel pocit, že se v těchto směrech myšlenky našich politických velikánů neubírají. Nemají na ně čas a nechtějí si ho ani udělat.

Třebas se Vám zdají moje nápady nesmyslné. Nejsem ale naivní, nemyslím, že by šlo vše hladce a že bychom dospěli k výsledku za pár let. To rozhodně nikoliv. Američanům trvalo padesát let, než se začala jakž takž projevovat práce, kterou si osvícení lidé, myslící do budoucna, dali.

Další krásný dopis jsme dostali do redakce od pana Marka Kalma z Kralup nad Vltavou. Některé úryvky z jeho dopisu uveřejňujeme, vynecháváme však partie, v nichž se pan Kalmo zmiňuje o problémech s užíváním Romsko-českého a česko-romského slovníku. Tématu slovníků a jejich užívání se totiž chceme věnovat podrobněji v některém z dalších číslech Romano džaniben. Přejeme panu Markovi hodně úspěchu v jeho snaze naučit se romsky a hodně dobrých romských kamarádů a kamarádek.

Jmenuji se Marek Kalmo, je mi 23 let a jsem z Kralup nad Vltavou. Vyučen jsem v oboru „řezník uzenář“, momentálně jsem bez práce.

Jsem z mála lidí, kteří se o Romy zajímají. Už v 8. ročníku jsem se o to začal zajímat, ale nebral jsem to nějak vážně. Měl jsem tenkrát v ruce *Česko-romský slovník*. Měl jsem o něj zájem, chtěl jsem si ho koupit, ale neudělal jsem to. Pak už nebyl k mání. Až teď mi nějaký pan Grajcar z Děčína poradil nakladatelství „Fortunu“ a slovník se mi povedlo sehnat. Romština se mi docela zalíbila a chtěl bych se ji alespoň trochu naučit. Mám taky doma nějaké romské písně na kazetách. Strašně rád je poslouchám, moc se mi líbí, když někdo zpívá rómsky...

Mám i nějaké romské kamarády a kamarádky. Taky jsem začal v televizi sledovat *Romale*, *Děti okamžiku*, *Obrázky z historie Rómů*, různé hudební pořady, například *Točkolotoč*. Možná by mě bavila nějaká práce s malými romskými dětmi. S českými mě to ani neláká, s romskými ano. Nevím proč. Jsou to takoví zvláštní lidé, jiní než Češi, umí se jinak bavit než Češi. Mám nějaké kamarádky, se kterými se rád setkávám. Dříve jsem měl kamarádku, no něco víc než kamarádku. Byla to pro mě nejlepší holka za celý můj život, poctivá a spravedlivá. Jmenovala se Lucka K. Pocházela ze Španělska, ale odmalička byla u Cikánů na Kladně. Já byl na Kladně tři roky v učení. Seznámil jsem se s ní náhodou. Neměla to jednoduchý, protože doma musela dělat úplně všechno: Starala se asi o osm dětí, prala, nakupovala, všechny domácí práce dělala sama. Měla sestru, která se odstěhovala do Děčína. Lucka neměla lehký život, a proto jednoho dne utekla. Dala mi sice adresu, ale já ji ztratil, takže Lucku hledám pomocí obrázku. Nevím, jestli ji ještě někdy najdu. Uměla perfektně romsky, česky a španělsky. Byla to holka k nezaplacení. Snažím se najít jinou romskou dívku, ale zatím se mi to moc nevede. Líbí se mi víc

černovlasé dívky tmavé pleti. To taky přišlo najednou. Dříve to byla samá blondýna a najednou „prásk“ - a bylo to naopak. Zřejmě i proto se zajímám o život těchto lidí a o romštinu. Chtěl bych sehnat i nějaké knížky o Romech. Jsem taky zvědavý, co na to řeknou rodiče, ale člověk se má zajímat o to, co ho baví, ne? Vždyť jsou to lidé jako my Češi. Tak proč je odsuzovat a zabíjet? Měl jsem kamarádku, která přišla o život jenom proto, že měla tmavší pleť. Proto přímo nesnáším rasismus...

Jak říkám, nejsem proti těmto lidem a rád bych se o nich dověděl něco víc. Mám zájem se naučit jejich řeč.

Mějte se hezky, přeji vám hodně dobrých úspěchů.

Spring, 1992

Dear Friends:

We are writing today to introduce you to a new organization, the Romani-Jewish Alliance and explain the pressing need for its existence and the particular reasons why your involvement is so necessary and meaningful.

The idea of such a coalition originated many years ago with Dr. Ian Hancock, who represents the International Romani Union at the United Nations and in UNICEF. Dr. Hancock's steadfast commitment on all issues concerning Romani human rights and his long standing involvement with the Jewish people led him to conclude that there was a need to better organize our mutual efforts. Writer Toby Sonneman joined forces with Dr. Hancock in Spring of 1991 to found the Romani-Jewish Alliance.

The Romani-Jewish Alliance was formed to recognize the special relationship shared by the Jewish and Gypsy (Romani) peoples. Linked together for centuries by persecution and oppression during separate diasporas in Europe, now we are joining together in solidarity against the related forces of anti-Gypsyism and anti-Semitism. Recognizing our bond in the past, we are committed to combating stereotyping, discrimination and persecution in the present.

The Romani-Jewish Alliance has four specific goals:

- 1) To strengthen the fabric of Romani-Jewish relations and educate the public to the special relationship of Roma and Jews through educational information and materials, public discussion groups, forums and presentations
- 2) To raise public consciousness and awareness by combating prejudice and stereotyping, through editorials and media reports and a media watch
- 3) To gain full and proper representation of Romani Holocaust history alongside Jewish Holocaust history through engaging in dialogue with members of Holocaust related organizations, and through the publication and dissemination of educational materials to these organizations
- 4) To increase public awareness of human and civil rights violations through publication of a regular bulletin, and to defend human and civil rights of Roma and Jews by exerting pressure on government officials through letter writing campaigns and editorials.

ROMANI-JEWISH ALLIANCE

P.O. Box 325
Cashmere, Washington 98815
(509) 782-4710

Board of Directors

Sanford Berman
Hempden County Library

Andrei Codrescu
Louisiana State University

Vinka Cook
U.S. Romani Council

William Duna
U.S. Holocaust Memorial Council

David Gellman
U.S. Romani Council

Nicolae Gheorghie
International Romani Union (Romania)

Ira Goveas
International Romani Union (Israel)

Dr. Ian Hancock
International Romani Union (U.S.A.)
National Conference of Christians and Jews (Austin)

Annette Lantos
Congressional Human Rights Caucus

Rabbi Daniel Leifer
Jewish Foundation at the University of Chicago

Daniel Levitas
Center for Holocaust Research

John Nichols
U.S. Romani Council

Grace Paley
New Rochelle Library

Rabbi James Rudin
American Jewish Committee

Toby Sonneman
Cashmere, Washington

Organizations Listed for
Identification Only

*Upozorňujeme čtenáře, že jsou stále k dispozici některá
starší čísla ROMANO DŽANIBEN.
Obsahy těchto čísel na požádání zašleme.
Zbýlá čísla si můžete objednat (za sníženou cenu) na adrese redakce.*

ROMANO DŽANIBEN - VII - 1-2/2000

Časopis romistických studií.

Vydává **Společnost přátel časopisu Romano džaniben.**

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23, 130 00 PRAHA 3,
tel. 02/22 78 22 03, e-mail: dzaniben@email.cz, ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka: Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky: Hana Šebková a Lada Viková
Technický redaktor: Peter Wagner
Distribuce: Anna a Berty Žigovi

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Milevská 2A, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 22 52 10.
Vychází v nákladu 1.000 kusů. Roční předplatné: 280,- Kč

Objednávky zasílejte na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23, 169 00 PRAHA 6.
Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických
článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových
zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**Toto číslo bylo podpořeno Nadací rozvoje občanské společnosti
z prostředků Evropské Unie v rámci programu Phare.**

